

**A DOHÁNYMONOPÓLIUM ELŐZMÉNYTÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a *Történelemtudományok* tudományágban

Írta: *Kohút Sára* okleveles néprajz-történelem szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem *Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája*
(*Történelem* doktori programja) keretében

Témavezető: Dr. Velkey Ferenc
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 2015. augusztus 13.

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

NYILATKOZAT

„Én Kohút Sára teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2015. szeptember 9.

.....

TARTALOMJEGYZÉK

I.	BEVEZETŐ.....	6
1.	A KUTATÁS ALAPKÉRDÉSEI ÉS MÓDSZEREI	6
	A. A dohánymonopólium vázlatos története.....	6
	B. Célok és módszerek.....	8
2.	KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	13
3.	FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK A DOHÁNYMONOPÓLIUM ELŐZMÉNYTÖRTÉNETÉHEZ	14
	A. Dohánykérdés a magyar és német nyelvű történetírásban	14
	B. Primer források.....	26
II.	A MONOPÓLIUM ÉS AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK	30
1.	A MONOPÓLIUM TÖRTÉNETI, JOGI ÉS ÖKONÓMIAI HÁTTERE.....	30
2.	AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK RÖVID TÖRTÉNETE	37
	A. Vámoktól a monopóliumig.....	37
	B. Bérleti rendszer versus állami monopólium.....	39
3.	AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK SÚLYA AZ UDVARI KAMARA KÖLTSÉGVETÉSÉBEN	43
4.	IGAZGATÁSI ALTERNATÍVÁK ÉS REFORMELKÉPZELÉSEK AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK VEZETÉSÉBEN	48
	A. Az 1829-es bizottság javaslatai	48
	B. Egy 1843-as terv a jövedék részvénytársasági kezelésére	54
III.	MAGYARORSZÁG AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK TÖRTÉNETÉBEN ..	57
1.	A MAGYAR KIRÁLYSÁG, MINT DOHÁNYTERMESZTŐ ORSZÁG	57
2.	JÖVEDÉKI DOHÁNYFELVÁSÁRLÁS A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETÉN	68
	A. Felvásárlási módszerek és dohánypiaci szereplők	68
	B. Függetlenedési szándék a piactól: a kamarai dohánykertészetek telepítése a 19. század első felében	86
3.	KÍSÉRLETEK A DOHÁNYMONOPÓLIUM MAGYARORSZÁGI BEVEZETÉSÉRE	97
	A. General Appalto und Pachtordnung	97

B.	A magyar Appalt	101
C.	„Csendben, feltűnés nélkül”	107
IV.	GAZDASÁGPOLITIKAI FORDULAT – FORDULAT A DOHÁNYKÉRDÉSBEN	111
1.	KINCSTÁRI GYÁRTMÁNYOK ÁRUSÍTÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN.....	117
2.	KÍSÉRLETEK A JÖVEDÉKI BEFOLYÁS CSÖKKENTÉSÉRE: AZ 1846–1847-ES VITA.....	127
A.	A dohánymonopóliumot támogatók köre	131
a)	Az újkonzervatívok dohány feletti közellenőrködése.....	131
b)	Széchenyi István és a dohánymonopólium	136
B.	A dohánymonopólium bevezetésének ellenfelei	141
a)	A dohánymonopólium és a védvámrendszer	141
b)	A centralisták és a Pesti Hirlap	144
3.	A VITA VÉGE – A MONOPÓLIUM KEZDETE.....	148
V.	ÖSSZEGZÉS	151
VI.	ADATTÁRAK	158
1.	RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.....	158
2.	FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....	159
A.	Levéltári források	159
B.	Nyomatott források.....	161
3.	MONOGRÁFIÁK, TANULMÁNYOK.....	166
VII.	ÖSSZEFOGLALÓK.....	177

I. BEVEZETŐ

1. A KUTATÁS ALAPKÉRDÉSEI ÉS MÓDSZEREI

A. A dohánymonopólium vázlatos története

Amennyiben fellapozzuk Egon Corti – utalva a dohányzás korabeli elnevezésére – „*Száraz Rézségység*” című könyvét, egy érdekes történetet találunk az osztrák egyedáruság eredetéről. 1670 nyarán I. Lipót német-római császár, cseh és magyar király vadászszenvedélyétől hajtva létre kívánt hozni egy elkülönített területet Felső-Ausztriában, hogy elzárja az üzőtt vad menekülési útját. Az előkészületek megtételével fővadászmeisterét, Christoph Khevenhüller gróft bízta meg, aki a kivitelezés magas költségei miatt megpróbálta uralkodóját tervéről lebeszélni. Mivel Lipót hajthatatlannak bizonyult, a császári kedvtelés fedezésére Khevenhüller a tartomány dohánykereskedelmének bérletbe adását javasolta. A kivetett monopólium első bérlője éppen Khevenhüller lett.¹

A mintát (eredetileg) itáliai határozatok adták, ezért az olasz *Appalto* kifejezés némesített változata, az *Appalt* vált a bérlet közkeletű elnevezésévé.² Az *Appalto* a korabeli szóhasználatban pénzért való bérbe adást jelentett, esetünkben kizárólagos jogot a dohány behozatalára, termesztésére és eladására, tehát monopóliumi rendszert jelölt.³ Az ilyen típusú adó egy meghatározott termékkört terhelő, egyfázisú közvetett adó, amelynek viselője a fogyasztó.⁴ Maga a jövedék kifejezés az osztrák-német *Gefäll* szó fordítása. Tágabb értelemben nemcsak a dohányt, hanem az összes egyedáruságot, beszedett vámot és fogyasztási adót jelentette. Disszertációmban kizárólag a dohányregálét jelölöm vele, amennyiben a többi adó-nemmel együtt értendő, külön jelzem azt.

I. Lipót vadászszenvedélyének köszönhetően a dohányegyedáruság a Habsburg Monarchia gazdaságtörténetében nagy jelentőségre tett szert. Felismerve a jövedelemszerzési lehetőséget a császár több tartományban monopolizálta a dohánykereskedést. A területi széttagolódást 1701-ben kibocsátott pátenssel felszámolta, ettől kezdve az örökös tartományokra általánosan érvényes, centralizált dohányeladás jogosultságát az udvari kamara adta bérbe. A

---

¹ Corti 1930: 165–166. Más szerzők szerint az uralkodói vadászfelszerelés kopása és megújításának szüksége vezetett a dohánykereskedelem monopolizálásához. Lásd: Horváth 1840 (reprint 1984): 177, Krikl 1867: 1, Takáts 1898: 64, Ság 1907: 18, Ernst 1996: 7.

² Velence 1657-ben bérletbe bocsátotta a dohánygyártást és -árusítást. In: Zollinger 2007: 171. A magyar nyelvű forrásokban előfordul az *Abaldo* kifejezés is.

³ Hitz – Huber 1975: 13.

⁴ Simon 2007: 261.

termesztés nem volt külön engedélyhez kötve, a dohányleveleket viszont kötelező volt a kincstárnak eladni.⁵

A bérlőtársaságok kezelte monopóliumot 1784-ben II. József állami igazgatás alá vonta, megteremtve ezáltal az osztrák kincstári dohányregálé a későbbiekben is érvényes jogi és gazdasági formáját. A külföldi dohány importját megtiltotta, a Lajtán túli területeken a termesztést engedélyhez kötötte. A dohányt ezentúl kizárólag a kincstári gyárak dolgozhatták fel, az árusítás az udvari szervek felügyelete alatt állt. Az állam vált minden konkurenciát kizárva a regálé kizárólagos birtokosává, mely jogát ezentúl nem ruházta át bérlet útján másra.⁶

A Habsburg Monarchia legfontosabb dohánytermesztő területe a Magyar Királyság lett,⁷ az egyedáruság azonban itt nem volt érvényben egészen 1850-ig. Az örökös tartományok gyárai és fogyasztói, valamint a Magyar Korona Országai közötti munkamegosztás Bécs számára egyrészt ideális volt. A nyersanyagbeszerző területek a monopólium fennhatóságán kívül helyezkedtek el; Magyarországon a termesztést nem akadályozták az egyedárusággal járó korlátozások. Az örökös tartományokban szükségtelessé, a legtöbb területen tiltottá vált a dohány ültetése, elkerülve ezzel a jövedéki rendszeren kívüli fogyasztást. Az Appalt felvásárlásának megkönnyítésére az udvar eszközként használta a kettős vámrendszer nyújtotta exportkorlátozási lehetőségeket. Magas vámtételek szabásával szinte lehetlenné tette a dohány külföldi eladását.

Másrészt a regálénak – annak ellenére, hogy a Szent Korona jogán birtokolt területek a Habsburg Monarchia részei – a piaci viszonyoknak megfelelően konkurálnia kellett más magánkereskedőkkel, olykor a francia jövedékekkel. Ezért a termésért fizetett ár alacsony, míg a beszerzési ár magas volt,⁸ folyamatos készlethiányok léptek fel.⁹ Ráadásul a monopoltermékek jóval drágábban kerültek forgalomba a Lajtán túli országokban a magyarországi gyártnányoknál, a határmenti területeken virágzott a feketekereskedelem. Az árképzés megoldásaképpen felmerült a kereskedőkkel való szerződés kötés mellett a termesztoktól való közvetlen felvásárlás, valamint saját kertészetek telepítése. Az éppen aktuális döntéshozóktól függött, mely alternatívát követték. Mikor azonban az Appalt működésének optimalizálása egybeesett a kincstár súlyosbodó pénzügyi zavaraiival, rendre felmerült a dohánymonopólium bevezetése.

---

⁵ Hitz – Huber 1975: 13–14.

⁶ Hitz – Huber 1975: 40.

⁷ Hitz – Huber 1975: 60.

⁸ Lanier 1998: 43.

⁹ Dáczer 1998: 22.

Az elképzelés megvalósítását akadályozta a Magyar Királyság és az örökös tartományok eltérő jogállásából fakadó megannyi probléma. Az országgyűlésnek jóvá kellett hagynia a rendi alkotmány következtében az egyedáruságot, mint egy újabb indirekt adónem bevezetését. Az örökös tartományokban viszont a császár szabadon rendelkezhetett a közvetett adók kivetésével. 1829-től Bécs igyekezett áttérni a fogyasztási adók rendszerére. Az udvari iratok tanulsága szerint elképzelhetetlennek tartotta a magyarországi diéta hozzájárulását, ezért folyamatosan elállt szándékától. Valószínűsíthető, hogy nem tekintette gazdaságpolitikai kulcskérdésnek az egyedáruság kiterjesztését, a várt pénzügyi haszon volumenét kevesebbre becsülte a vele járó politikai károknál.

A monopólium előzménytörténetében fordulópontot jelentett Ausztria és a Magyar Királyság közötti, a közbenső vámok felszámolásának kormányzati szándéka, amelyről 1841-ben titkos határozat született. Vámunió esetén szükséges a dohány státuszának egységesítése. Maga az egyedáruság, vagy mint egy új indirekt adó kivetéseként, vagy a piaci viszonyok okozta károk megoldásának kontextusában bukkant fel eddig az illetékes kormányzati szervek iratváltásaiban, a vámsorompók felszámolása után viszont kivitelezhetetlenné válik a magyar dohánytermesztés és -kereskedés önállósága. Mivel a kincstár nem mellőzhette a császári regáléból származó bevételt, a legfelsőbb politikai körök számára ettől kezdve nem az volt a kérdés, hogy bevezessék-e a monopóliumot a Magyar Királyságban, hanem mikor és milyen feltételekkel tegyék azt.

Mint az áttekintés is megmutatta, ebben a hosszú periódusban a dohány birodalmon belüli eltérő jogi státusza hol az udvart, hol a magyar rendeket és dohánypiaci szereplőket tervek készítésére, olykor cselekvésre készítette. Alapvető változás azonban nem történt a monopólium magyarországi bevezetéséig, így ez a majdnem kétszáz éves periódus, még ha a téma kronológiai töredezettségben jelenik is meg benne, jelöli ki vizsgálódásom időkeretét. Hiszen a monopólium előtörténete az ismétlődő, eltérő tervekben ragadható meg leginkább és azok rendkívül gazdag levéltári forrásanyagában.

B. Célok és módszerek

A dohánymonopólium bevezetését célzó, visszatérő kormányzati szándék ismeretében céлом az egyedáruság előzménytörténetének áttekintése. Értekezésem időkerete az első datálható, az örökös tartományokban a dohányadóztatást 1658-ban előirányzó adatig nyúlik vissza, és a monopóliumot Magyarországra behozó, 1850-ben kelt császári pátensig tart. Tekintve, hogy a magyar Appalt a Hofburg falai között több alkalommal került elő és merült feledésbe,

valamint a tervek között jelentős időintervallumok teltek el, elkerülhetetlen a kronológiai töredezettség. A források egyenlőtlen elosztása miatt a súlypont a reformkori időszakra esik.

A disszertációm tárgyának politika-földrajzi tere a Habsburg Birodalom, vagyis az a nehezen megnevezhető dinasztikus konglomerátum, amelyet összefoglalóan Habsburg- vagy Osztrák Monarchiának („Habsburgermonarchie”, „Österreichische Monarchie”), majd „Osztrák Császárságnak” („Kaisertum Österreich”) neveztek. Mivel a tervezetek és döntési mechanizmusok a kutatás fókuszába a „bécsi Burg”-ot állították, ezért kézenfekvő volt, hogy ne kizárólag az egyik oldal szempontjaira korlátozzam a vizsgálatot, s így a „bécsi-” illetve „magyar nézőpont” is egyenértékű szerepet kapjon – kiegészülve a dohánypiaci szereplők (kereskedők, termelők stb.) egyénített szempontjaival. A kusza piaci viszonyok, a császári regálé és Magyarország gazdasági szimbiózisa, a Habsburg vámpolitika hatásai miatt természetes (és minden bizonnyal előnyös) volt, hogy nem kizárólag az egyik oldalra korlátoztam a kutatást.

Eredeti tervem egy olyan gazdaságtörténeti elemzés volt, amely a dohánymonopólium előtörténetét a lehető legteljesebb komplexitásában ragadja meg; a termeléstől a feldolgozáson keresztül az értékesítésig kíséri végig a dohánylevél útját, a rendszerszerű működés szintjével bezáróan tekinti át a kapcsolódó mechanizmusokat. A kutatás és a rendkívül gazdag, elsősorban bécsi levéltári állagok megismerése (ezekről alább) világossá tette, hogy egy disszertáció keretében a téma ilyen összetettségben nem dolgozható fel igényesen, ezért a tematikus szűkítés mellett döntöttem. Azokat a döntéshozatali mechanizmusokat állítottam vizsgálatom középpontjába, amelyek azt mutatták meg, miért vetődött fel visszatérően Bécsben Magyarország vonatkozásában a monopólium, és miért merült feledésbe. Azaz milyen motívumok és szándékok, cselekvési lehetőségek, illetve milyen kimutatások, beadványok mozogtak Bécsben akkor, amikor a dohányügy a felső szinteken napirendre került. Hipotézisem szerint az esemény-rekonstrukció mellett így arról is átfogó képet nyerünk, hogy hogyan értékelte a korabeli politikai, illetve gazdasági elit a termesztés és kereskedelem helyzetét (azaz a gazdaságtörténeti komplexitás mégsem veszik el teljesen), milyen tényezők határozták meg az udvar döntésmechanismusait, törekvése milyen válaszközpontot váltott ki a rendekből és a piaci szereplőkből.

Mindezért először felvázolom a császári regálé történeti fejlődését; azt, hogy hogyan vált egy bérleti rendszer állami igazgatás alatt álló intézménnyé, működését milyen körülmények befolyásolták, továbbá mekkora súlya volt az udvari kamara költségvetésében. Majd rátérek a magyarországi dohánytermesztés főbb ismérveire, a jövedék és Magyarország közti kereskedelmi kapcsolatok tárgyalására, a monopólium kiterjesztésének visszatérő uralkodói

szándékára. Közlöm az udvar érveit és háttér tanulmányait, elemzem, hogy pénzügyi vagy politikai racionalitás, esetleg más sajátos szempont határozta meg az éppen aktuális döntéseket.

A témaválasztásomra hatással volt Rudolf Sieghart 1915-ben megjelent könyve,¹⁰ melyben a vámunió elemzésekor kitért a dohánymonopóliumra. Célja nem az egyedáruság kifejtése volt, ezért nem kérhető rajta számon a hiányos forrásfelhasználás, valamint a téma rövid tárgyalása. Későbbi követői, Kristina Fink¹¹ vagy John Komlos,¹² a vámunió és közös piac megalakulása utáni időszakot dolgozták fel a regálé történeti jelentőségét mellőzve.¹³ Tudjuk tehát, hogy Ausztria és a Magyar Királyság kapcsolatának gazdaságtörténeti vizsgálata nem előzmény nélküli.

A korábban publikált szakirodalommal ellentétben dolgozatom középpontjában a dohány áll, a vám- és adókérdés, Magyarország gazdasági alávetettségének problematikája csupán háttérül szolgál. A kutatásom nívója tehát nem a módszertanban rejlik, hanem forrásfeltárásom unikalitásában. Elemzésem az udvar döntéshozatali mechanizmusaira és az arra reflektáló rendi válaszokra épül, kilépve ezáltal a hagyományos birodalmi politika – nemzeti sérelmek narratívájából. Nemcsak a megvalósult intenciók, hanem a döntésekben résztvevők kimondott szándékai is a vizsgálat tárgyát képezték.

Céлом a részletező adatfeltárás és tényleírás volt. Disszertációm módszertana ennek következtében a nemzetgazdaságtan történeti iskoláján alapszik.¹⁴ Választásom indoklásául az szolgál, hogy a monopólium magyarországi előzménytörténetének kutatásával eddig adós a történettudomány, a szakirodalomra általánosan jellemző az egyoldalúság. Korábbi szerzők nem kötötték össze az uralkodói rendelkezéseket, nem helyezik mindezt a korabeli piac kontextusába. Az osztrák fél értelemszerűen az udvari intézmények iratanyagát tekinti kiindulási alapnak, ebből következik a birodalomcentrikus szemléletmód, míg a hazai történészek számára kizárólagos szempont Magyarország közgazdasági érdekeinek érvényesülése.

Számos más megközelítésből górcső alá lehetett volna venni a problémakört: például fogyasztástörténeti szempontból,¹⁵ elvégre a 19. században hihetetlen mértékűt öltött a dohányzás szokásának elterjedése. A kliometrikus vizsgálathoz is jó kiindulópontot adhatott

---

¹⁰ Sieghart 1915.

¹¹ Fink 1968.

¹² Komlos 1990.

¹³ Komlos egyáltalán nem foglalkozott a monopólium magyarországi bevezetésével, Fink megemlíttette az udvari kamara elnökének, Karl Friedrich Kübeck-nek a tárgyban kelt 1845-ös ajánlását a vámunió és adópolitika vonatkozásában, illetve a magángyárosok kárpótlásának menete mellett az új fogyasztói árképzést. In: Fink 1968: 7–8, 19–20.

¹⁴ Kövér 2006: 281.

¹⁵ Bódy 2008.

volna a felső szintű döntések megalapozásához előkészített kimutatások sora (ezeket szükség-szerűen bevontam az elemzett források közé), de a kutatás jelenlegi állásában még nem áll rendelkezésre elegendő forrás, amely általánosan érvényes statisztika s az ebből levont következtetések felállításához szükséges. Amennyiben pedig elvetjük a láthatatlan kéz, azaz a piac irányította fogyasztás-kielégítés szubjektív motívumainak engedelmesskedő individuumok magatartásának elméletét, lehetőség nyílna a jövedéknek, mint egy vállalatnak a business history kínálta vizsgálatára.¹⁶ A neoinstitutionalista közgazdaságtan tálcán kínálja a regálénak a környezetére figyelő, ámde az egészet átlátni nem képes cselekvővel való azonosítását,¹⁷ miszerint a fő mozgató a látható kézben, vagyis a vállalat menedzsmentjében rejlik.¹⁸ Végző soron – ahogy Halmos Károly fogalmazott: „*egy eset nem eset*”,¹⁹ – össze lehetne vetni az Appaltot más állami üzemekkel. Harald Hitz például pár tételmondat erejéig összehasonlította a dohányjövedéket a linzi gyapjúszövetgyárral és a bécsi porcelánmanufaktúrával.²⁰

A felsorolt lehetőségekre az általam megismert forrásanyagok alapján is ráirányulhat a kutatói figyelem, de mint fentebb jeleztem, a kutatás közben szükséges lett szűkítése a tárgykörnek. Ezért dolgozatomban nem vizsgálom a dohány történeti jelentőségét a Magyar Királyság gazdasági vérkeringésében, súlyát a mezőgazdaságban, illetve kultúrtörténeti vonatkozásait. Nem térek ki az örökös tartományok dohánytermesztésére, a jövedék Magyarországon kívüli beszerzésére.

A regálé bevezetése mellett vagy ellen számos érv halmozódott fel az idők során. További vizsgálatukhoz szükséges volna feltárni, hogy az 1850 utáni időszakban hogyan alakult a termelés, az udvar megtalálta-e pénzügyi számításait a magyarországi egyedárusági rendszerben. 1867 utáni önállósulása pedig mennyiben befolyásolta az azt megelőzően érvényes általános tendenciákat. Összehasonlítható ez a rendszer más országok monopóliumaival is. Hiszen például a francia jövedék jelentős piaci szerepet töltött be a tárgyalt időszakban, konkurenciát jelentett nemcsak a kereskedőknek, hanem magának a császári monopóliumnak egyaránt. Nem véletlen, mikor Franz Anton Kolowrat államminiszter az uralkodónak tett jelentésében a regálé működéséről írt, a franciaországihoz hasonlította.

A disszertációt bevezető témamegjelölő gondolatok egyszerre tartalmazzák a témának, a módszereknek, azaz a vállalt feladatoknak a meghatározását és elhatárolását. Ebben az esetben a forrásanyag szerteágazó volta és a téma komplexitása miatt az utóbbira kellett, hogy

---

¹⁶ Kövér 1999 és Kövér 2006: 286–287.

¹⁷ Halmos 2001: 206, Kövér 2006: 286–287.

¹⁸ Kövér 2006: 287.

¹⁹ Halmos 2001: 211.

²⁰ Hitz – Huber 1975: 117–118.

nagyobb hangsúly kerüljön. Azért, hogy egyértelművé váljon az, amit a háttérkutatások számomra világossá tettek, hogy a dohánymonopólium magyarországi előtörténetének még a legalapvetőbb iratanyagai és tényei sem lettek feldolgozva. Az én vizsgálatom, mintegy első lépésként (itt nem elfelejtve, leminősítve a korábbi munkákat) a döntés-előkészítések feldolgozására irányult.

2. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatást a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatás finanszírozta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Disszertációm megírásának előzménye az Osztrák – Magyar Akció Alapítvány Ernst Mach Stipendium és a Collegium Hungaricum Ösztöndíja Fiatal Kutatók részére ösztöndíjak.

Köszönettel tartozom elsősorban témavezetőmnek, dr. Velkey Ferencnek mind a kutatásban, mind a disszertáció megírásában nyújtott fáradhatatlan munkájáért, valamint a bécsi magyar levéltári delegátusnak, dr. Fazekas Istvánnak a levéltári forrásfeltárás során nyújtott iránymutatásáért. Köszönöm Botos Laurának az angol fordításokat, Balogh Lászlónak a német nyelvű szövegek fordításának pontosítását, Homoki Ágnesnek és Bata Emíliának a disszertáció nyelvi lektorálását, dr. Bata Teodórának a térképek készítését. Külön köszönöm Szászfalvi Mártának, Hegyi Anitának, Ignác Tibornak és dr. Laczlavik Györgynek támogatásukat. Hálával gondolok szüleimre, családomra, barátaimra és kollégáimra biztatásukért.

3. FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK A DOHÁNYMONOPÓLIUM ELŐZMÉNYTÖRTÉNETÉHEZ

A. Dohánykérdés a magyar és német nyelvű történetírásban

Annak ellenére, hogy az egyedáruság szerves részét képezi Magyarország és a Habsburg Birodalom gazdaságtörténetének, a dohány monopolizálásának előzménytörténete, valamint az osztrák kincstári jövedék története egyaránt kívül esett a hazai történetírás által feltárt kutatási témák köréből. A szerzők rendelkezésére nem állt elegendő forrás ahhoz, hogy áttekintsék a dohánykérdést a 18. századtól egészen 1850-ig, a jövedéki rendszer magyarországi kiterjesztéséig, nem helyezték egymással összefüggésbe az uralkodó visszatérő monopolizálási szándékait. A dohány problematikája rendre az osztrák regálé exportra gyakorolt hatásainak kontextusában bukkant fel. A gazdaságtörténet hazai elbeszélése a Habsburg vámpolitika terén Magyarország gyarmati pozícióját hangsúlyozta.²¹

A következőkben célok azoknak a történeti munkáknak az áttekintése, amelyek vagy foglalkoztak érdemben az udvar magyarországi dohánypolitikájával, vagy valamilyen szempontból újraértelmezték a Habsburg gazdaságpolitikát. Kérdésfeltevésük Magyarország Habsburg Birodalmon belüli különállásának okaira és következményeire összpontosult.

Magyarország gyarmati pozíciójának elméleti alapja az 1790-es nemesi-nemzeti mozgalom által megfogalmazott kritikán nyugszik. Az 1791. évi 67. törvénycikk által létrejött regnicolaris deputatio kereskedelmi bizottsága feladatául kapta a harmincadvám elveinek kidolgozását, a kereskedelem előmozdítására, a közlekedési hálózat, az ipar, valamint a selyemtenyésztés fejlesztésére, lótenyésztésre, ezekhez a megfelelő anyagi alap előteremtésére vonatkozó javaslatok megtételét.²² A Magyar Királyság helyzetét nyersanyagforrásként és iparcikkfelvevőként értékelte a Monarchia munkamegosztásában, amivel egyfajta gyarmati függő viszonyba került az udvar ipar- és vámpolitikájának köszönhetően.²³ Skerlecz Miklós, a bizottság egyik tagja a következőket írta: *„Magyarország egyedül a vám közvetítése útján jutott ebbe a gyarmati helyzetbe; de meg azért is, mivel annak szabályozására való közvetlen befolyástól már régóta elesett.”*²⁴ Tiltakozott az Appalt dohány árát leszorító, és az exportját

---

²¹ A 18-19. századi szerzők a Magyar Királyság gyarmati pozícióját az angolok és amerikai gyarmataik gazdasági kapcsolatrendszerével hozták párhuzamba. A 20. századi, főként marxista irodalom értelmezte át a párhuzamot és azonosította a fehér gyarmatosítók – fekete gyarmatosítottak alá- és fölérendeltségével.

²² Az iratokat az Archivum Regnibus tárgyi csoportok szerinti fasciculusokban őrzi a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára az N 104 törzsszám alatt.

²³ Fónagy 2005: 136.

²⁴ Skerlecz 1791 In: Berényi 1914: 227.

korlátozó intézkedései ellen, melynek célja az olcsó nyersanyag biztosítása a regálé számára.²⁵

A bizottság üléseire kapcsolatai révén bejáratos volt a kor másik fontos gazdasági szakembere, Berzeviczy Gergely.²⁶ Skerlecz megállapításaival összhangban felrótta, hogy az Appalt személyzete visszaélt kiváltságos helyzetével a szerződések felülvizsgálatánál. Vitás kérdés felmerülésekor az ügyet kivonták a megyei törvénykezés és a királyi kormányzások illetősége alól és saját igazgatóik döntésére bízták. Szövegében hivatkozott a monopólium korábbi bevezetési kísérleteire, idézem: *„Több ízben kísérlet tétetett, hogy ennek az Abaldónak Magyarország is közvetlenül alá legyen vetve, mely ettől ugyan megkiméltetett, de közvetve annak hatalma alatt van, mert semmiféle dohányt nem szabad ez országból kivinni, hogy az Abaldo a dohányt itt megbizottai által, kik a termelési helyeken szétszórva mindenütt olcsón vásárolhassa össze.”*²⁷

Az örökös tartományok és a Magyar Királyság viszonyát tárgyaló fejezetben feltette a kérdést; *„hát van-e ezeknek joguk [értsd osztrák tartományok] Magyarországot kereskedelmi és ipari szolgáltatásban tartani?!”*²⁸ Válasza egyértelműen az ország függetlenségét hangsúlyozta, aminek következtében sem kereskedelme, sem ipara nem rendelhető alá más tartományok érdekeinek.²⁹

A nemesi-nemzeti mozgalom szembefordulása tehát nem gazdasági, hanem közjogi érveken alapult. A Magyar Királyság gazdasági érdekeinek mellőzését kérték számon a birodalmi gazdaságpolitikán, elvégre az ország függetlenségét biztosították a korabeli hatályos törvények. A gyakorlat azonban mást mutatott. Szemléletüket magáévá tette a 19–20. századi magyar történetírás, ebből alakult ki a gyarmati pozíció tézise. Az elmélet a 18. században még nem létező polgári magyar nemzetállam gazdasági érdekeinek mellőzését rótta fel a bécsi udvarnak.³⁰

1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot hirdetett a magyar műipar és kereskedés állapotának tudományos feldolgozására.³¹ Horváth Mihály 1840-ben kelt díjnyertes pályaművében – amit tekinthetünk az első témát érintő szakirodalomnak – idézte II. József 1785. december 30-án kelt levelét, melyben a császár a magyarországi iparra hátrányos

---

²⁵ Skerlecz 1791 In: Berényi 1914: 155–159.

²⁶ H. Balázs 2013.

²⁷ Berzeviczy 1797 In: Gaal 1902: 202.

²⁸ Berzeviczy 1797 In: Gaal 1902: 220.

²⁹ Berzeviczy 1797 In: Gaal 1902: 220.

³⁰ Heckenast 1999: 39.

³¹ Andics 1975: 144.

vámpolitikájáért a rendek adómehtagadását tette felelőssé.³² Horváth kitért a regalé örökös tartományokbeli behozására, a magyar dohányexportot érintő hatásaira.³³ A monopólium bevezetésére tett uralkodói rendeletek közül III. Károly erőfeszítéseit említette, annak ellenére, hogy forrásai közt feltüntette Joseph von Retzert.³⁴ Retzer a jövedék történetéről írt szintézisében elemezte I. Lipót 1702-es pátensét.³⁵ Az adatot Horváth nem tette közzé.

Magyarország történetét 1823-tól 1848-ig feldolgozó, 1864-ben publikált munkájában³⁶ összefüggésbe hozta Bécs monopolizáló szándékát a vámunióval. Eszerint a közbenső vámso-rompók lebontásáért kárpótlásul kívánta használni a kincstár a dohányt. Apponyi György kancellár feladatául kapta az elképzelés országgyűlésen való támogatásának előkészítését, továbbá az udvari kamara trafiknyitással próbálta indirekt módon monopolizálni a dohánygyártmányok piacát: *„a miniszteriumnak ugyanis az volt reménye, hogy, ha az országban néhány nagyszerű dohánygyárt s raktárakat állítván, a maga millióit a magán gyárosok s árusok filléreivel versenybe állítja: ezeket egy pár évi, utóbb fölösen pótlendő áldozattal, mind megbuktatja; s bizonyos idő múlva ekként maga maradván a piacon, a dohánymonopóliumot a törvényhozás útján kívül is sikerülend megalapítania.”*³⁷

Sorainak vizsgálatakor nem elhanyagolható szempont, hogy Horváth kortársként élte meg a kincstári árusítás körüli eseményeket. A trafikok árképzését irreálisan alacsonynak tekintette, az udvar célját a magánkereskedők tönkretételével, a feldolgozott dohányipari termékek piacának megszerzésével azonosította. Elvégre a kincstár számára a kereskedőkkel szemben nagyobb tőke állt rendelkezésre, ha deficittel jár az alacsony árképzés, évek multával megtérül a veszteség. A Védegyletnek, az ellenzéki sajtónak, valamint a megyei közgyűléseken folytatott vitáknak tulajdonította a kormány trafiknyitásra adott érvelésének nyilvános megcáfolását.³⁸

A kiegyezés lehetővé tette a tudományos társaságok létrehozását, folyóiratok megindítását, a felsőoktatás átszervezését, ezáltal megteremtette a modern tudományos infrastruktúra alapjait.³⁹ Szilágyi Sándor, megragadva az ezredévi ünnepségsorozat eufóriáját, célul tűzte ki Horváth Mihály összefoglalása óta feltárt ismeretanyag közreadását.⁴⁰ Az általa szerkesztett

---

³² Horváth 1840 (reprint 1984): 228–230.

³³ Az osztrák kincstári jövedék dohányexportra gyakorolt hatását érinti Fényes is. Lásd: Fényes 1842.

³⁴ Horváth 1840 (reprint 1984): 177–178.

³⁵ Retzer 1784: 28.

³⁶ Horváth 1864: 116–120.

³⁷ Horváth 1864: 118.

³⁸ Horváth 1864: 119.

³⁹ Gunst 2000: 197.

⁴⁰ Gunst 2000: 209.

millenniumi szintézisben a Habsburg fennhatóság alatt álló területek gazdasági kapcsolatának megítélése döntően nem változott.

Marczali Henrik a sorozat 8. kötetében magát a 18. századot az erőgyűjtés, a gazdasági fejlődés korszakaként ábrázolta,⁴¹ ugyanakkor Magyarországot gazdaságilag Ausztria gyarmatának tekintette.⁴² A kettős vámrendszert a legsötétebb foltnak nevezte Mária Terézia amúgy fényes uralkodásában.⁴³ Az ország számára hátrányos gazdaságpolitikáért a nemesi adómentességet tette felelőssé, habár a nemesség szerinte nem volt tudatában ennek, hisz a béke és gyarapodás időszakaként élte meg Mária Terézia uralkodását.⁴⁴

A 9. kötetben Ballagi Géza szintén Magyarország érdekeinek feláldozását kérte számon, melynek leghatékonyabb eszköze a vámtarifa szabályozása.⁴⁵ Az udvar politikáját konzekvensnek tekintette a kérdésben: „[...] közgazdasági politikája legalább öntudatos és következetes. S mert ilyen: szükségképpen célra is vezet. Nem frázis, hanem a legreálisabb igazság, hogy Magyarország gyarmatává süllyed Ausztriának s évtizedek telnek el, míg közgazdasági tekintetben annyira- amennyire ismét emancipálja magát az idegen befolyás alól.”⁴⁶ A reformkort tárgyaló fejezetben megismételte Horváth állításait; a jövedék trafiknyitás előtti dohányfelvásárlásában a piac monopolizálásának szándékát látta.⁴⁷

A Monarchia felbomlása után megnőtt a Habsburg gazdaságpolitika tudományos elemzésének a mozgásteret.⁴⁸ Eckhart Ferenc először 1922-ben,⁴⁹ majd művének folytatásában, 1958-ban⁵⁰ felállított tézisei szerint Magyarország az örökös tartományoktól való gazdasági lemaradásának kezdete Mária Terézia uralkodásánál keresendő, oka pedig egyértelműen az uralkodók gazdaságpolitikája, amely idővel csak növelte a Lajtán túli területek előnyeit.⁵¹

A Hóman – Szekfű páros az ország elmaradottságáért a felelősséget kiterjesztette a rendekre: „Miként a bécsi kameranista a gyarmatok gazdasági helyzetét körülírta: a gyarmatok célja, hogy az anyaországnak nyersanyagokat szolgáltatassanak, kereskedelmet nem szabad üzniök, mindent az anyaországból kell vásárolniok, egyedül a legközönségesebb ruházatkódás tárgyait szabad maguknak előállítaniok: ebbe a helyzetbe jutott két évtized leforgása alatt

---

⁴¹ A vonatkozó gazdaságtörténeti fejezet: Marczali 1898: 315–326.

⁴² Marczali 1898: 323.

⁴³ Marczali 1898: 324.

⁴⁴ Marczali 1898: 325.

⁴⁵ Ballagi 1897: 47–48. A vonatkozó gazdaságtörténeti fejezet: Ballagi 1897: 39–70.

⁴⁶ Ballagi 1897: 70.

⁴⁷ Ballagi 1897: 621–623.

⁴⁸ Fónagy 2005: 30.

⁴⁹ Eckhart 1922: 252–275.

⁵⁰ Eckhart 1958.

⁵¹ Fónagy 2005: 30–31.

*Magyarország. Nemcsak a rendi főhivatalnokok gazdasági belátása, hanem az egész rendi államkoncepció is csődöt mondott, amikor ezen egyszerű vám- és kereskedelmi eszközökkel végbemenő degradálását az országnak nem tudta megakadályozni.*⁵²

A marxista szemléletmód átértelmezte a Habsburg gyarmatpolitika elméletét. Míg a 18. század végén megfogalmazott gyarmati pozíció az angolok és amerikai gyarmataik analógiájára vonatkozott, a marxista történeti irodalom a Magyar Királyság és az örökös tartományok viszonyrendszerét a fehér gyarmatosítók – fekete gyarmatosítottak ellentétével azonosította. A Magyarország története című egyetemi tankönyvsorozat második kötete különbséget tett a nyugati országok gyarmatai és a Magyar Királyság között, hisz utóbbiban a rendi alkotmány korlátok közé szorította a gyarmatosítást. Mindazonáltal hangsúlyozta a lakosság anyagi és szellemi fejlődésének tudatos akadályozását, mégha időnként felmerült a bécsi kormánykörökben a magyar ipar fejlesztésének gondolata.⁵³ Pach Zsigmond Pál egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország török alóli felszabadítása csupán a gyarmatszerzést motiválta, mivel a Habsburgok nem tudtak erre a célra más területeket meghódítani.⁵⁴ Ahogy Gunst Péter jelezte, a magyar történetírás nem azonosult ezzel a gondolattal,⁵⁵ később maga Pach is szembefordult vele.⁵⁶

A reformkori politikai csatározások gyökerét Andics Erzsébet az általa hivatkozott osztrák gazdaságtörténészek munkái nyomán a gazdasági érdekek összeütközésében látta.⁵⁷ Fordításban közölte Rudolf Sieghart idevágó tételét: „*A Monarchia német tartományaival a vámvonalért folytatott gazdasági harc mintegy nyitánya volt a sajtóért folytatott harcnak, a népvézerek harcának és végezetül a fegyveres harcnak.*”⁵⁸

Andics abból indult ki, hogy az udvari kamara elnöke, Karl Friedrich Kübeck és a kancellár, Klemens Wenzel Lothar Metternich politikáját döntően meghatározta a vámunió, mint cél,⁵⁹ míg a magyar rendek örökölték a Skerlecz Projectumában megfogalmazott sérelmi nézeteket a Habsburg gyarmatpolitikára vonatkozólag.⁶⁰ A birodalmi érdekek – nemzeti sérelmek kategóriákat követve interpretálta a kincstári trafiknyitások körül kipattant vitát. Nem

---

⁵² Hóman – Szekfű 1935: 563–572, Fónagy 2005: 30.

⁵³ H. Balázs – Makkai 1961: 473.

⁵⁴ Pach 1950: 6–9.

⁵⁵ Gunst 2000: 257.

⁵⁶ Heckenast 1991: 6.

⁵⁷ Andics 1975: 143.

⁵⁸ Andics 1975: 143–144. Eredeti idézet: „*der wirtschaftliche Streit mit den deutschen Provinzen der Monarchie um die Zoll-Linie war die Ouverture für den Krieg der Presse, der Tribünen und zum Schlusse der Waffen.* In: Sieghart 1915: 153.

⁵⁹ Andics 1975: 152.

⁶⁰ Andics 1975: 146–147.

helyezte tágabb kontextusba, nem kötötte össze az udvar korábbi monopolizáló szándékaival, holott Sieghart ha nem teljes egészében, de feldolgozta az általa hozzáférhetővé vált udvari kamarai iratokat.

Az 1970-es években Heckenast Gusztáv és Kosáry Domokos megkérdőjelezték Eckhart tételeit, elindítva ezáltal a gyarmatosító gazdaságpolitika diskurzusát. Nem a Habsburg gazdaságpolitikát tartották felelősnek a Magyarország és az örökös tartományok közötti munkamegosztás struktúrájáért, mivel szerintük csupán alapul vette és kihasználta a már meglévő adottságokat.⁶¹ A 18. századot újraértékelték, Marczalihoz hasonlóan nem a gazdasági elnyomás és lemaradás, hanem az építés és felzárkózás irányában megindult fejlődés időszakát látták benne.⁶² Hisz Bécs miután szembesült katonai erejének elégtelenségével, felismerte, hogy államuk politikai hatalma a nemzetközi szintéren függ a gazdaság erejétől.⁶³

Az Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában megjelent tízkötetes Magyarország története történelmi okokból fakadó fáziskülönbségnek jellemezte az örökös tartományok és a Magyar Királyság egymáshoz viszonyított fejlettségi szintjét.⁶⁴ A Habsburg gazdaságpolitikáról pedig a következőket olvashatjuk: *„az idők folyamán a Magyarországról érkező termékforgalommal kapcsolatban változott ugyan, de vámpolitikája 1848-ig kitartott az örökös tartományok iparát a merkantilista politika eszközeivel fejlesztő, a Lajtától nyugatra fekvő Habsburg-tartományok mezőgazdaságát védő és az állami pénzbevételek fokozására szolgáló alapelvek mellett.”*⁶⁵ A gyarmati kizsákmányolás frázisát Mérei Gyula mellőzte a bécsi kormány gazdaságpolitikáját elemző szövegében. Helyette egy, a birodalom nagyhatalmi státuszát megőrizni kívánó udvari szándékot vázolnak fel a történeti munkák, ami a cél eléréséhez szükséges hadsereg fenntartásának anyagi alapját az örökös tartományok gazdaságának protekcionista fejlesztésében látta.⁶⁶

Ember Győző megfogalmazásában a kérdés immáron az; az udvar megtett-e mindent az adott országok érdekében, ami nem állt ellentétben a birodalom érdekeivel? Amennyiben nem, ez rosszakaratból vagy a gazdaságpolitika általános, a többi országot egyaránt sújtó hibájából fakadt-e? A válasz időszakonként és politikusonként változó.⁶⁷

Kaposi Zoltán gazdaságtörténeti elemzésében felhívta a figyelmet arra, hogy a Nyugat gazdasági eredményeinek adaptálásakor, a mezőgazdaság fejlesztésekor a kormányzat nem

---

⁶¹ Heckenast 1974, Kosáry 1975, Fónagy 2005: 31.

⁶² Heckenast 1991: 6.

⁶³ Pach 1991: 20.

⁶⁴ Mérei 1980: 235.

⁶⁵ Mérei 1980: 233.

⁶⁶ Csorba 2000: 32.

⁶⁷ Fónagy 2005: 31.

tett különbséget a birodalom régiói között. A takarmánynövények elterjesztésére, illetve a vetésforgók meghonosítására tett kísérlet, az istállózó állattartás jelentőségére való figyelemfelhívás ugyanúgy vonatkozott Magyarországra, mint az örökös tartományokra. A 19. század első felében pedig gyárkiváltságokat is juttatott a magyarországi befektetőknek, nem akadályozta az iparfejlődést.⁶⁸

Poór János a Magyar Királyság irányába tanúsított gazdaságpolitikát a szemben álló felek egyfajta kiegyezésének tekintette. A Habsburgok az ország diszkrimináltságát a nemesség előjogaival, adómentességével indokolták. Ha komolyan felleptek volna ezek ellen, nem maradt volna érvük a hátrányos megkülönböztetésre. A magyar politikai elit szintűgy csak szavakban tiltakozott. Amennyiben Bécs orvosolta volna a királyságot ért sérelmeket, napirendre tűzte volna a bizottsági munkálatokat, bizonyára nem csak udvari kirohanások szintjén támadta volna a nemesi előjogokat.⁶⁹

Végezetül pedig egyet kell értenünk Kecskeméti Károly megállapításával, hogy a kormányzat gazdasági fejlődésellenes és öncsonkító döntései nem magyarázhatók mással, mint annak a dogmává emelt feltevessel, miszerint a dualizmus nem élte volna túl Magyarország gazdasági megerősödését és társadalmi reformját.⁷⁰

A magyar nyelvű szakirodalom közül kifejezetten kevés foglalkozik a dohánymonopóliummal, s amint láttuk az áttekintő történeti munkák is csak érintették a kérdést. 1888-ban jelent meg Borovszky Károly cikke,⁷¹ illetve 1896-ban Natorp Tivadar és Bálványi Gyula könyve.⁷² Amellett, hogy tartalmazznak értékes adatokat a monopólium reformkori előzménytörténetére, a fő hangsúlyt az 1851 utáni időszakra tették.

Borovszky közleményét öt egységre bontotta. Bevezetőjében felvázolta a dohány útját Amerikából Európába, illetve Magyarországra. Az Appalt 1850 előtti tevékenységének negatív oldalát emelte ki: *„a kereskedelemre ólomsúlylyal nehezedett a bécsi Abaldo részvénytársaság [...] a termelési ügyeibe is beleavatkozott [...] befolyása és önkényes eljárása a termelőkkel szemben sok helyen szült az országban felháborodást.”*⁷³ és *„Az Abaldo működése különösen e század elején volt erőszakos, minthogy nem törődött senkivel – csak a saját érdekére volt tekintettel – kénye-kedve szerint járt el, a fellebbezésnek is alig volt*

---

⁶⁸ Kaposi 2002: 48–49.

⁶⁹ Poór 2003: 233.

⁷⁰ Kecskeméti 2008: 267.

⁷¹ Borovszky 1888.

⁷² Natorp – Bálványi 1896.

⁷³ Borovszky 1888: 211.

eredménye [...]”⁷⁴ Az 1851-ben életbe lépett monopóliumi rendszert viszont hasznosnak értékelte, éles kontrasztot állítva a két korszak között: „jó kezelés alatt a legigazságosabb, [...] a dohány-egyedárúságot előbb-utóbb behozta volna minden kormány.”⁷⁵

A második egységben Magyarország dohánytermesztésével foglalkozott, a harmadikban magával a monopóliummal. A dohányadóztatás típusai után ismertette azokat az országokat, ahol egyedárúság volt érvényben. Majd bemutatta a magyar dohánykereskedelmet, az exportot, az utolsó fejezetben pedig a gyártást.

Statisztikai táblázatai az 1870-es, 1880-as évek kimutatásait közlik. Külföldi szakirodalmi tájékozottságának köszönhetően nemcsak a magyarországi, hanem francia, osztrák, olasz, német, belga, dán, angol, spanyol, portugál, görög, svájci, török, szerb, román, orosz és egyesült államokbeli jövedéki adatokat is felhasznált cikke megírásakor.

A Natorp – Bálványi könyv Borovszkyhoz hasonló tematikai felosztást követ. Egyrészt a bevezetőt követően három nagy kronológiai fejezetre tagolódik (1851 előtti, 1851–1867-ig, 1867–1896-ig, a könyv megjelenéséig tartó időszak), másrészt ezek termelés, gyártás, eladás és kivitel alfejezetekből állnak.

A szerzők feldolgoztak néhány, az udvari kamara levéltárában található elnöki iratot. Nem jelölték meg az adatok származását, de a közölt táblázatok és idézetek alapján egyértelműen visszakéreshetőek az információk forrásai. Ismerték az egyedárúság behozataláról szóló 1845-ös döntést, az udvar dohánypolitikáját irányító személyek, valamint az ellene tiltakozók álláspontját. Az eseményrekonstrukcióhoz nem fűztek kommentárt. Az itt olvasható, dohánykertészetekkel kapcsolatos megállapításokat az újabb kutatás már határozottan cáfolta; vagyis eredetük nem a török hódoltságra vezethető vissza, hanem későbbi képződmények.⁷⁶ Mivel a Natorp – Bálványi-féle írás a későbbi szerzők számára kézikönyvvé vált, a helytelen megállapítások rendre visszaköszönnék, például Ecsedi István,⁷⁷ vagy Takáts Sándor publikációiban.⁷⁸

Takáts két cikket közölt a Magyar Mezőgazdasági Szemlében a monopólium 18. századi előzménytörténetéről.⁷⁹ Adatait jelentős levéltári forrásbázisra alapozta, kutatott többek között a Károlyi család, a budai kamarai adminisztráció, a helytartótanács, a szepesi kamara, az udvari kamara és kancellária levéltárában. Mind a Magyar Nemzeti Levéltár

---

⁷⁴ Borovszky 1888: 212.

⁷⁵ Borovszky 1888: 213.

⁷⁶ Takács 1964: 42–43.

⁷⁷ Ecsedi 1932: 2.

⁷⁸ Takács 1964: 42–43.

⁷⁹ Takáts 1898 és Takáts 1902. Takáts kutatómunkájáról bővebben: Pajkossy 2006: 49–72.

Országos Levéltára, mind a bécsi Österreichisches Staatsarchiv mai iratrendezése eltér a Takáts által alkalmazott hivatkozási alaptól, ezért forrásai csak korlátozott számban visszakereshetőek. Ennek ellenére írását megbízható közlésként kezeltem.

Szemléletmódja egyértelmű. Károlyi Sándor magyar dohánytermesztést és kereskedést érintő terveinek, egy esetleges magyarországi Appalt létrehozásának elemzésekor a következőket írta: „*Sajnos ez Károlyi nagy befolyása és messze kiterjedő összeköttetései daczára sem sikerült, s így a nagy terv dugába dőlt. Az okokért nem kell messzire kutatnunk. Károlyi terve, Ausztria kereskedelmi politikájával homlokegyenest ellenkezett. [...] az osztrák hatalmi köröknek célja mindig az volt, hogy hazánkat állandóan gyarmati függésben tartsák.*⁸⁰ [...] *Nagyon tévednek tehát azok, kik e magyar appaldó létrejöttének megakadályozását hazafias és az országra nézve előnyös dolognak tartották! Mert hisz ép a császári kamara fáradozott legjobban a tervezett magyar appaldók megbuktatásán, s ép ő látta, mennyire káros lett volna Ausztriára és az osztrák kincstárra a magyar dohánykereskedelem önállósítása és felvirágozása.*”⁸¹ Az udvar tartózkodásában Károlyi dohánnyal kapcsolatos terveitől Takáts a gyarmati kezelés szándékát látta, a nemzeti sérelmek talaján értelmezve azt. Elvégre szövegében két ellentétes pólust képeztek az örökös tartományok és a Magyar Korona Országai, a magyar dohánykereskedelem fejlődésének záloga ennek következtében a Lajtán túli területek közgazdasági érdekeinek csorbulása.

1957-ben Penyigey Dénes rövid összefoglalást adott ki a dohányról. A növény termesztését leíró esszójét kiegészítette az addig megjelent publikációk eredményeivel. Munkája mögött tehát nem áll saját levéltári kutatás. Bemutatta az uralkodók 18. századi monopolizáló kísérleteit, a Károlyi-féle terveket, az Appalt piackorlátozó hatásait, majd kitért az 1845-ös döntésre. Penyigey az osztrák regálé főbb hasznának forrásaként a magyarországi termesztők kizsákmányolását jelölte meg.⁸²

Mélyreható etnográfiai elemzést a témában Takács Lajos közölt 1964-ben.⁸³ Foglalkozott a dohány mezőgazdaságban betöltött szerepével, a termesztők társadalomtörténeti leírásával, magának a termesztésnek a módozataival. A legnagyobb nyersanyagfelvásárló, jelentős piaci szereppel rendelkező egyedáruságra nem tért ki. Elsőként cáfolta a dohánykertészetek alapításával kapcsolatos szakirodalmi tévhitet.

---

⁸⁰ Takáts 1898: 130–131.

⁸¹ Takáts 1898: 144.

⁸² Penyigey 1957: 19.

⁸³ Takács 1964: 125–126.

Fontos kézikönyvként szolgál Dáczer Károly az alföldi kertészetek 1843–1844-es történetét feldolgozó, 1998-ban kiadott könyve, amely már taglalta a jövedék és a kertészetek kapcsolatrendszerét.⁸⁴ Elvégre telepítésük indítóokaként az udvari kamara 1840-től hivatalban lévő elnöke, Karl Friedrich Kübeck az Appalt nyersanyagbeszerzési gondjait jelölte meg. Dáczer levéltári kutatását a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E szekciójában, a Magyar Kamara Archívumában végezte. Írását követően nem jelent meg dohánykérdést érintő publikáció magyar nyelven.

A német nyelvű gazdaságtörténeti munkák szintén kitértek az egyedáruság ismertetésére.⁸⁵ Kiemelendő Rudolf Sieghart már többször említett, 1915-ben megjelent könyve, amely a mai napig visszakereshető, pontos levéltári jelzetekkel ellátott fejezetében ismertette a regálé magyarországi bevezetésének 18–19. századi kísérleteit, az örökös tartományok felé irányuló feketekereskedelem okozta problémákat, az 1846-ban induló kincstári gyártmányok árusítását.⁸⁶ Munkájának értelmezési kerete a vámkérdés. Sorra vette az udvar érveit a közbenső vám fenntartására, majd a rendek országgyűléseken átívelő sérelmeit. A monopóliumokat tárgyaló fejezetében a vámunió létrejöttének egyik legnagyobb akadályaként tüntette fel a dohánymonopólium problematikáját. Michael Piringer udvari tanácsos és Nádasdy Mihály udvari kamarai elnök 1819–1820-ban kelt felterjesztéseire alapozva azt állította; I. Lipót 1702-es pátense révén bevezetett dohánymonopólium egészen 1721-ig érvényben volt.⁸⁷ Nem vette figyelembe a Rákóczi-szabadságharc eseményeit, amelyek igencsak kétségessé teszik az egyedáruság fennállását. Sieghart révén a német nyelvű szakirodalomban ennek ellenére a monopólium 1721-ig tartó érvényességének nézete honosodott meg.⁸⁸

Jelentek meg kifejezetten a dohányipar valamely szegmensét tárgyaló publikációk.⁸⁹ Forrásfeldolgozásukat jelentősen megkönnyítette Johann von Retzer, aki 1784-ben kiadta az 1670 és 1784 közötti bérleti szerződések rövid kronológiai vázát, az udvari kamarában található szerződések és beadványok tételes felsorolását, illetve a császárnak címzett javaslatait a jövedék működésével kapcsolatban. Döntően az ő eredményeit közölték a császári regálé 1784 előtti történetének ismertetésekor.

Retzer munkájának minden bizonnyal az adhatott apropót, hogy a megjelenés évében vonta II. József állami igazgatás alá a dohányregálét. Visszatekintő kiadványokat a későbbiek

---

⁸⁴ Dáczer 1998.

⁸⁵ Például: Beer 1891 (új kiadás 1972), Lanier 1998.

⁸⁶ Sieghart 1915.

⁸⁷ Sieghart 1915: 94–95.

⁸⁸ Például Strejcek 2007: 76–77.

⁸⁹ Plenker 1857, Krükl 1867, Possaner 1901, Preißecker 1914, Salmhofer 1949, Podar 1957, Koller 1959, Ernst 1996, Strejcek 2007.

folyamán is publikáltak,⁹⁰ valamint a téma általános ismertségét mutatja, hogy több szakdolgozat készült a jövedékről.⁹¹

Két doktori disszertáció dolgozta fel a regálé történetét; Harald Hitz⁹² és Herbert Rupp írása.⁹³ Hitz áttekintette az állami kezelés alá vételt megelőző bérlőtársasági rendszert, a hangsúlyt az 1784 és 1835 időszakra tette. A kronológiai esemény-rekonstrukció mellett tematikusan elemezte a jogi forma adta sajátosságokat, a szervezeti felépítést, a technikai fejlődést, a pénzügyi működést, valamint a termesztés, beszerzés és árusítás tárgykörét. 1973-as disszertációja megjelent könyv formájában.⁹⁴ Rupp értekezésének időkerete 1848-tól 1913-ig tart, előzményfejezetei mögött nem áll saját levéltári kutatás, más szerzők – főként Hitz írása – jelennek meg hivatkozási alapként.

Az osztrák jövedék és Magyarország kapcsolatával, a monopólium kiterjesztésével kevés szerző foglalkozott. Georg Ritter von Plenker 1857-ben kiadott könyvében úgy értékelte a monopólium bevezetése óta eltelt mintegy hat évet, hogy a vele járó nehézségeket túlbecsülték, az egyedáruság kiterjesztése a vártnál könnyebben ment.⁹⁵ Adolf Beer 1891-ben ismertette az államkonferencia 1841-es döntését a közbenső vámsorompó felszámolásáról, továbbá az előkészítő lépések generálta sajtóvitát. Írásában a dohánymonopólium bevezetése a vámkérdés megoldásának kényszereként értelmeződik,⁹⁶ mint Rudolf Sieghartnál. Sieghart az udvari kamarai iratok alapján ismerte az udvar terveit.

Sieghart pár oldal terjedelmű elemzését leszámítva az udvar monopolizáló szándékának hátterét, a Magyar Királyság és az Appalt kapcsolatát nem publikálták német nyelven. Ráadásul a regálé nyersanyagbeszerzésének és a vámsorompók lebontásának kontextusában értelmeződik a két terület közötti érdekvédelmi ellentét, ezért a magyar nyelvű szakirodalomtól eltérően interpretálták a problémák gyökerét. Strejcek például a következőt írta: *„Ez a kereskedelmi szabadság [értsd magyar dohánykereskedelem] magyar alkotmányjogi érvekkel volt indokolható, amiből az a természetesen téves szemlélet származott, hogy a csempészet Magyarországról az osztrák főhercegségbe és más örökös tartományokba szintén*

---

⁹⁰ Loew 1960 és Trost 2003.

⁹¹ Bimlinger 1986, Öze 1993, Oblak 2001, Kaspar 2005.

⁹² Hitz 1973.

⁹³ Rupp 1979.

⁹⁴ Hitz – Huber 1975. A könyv két részre bontható, első felében Harald Hitz disszertációja, második felében Hugo Huber a jövedék alkalmazottainak társadalomtörténeti elemzése olvasható.

⁹⁵ Plenker 1857: 5.

⁹⁶ Beer 1891: 47–52.

alkotmányjogi védelmet élvez.”⁹⁷ Továbbá Sieghartra hivatkozva megállapította: „*az osztrák-magyar dohány-feketekereskedelembe hatalmas kenőpénzeket öltek bele, és a magyar nemesség elutasító magatartásának nem csak jogi, hanem ökonomiai okai is voltak.*”⁹⁸

Összehasonlításképpen Takáts sorai: „[...] az ország a dohánytermését illetőleg az osztrák monopoliumok bérlőinek volt teljesen kiszolgáltatva. Ők szabták meg az árakat, s ők rendelkeztek a saját érdekükben a hatóságokkal is. Utoljára aztán annyira mentek, hogy minden dohányszállítmányt [...] magában az országban is mint csempészárut lefoglalták. Kivitelről, szabadkereskedelemtől tehát világos törvényeink dacára szó sem lehetett. [...] A magyar dohány árának erőszakos leszorítása az osztrák monopoliumok érdekében, aztán a kivitel megakadályozása a szegénységet dohánycsempészésre kényszerítették.”⁹⁹

Az osztrák jövedék hatását a magyarországi dohánytermesztésre pedig így értékelte: „[...] a császári kamara [...] látta, mennyire káros lett volna Ausztriára és az osztrák kincstárra a magyar dohánykereskedelem önállósítása és felvirágozása. A magyar appaldók megbuktatásával elérte azt, hogy az ország az osztrák tartományok gyarmatává süllyedt. Magyarország termelte a dohányt, Ausztria meg besöpörte a hasznot.”¹⁰⁰

Strejcek interpretálásában a magyar fél a rendi alkotmány védőbástyái mögé bújt. A „vesztegetési pénzek” és az „ökonomiai okok” azt az érzetet keltik, hogy a nemesség önös gazdasági érdekeinek védelmében képes volt szemet hunyni a feketekereskedelem felett.

Magyarország nemzettörténeti elbeszéléseiben idővel módosult szerepének megítélése a Habsburg Birodalom gazdasági munkamegosztásában,¹⁰¹ ugyanakkor a dohány kapcsán tartotta magát az a nézet, miszerint az örökös tartományokban érvényben lévő Appalt érdeke elsődleges volt az udvar számára. Takáts a Magyar Királyság kiszolgáltatottságát, a racionalitást mellőző túlkapasokat emelte ki, a kereskedelem csorbulását egyenesen törvénysértésnek minősítette. A csempészet okozója nála pedig maga Bécs, hisz az export korlátozásával nem hagyott más kiutat a termeszők számára.

A magyar szakirodalom többségében hivatkozik idegen nyelvű szerzőkre, például Natorp – Bálványi Plenkerre, Krücklre, vagy Andics Sieghartra, Beerre, illetve Lanier ismerte

---

⁹⁷ „Diese Handelsfreiheit wurde geradezu mit verfassungsrechtlichen Argumenten begründet, woraus die natürliche irrije Ansicht entstand, dass auch der Schmuggel aus Ungarn in das österreichische Erzherzogtum und die anderen Erblande verfassungsrechtlichen Schutz genieße.” In: Strejcek 2007: 98.

⁹⁸ „im österreichisch-ungarischen Tabakschwarzhandel große Bestechungsgelder geflossen sind und die abwehrende Haltung des ungarischen Adels nicht nur rechtliche, sondern auch ökonomische Ursachen hatte.” In: Strejcek 2007: 100.

⁹⁹ Takáts 1902: 400–401.

¹⁰⁰ Takáts 1898: 144.

¹⁰¹ Fónagy 2003: 30–31.

a témáját érintő magyar publikációkat, ugyanakkor nem alakult ki diskurzus a magyar és német nyelvű munkák szerzői között a dohánymonopólium előzménytörténetét illetően. Előbbiek a Magyar Királyságra hátrányos gazdaságpolitikát és az ebből fakadó sérelmeket emelték ki, mint például az export korlátozása, a vámkérdés egyoldalú rendezése, míg utóbbiak számára a magyar vonatkozások csupán az osztrák kincstári regálé nyersanyagbeszerzése, vagy a vámuniót akadályozó tényezők kapcsán merültek fel.

B. Primer források

A téma gazdag levéltári forrásbázissal rendelkezik, már csak a gazdaságtörténeti műfaj sajátosságaiból fakadóan. Mivel nem egy adott levéltári állag feldolgozását tűztem ki célul, hanem több fondból gyűjtöttem össze az iratokat, ezért jelentős mennyiségű anyag áttekintésére volt szükség.¹⁰² A forrásfeltárásban kétféle módszer keveredett: először az Österreichisches Staatsarchiv-ban található levéltári források közül a tematikailag a dohányhoz valamilyen formában köthető iratokat dolgoztam fel, fondképző szervtől függetlenül. Miután sikerült felvázolnom a monopólium előzménytörténetének főbb állomásait, fordított logika szerint jártam el. Követtem Scott M. Eddie meghatározását a történész feladatáról, vagyis nem a forrásokhoz igazítottam a kérdésfelvetést, hanem a történetírói kérdéshez kerestem a forrásokat.¹⁰³ Tudatosan olyan személyek vagy intézmények levéltári anyagát vizsgáltam, amelyek valamilyen szempontból kötődtek a kutatás tárgyához.

Elsősorban a Präsidialakten der k.k. Hofkammer und des k.k. Finanzministeriums, Finanzministerium, Präsidium Hauptreihe anyagait tekintettem át, mivel a jövedéki igazgatást ellátó Tabakgefällencameradirektion az udvari kamara joghatósága alá tartozott, a későbbi reformok során, a Tabakfabrikendirektion létrehozása után a nyersanyagbeszerzésért és gyártásért ugyancsak a kamara felelt. A Finanzministeriumot 1816. április 31-én hozták létre, amely alapító rendelkezés hivatott tisztázni az Allgemeinen Hofkammerrel való viszonyát. Nem sokkal később, 1829. május 29-én a Finanzministeriumot megszüntették, helyébe a Finanz-Senat lépett, amit azonban egy évvel később felszámoltak, ügyköreit pedig újból az Allgemeinen Hofkammer vette át. Lényegében véve tehát Finanzministeriumról csak 1848 után beszélhetünk, azonban az osztrák levéltári tektonika az iratok megjelölésére a

---

¹⁰² Kaposi 2008: 10–11.

¹⁰³ Halmos 2001: 211.

Finanzministerium, Präsidium Hauptreihe címet használja.¹⁰⁴ Az iratpusztulás a Haus-, Hof- und Staatsarchiv és a Kriegsarchiv régi állagaihoz képest elenyésző.¹⁰⁵

Az éves lebontást tartalmazó indexek segítségével a Tabak és Ungarn címszavaknál azokat az ügyiratok gyűjtöttem ki, amelyek a termesztés, a kereskedés, valamint a feldolgozás körülményeire utaltak. Az iratokon többnyire fel voltak tüntetve olyan iktatószámok, amelyek tartalmi kapcsolatban álltak egymással, tehát az indexek mellett az udvari kamara iktatási rendszerét követtem a forrásfeltárás során. A magyar udvari kamara és kancellária tárgyban kelt jelentései, a részükre szánt utasítások, uralkodói leiratok, vagy azok másolatai szintén megtalálhatóak a bécsi szervek irattárában. Bizonyára értékes adatokkal szolgálnának a Finanz- und Hofkammerarchiv, Sonderbestände, Sammlungen und Selekte, Nachgeordnete Dienststellen und Fremdprovenienzen, Tabak- und Stämpelgefällsdirektion idevágó állagai, azonban 1836-tól nem kutathatóak. A levéltár tájékoztatása szerint az iratok korábban az egykori Tabakmuseumban voltak, jelenlegi lelőhelyük ismeretlen.¹⁰⁶

A korabeli ügyrend alapján a dohányjövedék igazgatójának jelentéseit az udvari kamara elnöke továbbította a kancelláriának, ezért a kutatás az uralkodó mellett működő Kabinettskanzlei működése során keletkezett levéltár, a Kabinettsarchiv állagaira is kiterjedt. A Kabinettsarchiv Minister Kolowrat Akten között fellelhető a kamara beszámolójának összegzése mellett a kancellár, majd az uralkodó aláírásával ellátott legfelsőbb kézirat. Más fórumok, mint például a Kabinettsarchiv Staatskonferenzakten, Staatsrat, Kabinettskanzleiakten anyagaiban található, a témához köthető iratváltások száma jóval elmarad az udvari kamara elnöki, vagy a kancelláriai iratmennyiség mögött. Megjegyzendő, hogy a második világháború során a Staatsrat súlyos károkat szenvedett, tevékenységéről ma már csak kivonatokat tartalmazó protokollumokból nyerhetünk információt.¹⁰⁷

A kamara elnöke és a Tabakfabrikendirektion igazgatója közötti levelezés, a Kabinettsarchiv iratain lévő uralkodói kommentárok alapján elemezhető a korabeli udvari dohánystratégia, a döntésmechanizmusok, valamint hogy hogyan látta Bécs a Magyarországon uralkodó piaci viszonyokat. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy maguk az ügyiratok mögött különböző szerzők álltak. A forrásokban rögzített információkat a szerző szándékának, érvelési pozíciójának tükrében szükséges vizsgálni.

---

¹⁰⁴ www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=1875 (Letöltve 2014. június 2.)

¹⁰⁵ Fazekas 2011. PC-CD-ROM

¹⁰⁶ www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1899 (Letöltve 2014. június 2.)

¹⁰⁷ Fazekas 2011. PC-CD-ROM

Munkám során mellőztem Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, kormányzati szervek állagaiban történő kutatást, mivel a bécsi iratok tartalmazzák a magyarországi intézmények állásfoglalását. A magyar udvari kamara levéltára (MNL OL E szekció) repertórium alapján ugyan őriz dohánytermesztéssel kapcsolatos forrásokat,¹⁰⁸ de mivel Dáczer Károly feldolgozta a kincstári kertészetek telepítésének történetét (MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica), ezért az ő levéltári kutatásait vettem alapul. A magyar királyi kancellária levéltárának (MNL OL A szekció) jegyzékében mindössze egy város dohánykereskedőinek kérelme szerepel,¹⁰⁹ a Regnicolaris Levéltár (MNL OL N szekció) pár gyártást és termelést érintő iraton¹¹⁰ túl az 1807-es országgyűlés állaga foglalkozik dohánykérdéssel.

A kutatás során nem tártam fel mélyrehatóan a sérelmi ellenzék dohánykritikáját tartalmazó, 18. századi forrásanyagot. Egyrészt a nagyobb, történeti összefoglalók hivatkozása alapján Károlyi Sándor terveit leszámítva nem került a rendek oldaláról napirendre a monopólium, csupán az export korlátozása foglalkoztatta a kortárs politikumot. Másrészt – ahogy Kövér György is megfogalmazta – a levéltári kutatás a téma feltárása után egyre több munkát igényel, az új források azonban nem módosítanak érdemileg a felállított téziseken. Egy adott pillanatban le kell zárni a kutatást, még ha nem tekintettük át az összes fellelhető forrást.¹¹¹

A levéltári kutatás súlypontját ezért arra az időszakra tettem, amikor a vámunió következtében elkerülhetetlenné vált a dohány jogi státuszának harmonizációja az örökös tartományokéval. Törekedtem a megyei közgyűlések, rendi országgyűlések és magyar illetőségű politikai vezetők forrásainak feldolgozására. Átnéztem a Takáts Sándor hagyaték (MNL OL N 119) országgyűlésekre vonatkozó 1-10. dobozait, sajnos a követjelentéseken kívül nem tartalmazott érdemi információt. Takáts Sándor nyomán jutottam a Károlyi család nemzetségi levéltárához (MNL OL P 396 Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica Lad. T 17/e).

Skerlecz Miklós gondolatai sorra visszaköszönnek a későbbi diétákon. 1802. évi indítványozta a dohánykereskedelem megszabadítását a jövedék által való elnyomástól (MNL OL N 59 Lad. XX. Nr. 11. Diaeta anni 1802 Fasc. D. No. 5 et A. B. C. D. manuscriptae), József nádor 1807. november 20-i jelentése (Sajátkezű fogalmazvány: MNL OL N 22 Archivum palatine secretum archiducis Josephi. Extraserialia Diaetae. 1807. 95. sz.)¹¹² szerint a rendek

---

¹⁰⁸ Fábriánné Kiss 1973: 130, 133, 136, 154, 222–251, 394. (kézirat)

¹⁰⁹ Bélay 1973: 65. (kézirat)

¹¹⁰ Bottló – Veres 1968: 64, 66, 96, 262. (kézirat)

¹¹¹ Kövér 2003: 224.

¹¹² József nádor 1807. november 20-i jelentése az országgyűlés tárgyalásairól. Kiadta: Domanovszky 1935: 109–122.

megújították korábbi kérésüket (MNL OL N 61 Ladula XX. Nr. 13. Diaeta anni 1807 Fasc. A). Az 1830-as operátumok iratai alapján (MNL OL N 65 Ladula XX. Nr. 17. Dieta anni 1830. 16. kötet Commercialibus) követelték a dohánytermesztés támogatását. Az 1832–36-os országgyűlésen a megyék újból indítványozták a dohány felvásárlásának és kivitelének a szabaddá tétele mellett a felvásárlók hatósági ellenőrzését. Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyve (MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgerische Section XL.) tartalmazza a kincstári trafiknyitás körül kipattant konzervatív-ellenzéki vita lenyomatát.

Az 1840-es évekre, részben a korabeli sajtónak (Budapesti Híradó, Pesti Hirlap, Hetilap, Nemzeti Újság, Pester Lyod, Pester Zeitung), részben az 1846-ban kezdődő kincstári árusítás kezdetének köszönhetően megszorodtak a fellelhető primer források. A kormányzati levéltári anyag mellett családi fondokban is érdemes volt forrásfeltárást végezni. Dessewffy Emil politikai iratai közt találunk a tárgyban kelt memorandumot (MNL OL P 90 Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára, Acta Publica 5/a. Dessewffy Emil politikai iratai, Általános jellegű iratok, fogalmazványok). Széchenyi István pedig több, dohánymonopóliumot érintő emlékiratot jegyzett (MNL OL P 626 Széchenyi István Gyűjtemény, 1. Évrendezett iratok, 1845-1847).¹¹³

A disszertáció tehát döntően az Österreichisches Staatsarchiv állagaira épül, mivel itt találhatóak a bécsi dohánypolitikát irányító szervek, az udvari kamara, illetve a kancellária iratanyagai. Kronológiai súlypontja pedig az 1840-es évekre esik. A dohánymonopólium előzménytörténetében fordulatot jelentő vámunió változást hozott a levéltári források keletkezésében is. Míg korábban akár évtizedek elteltek anélkül, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozók érdemben foglalkozzanak a dohánykérdéssel (lásd például az 1733-tól 1812-ig terjedő időszakot), a közbenső vám felszámolása következtében az eddig egy alternatívaként kezelt monopólium immáron bevezetési kényszerré vált, növelve az ezzel foglalkozó udvari iratok számát. A bécsi állagok és az 1840-es évek levéltári anyagának túlsúlya ennek a két tényezőnek köszönhető.

---

¹¹³ Forrásközlés szintjén megjelentek Marczali Henrik és Liphay Sándor jóvoltából eredeti, német nyelven: Marczali 1891: 227–233, Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz a közlekedési osztály megalakulásakor. In: Liphay 1896: 158–164, Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz az országgyűlés elé terjesztendő jelentés dolgában. Az ügyre vonatkozó királyi előadás kétféle tervezetével. In: Liphay 1896: 164–175.

II. A MONOPÓLIUM ÉS AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK

A magyarországi dohánymonopólium előzménytörténetének, az udvar döntésmechanizmusainak vizsgálatához szükséges ismertetni azokat a közjogi, politikai és gazdasági körülményeket, amelyek döntően befolyásolták az események alakulását. A bérleti rendszer kiépülése után az örökös tartományokban monopólium alatt állt a dohány, míg a Magyar Királyság területén nem korlátozták termesztését és kereskedelmét. A piaci konkurencia, a kincstár számára hátrányos árképzés, az indirekt adók növekvő súlya az udvari kamara költségvetésében többször arra sarkallta Bécs döntéshozóit, hogy az egyedárusági rendszert kiterjesszék a birodalom egész területére. Kivetéséhez azonban a magyar rendi alkotmány értelmében hozzá kellett járulnia az országgyűlésnek.

Ezért felvázolom a Magyar Királyság birodalmon belüli jogi státuszát, illetve az ebből eredő gazdaságpolitikai különbségeket. Ismertetem a monopóliumi rendszer hátterét, a Habsburg államháztartásban betöltött pénzügyi szerepét egy 1847-ben kelt irat segítségével.¹¹⁴ A Minister Kolowrat Akten állagában található kimutatás három évtized összehasonlítását tartalmazza (1826, 1836, 1846), forráshiány következtében csak ebben az időintervallumban tudom elemezni az indirekt adók, ezen belül a dohányjövedék részesedését az udvari kamara költségvetésében. Majd rátérek az osztrák dohányregálé történetére, strukturális szerkezetének elemzésére.

1. A MONOPÓLIUM TÖRTÉNETI, JOGI ÉS ÖKONÓMIAI HÁTTERE

A Habsburg fennhatóság alá tartozó területek differenciált föderalizmusában az örökös tartományok jogállásához viszonyítva jelentős eltérést tapasztalunk Magyarország és Erdély kapcsán (figyelmen kívül hagyva természetesen II. József intézkedéseit). A 18. századi Magyarország nem dominium regale volt, azaz abszolútmonarchia, ahol az uralkodó törvényeket hozhatott, adót vethetett ki, hanem dominium politicum et regale, ahol mindehhez a rendi gyűlés hozzájárulására volt szükséges.¹¹⁵

A felségjogok összességét tehát a király és a rendek együtt gyakorolták, a szokásjog határozta meg, mely prerogatívák kihez tartoztak. A központi végrehajtó hatalmat, a kül- és hadügyet, a gazdaság-, a művelődési-, és az egyházpolitikát szinte megkötés nélkül intézhette

---

¹¹⁴ ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.

¹¹⁵ Szijártó M. 2010: 32.

az uralkodó. Az ország rendjeivel kellett együttműködnie a törvényhozás, a közigazgatás és a bírászkodás szféráiban.¹¹⁶

A rendi monarchia működési elvének megfelelően a megkoronázott király az országgyűlésen alkotott törvényekkel kormányozhatott. A diéták feladatait sosem fogalmazták meg katalógusszerűen, az évszázados gyakorlat körvonalazta azoknak az ügyeknek a körét, melyekben a döntést a gyűlés magának tartotta fenn. A legfontosabbak a koronázás, a királyhelyettesítés, a nádor és koronaörök választása, a hitlevél tartalmának megállapítása, a bírói hatalom gyakorlása a hűtlenségi perekben, a határok kiigazítása, az országvédelmi kérdések, a hadügy és újoncmegajánlás, az általános nemesi felkelés elrendelése, az adómegajánlás, a porták kiigazítása, a szabad királyi városi rangra emelés, a honfiúsítás, a sérelmek és kívánalmak felterjesztése.¹¹⁷

A diéták hatásköre tulajdonképpen a király és a rendek közötti erőviszonyoktól függött, pénzügyi vonatkozásban pedig jóval meghaladta a Habsburg Monarchia többi diétájának illetékességét.¹¹⁸ Az örökös tartományokban a császárt abszolút uralkodóként ilyen módon nem kötötték a tartományi gyűlések.¹¹⁹

Magyarország közjogi különállása megmutatkozott az uralkodók irányába tanúsított politikájában, gazdaságpolitikájában. Utóbbiról a 17. század második felétől beszélhetünk, a Magyar Királyság esetében a török alóli felszabadítás óta. A korábbi évszázadok pénzügypolitikája csupán az állami jövedelmek biztosításával és növelésével foglalkozott, a gazdaságpolitika ellenben már a jövedelmek forrásait kívánta erősíteni. A gazdaság egészének átalakítására irányuló szándék annak a felismerésnek volt a következménye, hogy a fő ellenség, Franciaország módosabb, katonailag erősebb a Habsburg Birodalomnál. Utóbbi pedig fejlettebb iparának, illetve luxusigényeinek következtében importjával kénytelen a francia riválist gazdagítani.¹²⁰

A Habsburg gazdaságpolitika elméleti alapja az osztrák kameralista, Philip W. Hörnigk koncepciójából eredt.¹²¹ Művét 1684-ben publikálta, Bécs török ostroma után egy évvel. Többek közt ez az esemény irányította a kameralisták figyelmét arra, hogy egy ország politikai ereje és katonai hatalma döntően függ gazdasági teljesítményétől.

---

¹¹⁶ Szijártó M. 2010: 33.

¹¹⁷ Mezey 2003: 115–116.

¹¹⁸ Bérenger – Kecskeméti 2008: 32.

¹¹⁹ Mezey 2003: 67.

¹²⁰ Heckenast 1999: 39.

¹²¹ Fónagy 2005: 26.

A gazdasági szakemberek Európa-szerte felismerték, hogy a hatalom és a jólét, a kereskedelem és a politika, valamint egy adott ország katonai biztonsága függő viszonyban állnak egymással.¹²² Minden merkantilista egyetértett abban, hogy a gazdagság a hatalom és a katonai biztonság abszolút lényegi eszköze, a hatalom elengedhetetlen a gazdagság megszerzéséhez és megtartásához. A nemzeti politika tulajdonképpeni célja a gazdagság és a hatalom, amelyek között hosszú távú harmónia van, még akkor is, ha egyes esetekben szükséges gazdasági áldozatokat hozni a katonai biztonság és a hosszú távú prosperitás érdekében.¹²³ Az egyes fogalmak súlyozásában ragadható meg a merkantilista-kameralista gondolkodók elméletei közti különbség.

Hörnigk koncepciója arra épült, hogy a birodalom országai kiegészítik egymást, képesek az önellátásra. Minden egyes tartományban az összes gazdasági szektort fejleszteni lehetetlen, sőt felesleges. Gazdaságföldrajzi adottságaikat figyelembe véve kell azt támogatni, amit az adott ország kvalitásai indokolnak. A Magyar Királyság pedig gazdag bányakincsekben, továbbá „*valódi kenyér-, zsír- és húsbánya*”.¹²⁴ Ez lett a Habsburgok magyarországi gazdaságpolitikájának vezérfonala a 18. században, amit a magyarországi kormányzervek és a magyar rendi hatóságok nem kifogásoltak egészen az 1790-es nemesi-nemzeti mozgalomig.¹²⁵ Hiányzott az ország gazdaságpolitikai önrendelkezése, a pénzügyeket intéző magyar királyi udvari kamara a bécsinek volt alárendelve, a bányajövedelmeket közvetlenül a birodalmi kormány szerv kezelte.¹²⁶

A Habsburgok államháztartása kétségbeejtő helyzetben volt. A nagyhatalmi pozíció megtartása érdekében vállalt háborúk, a terebélyesedő bürokrácia fenntartása, egyéb presztízsértékű intézkedések jóvoltából évről-évre növekedett a költségvetés deficitje. Az államadósság 1816 és 1840 között 739,1 millióról 1045,2 millió konvenció forintra emelkedett.¹²⁷ A csőd elkerülésére Bécs a dohány- és sómonopólium, más közvetett adók, továbbá a vámtételek révén igyekezett gyarapítani nettó jövedelmét.¹²⁸

A Minister Kolowrat Akten-ben lévő udvari kamarai kimutatás is igazolja, hogy a bevételek 1840 után sem fedezték a kiadásokat:

---

¹²² A hatalom és a gazdagság, a politika és a kereskedelem egymáshoz viszonyított szerepéről, alá- és fölérendeltségéről a merkantilisták gondolkodásmódjában lásd bővebben: Viner 2000: 87–109.

¹²³ Viner 2000: 95.

¹²⁴ Hörnigk 1684 (Reprint 1727): 38.

¹²⁵ Heckenast 1999: 40.

¹²⁶ Fónagy 2005: 21.

¹²⁷ Mérei 1980: 227–228.

¹²⁸ Mérei 1980: 228.

	1826	1836	1846
Az állami kiadások összege	133.986.008	156.879.377	178.337.380
Az állam bevétele összesen	120.179.971	140.531.485	156.692.148
A deficit mértéke	12.806.037	16.347.892	21.645.232

*Az állam bevételei és kiadásai konvenció forintban
(A táblázat lelőhelye: ÖStA HHSStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.)*

A fejlődés eszközét az udvarban az aktív iparpártolás mellett a vámszabályozásban látták. Az 1754-től érvényben lévő, úgynevezett kettős vámrendszer a birodalmi méretű nemzetgazdaság kialakítását, védelmét és támogatását szolgálta. Megkönnyítette a magyar mezőgazdasági termékek exportját az örökös tartományokba és az onnan származó iparcikkek importját. A birodalmon kívüli agrárkivitelt 50-60%-os vámmal sújtotta. A külfölddel bonyolított kereskedelmet a nyugati tartományok felé terelte: az importált iparcikk vámja kedvezőbb volt, ha osztrák illetőségű kereskedő hozta be. Az egyenlőtlen partnerségi viszonyt Bécs a magyar nemesség adómentességével magyarázta: miszerint nem részesülnek arányosan a birodalom pénzügyi terheinek viseléséből. A vámtételek szabása a 19. század első felében a birodalmi abszolutizmus és a magyar rendiség küzdelmének egyik legfontosabb színterévé vált. Szabályozásuk uralkodói felségjog volt, ennek következtében a rendi képviselőintézményeinek semmiféle befolyás nem jutott.¹²⁹

Az adórendszert 1848-ig alkalmoszerűen tekintették a gazdaságpolitika hathatós eszközének, csupán pénzügyi kérdésnek számított. Az udvari kamara statisztikája alapján az állami bevételeket két fő csoportra osztották: „ordentliche” azaz rendszeres, illetve „außerordentliche” vagyis rendkívüli bevételekre. Az első csoportba tartoztak a direkt és indirekt adók, a birtokokból, regálékból és gyárakból származó haszon és a különböző általános bevételek, mint például a jutalékok, büntetések. A másodikba sorolták a birtokértékesítést, a kötvénykibocsátást, minden olyan bevételt tehát, ami alkalmoszerűen bukkant fel a költségvetésben. Arányaikban a következőképpen oszlottak el három évtized összehasonlításában:

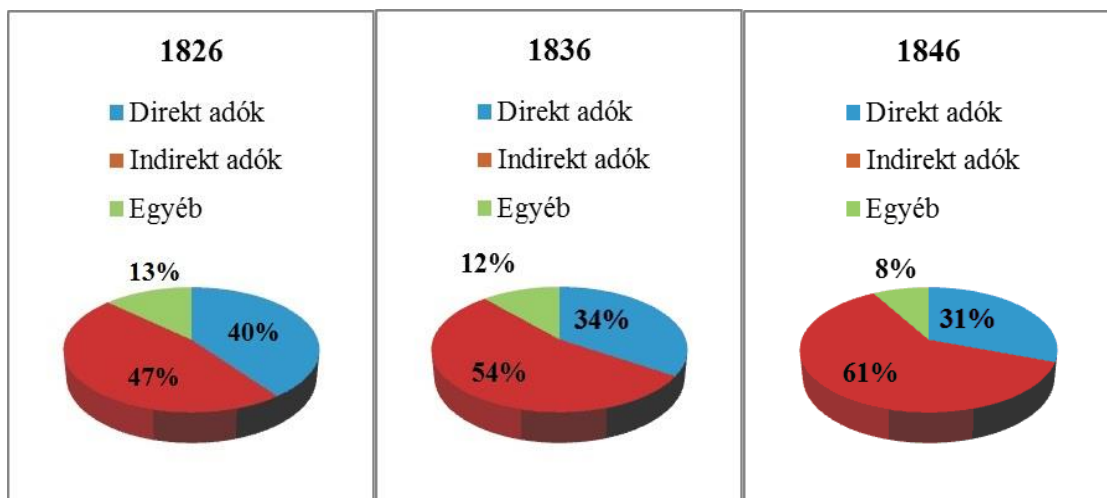
---

¹²⁹ Fónagy 2005: 28–29, Kaposi 2002: 172–173.

	1826	1836	1846
1. Rendszeres bevételek:			
Direkt adók	47.993.586	48.162.163	48.030.986
Indirekt adók	56.377.617	76.077.710	95.738.255
Birtokokból, regálékból és gyárakból származó haszon	4.674.269	4.798.540	5.363.063
Különböző általános bevételek	4.589.628	5.328.719	5.987.050
2. Rendkívüli bevételek:	6.544.871	4.195.177	1.560.929
Összesen	120.179.971	140.531.485	156.692.148

*Az udvari kamara bevételei az 1826-os, az 1836-os és az 1846-os évben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218. alapján készült)*

Az udvari kamara kimutatásai alapján az indirekt bevételek 1826-ban 56.377.617, 1836-ban 76.077.710, 1846-ban pedig 95.738.255 konvenció forint összeget tettek ki. A különbségeket tekintve 1836-ra 19.700.093, 1846-ra 19.660.545 konvenció forinttal magasabb a korábbi évtizedhez képest, míg – ha megvizsgáljuk a direkt adókat – 1836-ra csupán 168.577-el nőtt, míg 1846-ra 131.177 konvenció forinttal csökkent. Tehát nemcsak az indirekt bevételek összege emelkedett, hanem részesedése az összes befolyó adóban:

*A direkt és az indirekt adók részesedése konvenció forintban az udvari kamara költségvetésében
(A diagram az ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218. alapján készült)*

Az indirekt adók első megjelenési formái a regálék, azaz a királyi haszonvételek voltak. A 16. századtól megkülönböztették azokat a királyi kiváltságokat, amelyek a főhatalom elidegeníthetetlen részei azoktól, amelyek magánjogi jellegzetességeket mutató, átruházható haszonvételekké váltak. Az előbbi, regalia major csoportba tartozott a pénzverés, a sorsjáték, a

posta és löporgyártás, az utóbbi, regalia minorba pedig az italmérés, a vásártartás, a malomüzemeltetés.¹³⁰

A regalia minorból fejlődött ki az állami monopólium tana. Ez szolgált új bevételi források nyitásánál a merkantilista teoretikusok számára az uralkodó pozíciójának alátámasztására a rendekkel szemben. Kialakulásának oka abban a késő középkorban kezdődő folyamatban keresendő, miszerint a tartományuraknak fedezniük kellett a tartósan fennálló pénzszükségletüket az egyre növekvő zsoldoshadsereg és bürokrácia ellátására. Az uralkodók nem akarták kockáztatni pozíciójukat alattvalóikkal szemben, mivel általában csak az ő hozzájárulásukkal tudtak adót kiróni. Egy adott termék importját, eladását és gyártását érintő rendelkezések ezzel szemben adók, illetékek, szolgáltatások konglomerátumát kínálták.¹³¹ Így különféle juttatások, mint például birtokok, vámbevételek és monopóliumkoncessziók adományozása révén tudtak hitelezőket biztosítani kincstáruk számára. A privilégiumokat az állami hitelezés szolgálatába állították, az egyre inkább növekvő államadósság fedezésére.¹³² Ezek a bevételi források időtálló adóformákká váltak. A vámok mellett a monopólium a legrégebbi formája a dohány pénzügyi terhelésére.¹³³

Magyarország és Erdély esetében – a só kivételével – Bécsnek az adók emelésére, illetve újak kivetésére nem volt lehetősége. A rendi kiváltságok értelmében az uralkodónak egy új közjövédelmi forrás megnyitásához az országgyűlés hozzájárulása szükséges. Az adózásban a rendi országgyűlések játszották a döntő szerepet: a király kérte, a rendek pedig a diétán megajánlották az adót.¹³⁴ Nem létezett szabály arra, mekkora a kivetett adó. Az országgyűlés nem egy bizonyos összeget ajánlott fel, hanem a portára vagy más adófizetési egységre eső értéket jelölt meg. Nem létezett pontos meghatározása az adókivetés alapjának sem. Poór János mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a magyar adórendszerben nem léteztek általánosságokon túlmutató elvek és normatív szabályok, esetről esetre változott az adó mértéke és az adófizetők köre.¹³⁵ Szerinte a kortársak számára szintén zűrzavaros rendszert az uralkodó és a rendek nem kíséreltek megreformálni, a diéták inkább a szembenálló felek érdekeinek összeütközéséről szóltak.¹³⁶

Az örökös tartományok és a Magyar Korona Országai közötti közjogi különbségekre például szolgál Joseph Wallis kamaraelnök 1810-es, a pénzügyek szanálását célzó

---

¹³⁰ Simon 2007: 261.

¹³¹ Zollinger 2007: 162.

¹³² Zollinger 2007: 167.

¹³³ Zollinger 2007: 163.

¹³⁴ Poór 2003: 48.

¹³⁵ Poór 2003: 50.

¹³⁶ Poór 2003: 195.

papírpénzreformja. A tervezett devalvációt Magyarországon és Erdélyben elrendelhetőnek tartotta, ellenben nem látta célszerűnek, hogy az erről szóló uralkodói pátenst tartalmazza a részleteket. Elvégre az örökös tartományokat joggal sértené egy olyan eljárás, ami számukra elrendeltetik, Magyarországgal és Erdéllyel viszont megtárgyalják ugyanazt az országgyűlésen.¹³⁷ Wallis nem véletlenül szorgalmazta minduntalan a szerinte felesleges és értelmetlen magyar alkotmány eltörlését.¹³⁸

Az udvar dohánystratégiáját tehát meghatározták az örökös tartományok és a Magyar Királyság között fennálló közjogi, gazdaságpolitikai különbségek. A magyar nemesi adómentességgel indokolt kettős vámrendszer segítségével befolyásolni tudta a dohány exportját, ezáltal a Birodalmon belüli árképzést a diéták kitartó tiltakozása ellenére. A kincstári bevételek bővítését célzó rendelkezések (mint például a dohánymonopólium bevezetése) azonban a rendi alkotmány miatt nem léphettek hatályba a magyar országgyűlés jóváhagyása nélkül. E két tényezőtől eredt a dohány körül az a gazdasági érdekkonfliktus, amely a levéltári források alapján – még ha nagy időugrásokkal is – nyomon követhető 1850-ig, az egyedáruság önkényuralmi kivetéséig.

---

¹³⁷ Poór 2003: 197–198.

¹³⁸ Bérenger – Kecskeméti 2008: 195.

2. AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK RÖVID TÖRTÉNETE

A. Vámoktól a monopóliumig

A Lajtán túli területeken először 1658-ban korlátozták a dohány kereskedelmét; I. Lipót métermázsánként 40 krajcár importvám fizetését rendelte el.¹³⁹

1662-ben Ferdinand Karl, Tirol, Görz és Gradiska főhercege engedélyt kapott a behozatal, a termesztés és az árusítás jogának bérletbe adására.¹⁴⁰ Fürstenberg grófja a jelentős hasznot látva a császárhoz folyamodott az ausztriai dohányimport kizárólagos jogáért, a felső-ausztriai rendek ellenkezése miatt a császár visszautasította a privilégium kiadását.

1668-ban, amikor egy elővigyázatlan katona pipája okozta tűzben leégett a Hofburg lipóti szárnya, az uralkodó teljes tilalmat vezetett be a dohányra, csak gyógyszerként való árusítását engedélyezte a patikákban.¹⁴¹

Két évvel később pénzügyi megfontolásból változtatott korábbi állásfoglalásán. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a török veszélyt, XIV. Lajos expanziós politikáját.¹⁴² A történeti irodalom mégis egy egészen más, hétköznapi financiális problémát tart számon a monopólium eredeteként.

Először Retzer udvari kamarai iratokra hivatkozva vezette vissza az egyedárusági rendszer bevezetését Lipót vadászszenvédélyére, amit a későbbi szerzők rendre megismételtek.¹⁴³ Trost ugyan említette a török háborúkat és a francia külpolitikát,¹⁴⁴ a rendelkezés kizárólagos inspirálójaként csupán Koller disszertációjában jelentek meg a háborúk okozta financiális nehézségek.¹⁴⁵ Annyi bizonyos, hogy 1669. április 13-án az uralkodó elnöklete alatt megindult tanácskozások eredményeképpen július 13-án megküldték a monopóliumot bevezető császári végzést a rendeknek. Tiltakozásuk ellenére 1670. augusztus 8-án megkötötték a szerződést. A kivetett monopólium első appaldátora a fővadászmester, gróf Khevenhüller lett. Takáts (a jegyzetei alapján) olvasta Khevenhüller előterjesztését a Finanzministerium levéltári anyagában. Eszerint nem maga számára kérte a bérletet, hanem csak ajánlotta, mint megoldási

---

¹³⁹ Hitz – Huber 1975: 13.

¹⁴⁰ Trost 2003: 37.

¹⁴¹ Hitz – Huber 1975: 13, Corti 1930: 164.

¹⁴² Trost 2003: 38.

¹⁴³ Lásd: Retzer 1784: 10–12, Horváth 1840 (reprint 1984): 177, Krükl 1867: 1, Takáts 1898: 64, Possaner 1901: 1, Ság 1907: 18, Corti 1930: 165–166, Penyigey 1957: 19, Ernst 1996: 7.

¹⁴⁴ Trost 2003: 38.

¹⁴⁵ Koller 1959: 121.

módot. Elvégre Felső-Ausztriában nem termesztettek dohányt, a kereskedelméből származó hasznot idegen kereskedők, főleg nürnbergiek söpörték be.¹⁴⁶

Ezt követően számos dohányprivilegiumot bocsátottak bérletbe. A tartományi rendek a gazdaság károsításának tartották a rendelkezést,¹⁴⁷ protestálásuk azonban hatástalan maradt.¹⁴⁸ Hasonló egyedáruság alatt állt a viasz, a papír, a fa, a méz, a higany és a kankalin.¹⁴⁹

1701. május 20-án a császár a több egyenkénti monopólium helyébe egy általános érvényű pátenst adott ki. Ettől kezdve egyedül az udvari kamarának állt módjában jogosultságot adományozni a dohányeladásra. A termesztés engedélyezve maradt, a dohányleveleket viszont kötelező volt a kincstárnak eladni.¹⁵⁰ A rendelkezés az első kodifikációs meghatározása az Appaltnak. Az egész Ausztriára kiterjedő centralizált szabályozás a számos, rendek által kibocsátott bérleti szerződésekre kiváltott reakció eredménye.¹⁵¹

Az udvar kevesellte a befolyó jövedelmet, 1704-ben I. Lipót eltörölte a népszerűtlen intézményt. A dohányra és az árusító helyekre adót vetett ki. A túl magas díjszabásnak köszönhetően a várt többlet befolyt ugyan, de 1706-ban I. József kénytelen volt a felére leszállítani.¹⁵² 1723-ban pedig visszatértek a monopóliumi rendszerhez. Az egyedáruság 1725-ig közvetlenül állami irányítás alatt állt, majd az elégtelen bevétel miatt ismét bérlőtársaságok kezelésére bízták. Az intézkedés Csehország, Szilézia, Morvaország, Stájerország, Alsó- és Felső-Ausztria, Karintia és Krajna területére terjedt ki.¹⁵³ A termesztést a Tabakconsums-Administration engedélyéhez kötötték,¹⁵⁴ a feldolgozást és az árusítást a társaságok irányították. Tevékenységüket az udvar intézőkön keresztül ellenőrizte, akik a bevétel hat százalékát kapták részesedésként.¹⁵⁵

A rendek elégedetlenségének ellensúlyozására 1737-ben a monopólium bérletét Morvaországban, Sziléziában és Csehországban, majd 1758-ban az osztrák örökös tartományokban átengedte nekik az udvari kamara. Utóbbi rendelkezés azért jelentős, mert a már korábban átadott egyedáruságok sem működtek a kincstár elvárásainak megfelelően.¹⁵⁶ A

---

¹⁴⁶ Takáts 1898: 64–65.

¹⁴⁷ Hitz – Huber 1975: 13.

¹⁴⁸ Takáts 1898: 65–66.

¹⁴⁹ Ernst 1996: 6.

¹⁵⁰ Hitz – Huber 1975: 13–14.

¹⁵¹ Zollinger 2007: 171.

¹⁵² Takáts 1898: 76.

¹⁵³ Hitz – Huber 1975: 14.

¹⁵⁴ Takáts 1898: 78.

¹⁵⁵ Hitz – Huber 1975: 14.

¹⁵⁶ Hitz – Huber 1975: 15.

bevétel 1723-ban 115.000, egy évvel később 225.000,¹⁵⁷ 1763-ban 1.200.000, 1763-74 között pedig évi 900.000 konvenciós forint volt.¹⁵⁸ A dohányból származó haszon mintegy 40 év alatt a nyolcszorosára növekedett.

B. Bérleti rendszer versus állami monopólium

Az örökös tartományok bérleti rendszere nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Egyrészt a vevők panaszkodtak a rossz minőségre és a magas árakra, másrészt készlethiány lépett fel. Dezorganizált volt a kereskedés, szabályozatlan a termesztés, terjedt a csempészet. A bérlőtársaságok különböző machinációk révén akarták csökkenteni a nyereség kincstárnak jutó részét.¹⁵⁹ Csak ők voltak tisztában a valódi költségekkel és kereslettel, az állami bürokráciának meg kellett elégednie az általuk közölt adatokkal.¹⁶⁰

Megoldásképpen 1773-tól az udvari számvevőség törekedett az egyedáruság állami jövedékké alakítására, de az elképzelést sem Mária Terézia, sem II. József nem támogatta. A császár úgy vélte, a kincstári igazgatás csak a gyári termelés állapotának erőzítőjét okozná. Az Appalt lejártának közeledtével azonban bizonyossá vált, hogy a beérkező ajánlatoknál többet jövedelmezne a saját kezelés.¹⁶¹

Példaként szolgált Adam Arnsteiner 1783-ban tett indítványa. A nagykereskedő évi 2.750.000 konvenciós forinttal, ezen felül a befolyó nettó jövedelem 25%-ával, valamint 1.800.000 forint kaucióba helyezésével pályázott a monopólium kezelésére.¹⁶² Összehasonlításképpen az 1781-es év mérlege: a bevétel 4.255.750 konvenciós forint 54 ¼ krajcár, a kiadás 1.317.825 forint 33 krajcár, a nettó jövedelem 2.937.925 forint 21 ¼ krajcár volt. Ebből az állam 2.083.983 forint 31 ¼ krajcárt, a bérlőtársaság pedig 853.941 forint 49 ½ krajcárt kapott.¹⁶³ Arnsteiner ajánlata tehát kedvezőbb az 1781-es évhez viszonyítva, aki önmagában többet ígért az Appaltért, mint az 1781-es évben a kincstárnak járó összeg (2.750.000 a 2.083.983 forinttal szemben), de ennek ellenére elutasították.¹⁶⁴

---

¹⁵⁷ Hitz – Huber 1975: 14.

¹⁵⁸ Hitz – Huber 1975: 15.

¹⁵⁹ Hitz – Huber 1975: 15–16.

¹⁶⁰ Zollinger 2007: 186.

¹⁶¹ Hitz – Huber 1975: 23. A császár ellenérzéseinek okát nem jelöli a szakirodalom.

¹⁶² Hitz – Huber 1975: 22.

¹⁶³ Hitz – Huber 1975: 17.

¹⁶⁴ Hitz a bérlőtársaságok indítványai mellett más javaslatokat is talált az udvari kamara irattárában. Josef Schmidt, ungarischer Hofkammer-Registranten, három javaslatban foglalkozott az egyedárusággal. Elképzelései egy dohányadó bevezetésén alapultak, s mindegyikben szabaddá tette volna a dohánykereskedést. In: Hitz – Huber 1975: 22–23.

II. József 1784-ben kiadott pátense a dohánytermesztést, feldolgozást és eladást állami kezelésű monopóliummá nyilvánította.¹⁶⁵ A monopólium fogalmi körülírása megegyezett az 1723-as pátenssel.¹⁶⁶ A külföldi dohány importját, valamint az engedély nélküli termesztését és feldolgozását megtiltotta, a parasztok a nyersanyagot csak a jövedéknek adhatták el.

A regálé jogi formájában nem, csak szervezeti felépítésében történtek a későbbiek során változtatások.¹⁶⁷ 1787-ben a lottót szintén állami jövedékké nyilvánították, tehát a bérleti rendszer felszámolása nem csak a dohányra összpontosult.¹⁶⁸

A császári jövedék megalapítása több szempontból elválaszthatatlan II. József személyétől, politikai irányvonalától. Franz Anton Kolowratnak írott 1783-as levelében lefektetett elvek alapján épült fel a regálé vezetősége. Négy igazgatóból hármat az uralkodó javasolt. Ráadásul Israel Löbel Hönig és Aaren Moyses Hönig kinevezését zsidó származásuk miatt a türelmi rendelet tette lehetővé.¹⁶⁹ A szervezeti kiépüléshez segítséget jelentett továbbá II. József a kolostorok felszámolására hozott pátense, mivel így a működéshez szükséges igazgatási hivatalok és gyárak épületeinek biztosítását költséges beruházások nélkül tudták megoldani.¹⁷⁰

A napóleoni háborúkat követő újjászervezés után már csak egy igazgató lépett hivatalba. Mellette a felső vezetésben alkalmaztak még öt hivatalsegédet, öt titkárt, egy jegyzőt, egy expeditort, egy iktató hivatalnokot, öt fogalmazót, egy szállítási hivatalnoksegédet, hat irodatisztet, hat hivatali írnokot, három törvényszéki szolgát, egy gyármestert és az ő hivatalsegédjét.¹⁷¹ Az igazgató ugyan rendelkezett döntési szabadsággal, azonban nem járhatott el a hivatalsegédék hozzájárulása vagy a legfelsőbb udvari helyek jóváhagyása nélkül. Az igazgatót és a hivatalsegédeket központilag nevezték ki, míg a további kiszolgáló személyzet alkalmazása az egyes ügyosztályok feladata lett. Az ügyosztályok élén egy-egy hivatalsegéd állt.¹⁷²

A regálé 1784 előtt Csehország, Szilézia, Morvaország, Stájerország, Alsó- és Felső-Ausztria, Karintia és Krajna területeken volt hatályos,¹⁷³ állami igazgatás alá vétel után kibővült Kelet-Galíciával, 1800-ig Nyugat-Galíciával és Bukovinával. Az eredeti javaslat magába

---

¹⁶⁵ Trost 2003: 10.

¹⁶⁶ Rupp 1979: 27.

¹⁶⁷ Hitz – Huber 1975: 40.

¹⁶⁸ Strejcek 2007: 78.

¹⁶⁹ Hitz – Huber 1975: 24.

¹⁷⁰ Hitz – Huber 1975: 21.

¹⁷¹ Hitz – Huber 1975: 44.

¹⁷² Hitz – Huber 1975: 45.

¹⁷³ Hitz – Huber 1975: 14.

foglalta volna Voralberget, azonban a tiroli közbenső vámvonal és az ebben rejlő csempészet veszélye miatt elvetették.¹⁷⁴ A két területen ezért csak 1828-ban lépett érvénybe,¹⁷⁵ miután 1826-ban Tirolt bevonták a közös vámrendszerbe.¹⁷⁶ Velencében 1814-ben, Salzburgban és Dalmáciában 1818-ban,¹⁷⁷ a Magyar Királyságban pedig 1850-ben monopolizálták a dohányt, lefedve ezáltal a Monarchia egész területét.

*A dohánymonopólium bevezetése a Habsburg Birodalom területén 1670 és 1850 között
(A térképet készítette dr. Bata Teodóra)*

1723-ban Hainburgban megalapították az első állami gyárat,¹⁷⁸ noha a környező vidéken nem termesztettek dohányt nagy mennyiségben. A terület kiválasztásában döntő szerepet a Duna közelsége játszott, a folyó elsődleges szállítási útvonalként szolgált a magyarországi dohánylevelek számára. A fürstenfeldi gyár létesítésekor hasonló szempontok alapján jártak el. További, hosszabb ideig működő üzemeket létesítettek a sűrűn lakott, jó közlekedési

¹⁷⁴ Ismerteti: Hitz – Huber 1975: 27.

¹⁷⁵ Hitz – Huber 1975: 38.

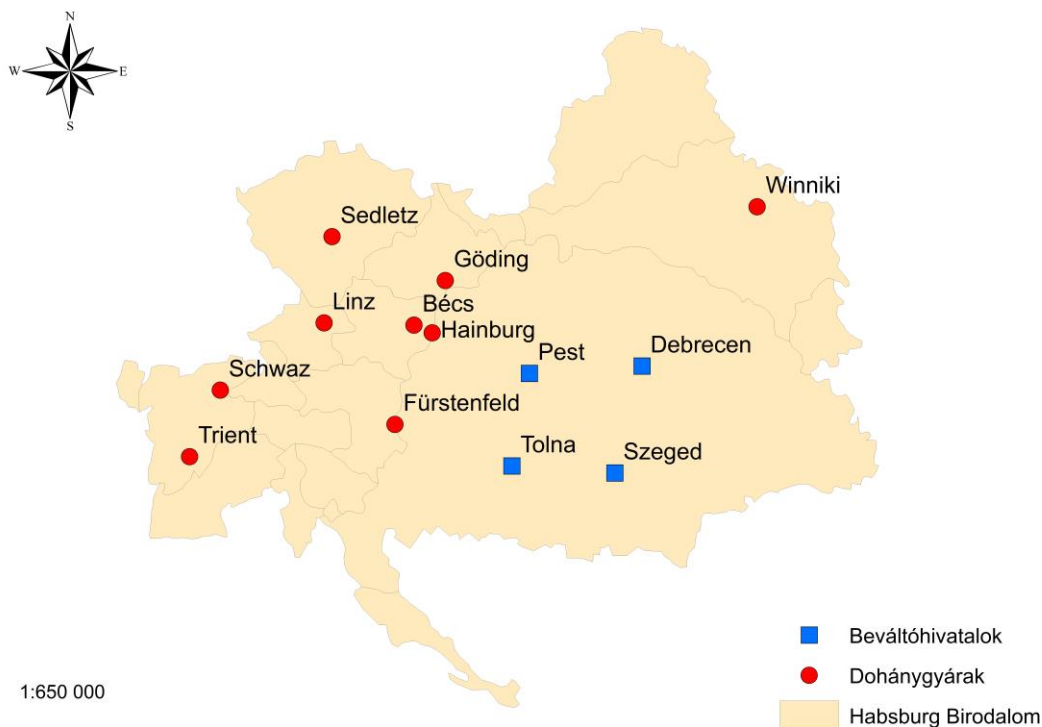
¹⁷⁶ Vitári 2005: 299–300.

¹⁷⁷ Rupp 1979: 27–28.

¹⁷⁸ Más szakirodalomban 1722-es alapítási évszám szerepel, például Strejcek 2007: 103.

viszonyokkal rendelkező cseh Sedletzben és morva Gödingben, a dohányföldekkel körülvett galíciai Winnikiben, a tiroli Schwazban és Trientben, Linzben, Bécsben.¹⁷⁹

Retzer merkantilista érvet jelölt meg indítóokként a belföldi feldolgozóipar megteremtésére, ezáltal nemcsak a minőségben érhetek el javulást, hanem az alattvalók pénzét az országban tudták tartani.¹⁸⁰

*Kincstári dohánygyárak és magyarországi beváltó hivatalok a Habsburg Birodalom területén
1723 és 1848 között
(A térképet készítette dr. Bata Teodóra)*

A térképen azok a dohánygyárak és beváltó hivatalok szerepelnek, amelyek 1723 és 1848 között ha nem is folyamatosan, de huzamosabb ideig működtek. Ez alapján a gyáralapítások két feltétel szerint történtek:

Az adott gyár olyan útvonalon helyezkedett el, amelyen könnyen eljuthatott a magyarországi dohány, esetleg a környező vidék volt dohánytermesztő, vagy jó közlekedési adottságokkal rendelkezett. Mindenesetre szembeűnő tény, hogy a Magyar Királyság területén ebben az időszakban nem található dohánygyár, pusztán az osztrák kincstári jövedék beváltóhivatalai a nagyobb termesztő területek mentén.

¹⁷⁹ Gyáralapításról bővebben: Hitz – Huber 1975: 51–58, Strejcek 2007: 103–107.

¹⁸⁰ Retzer 1784: 30. Rupp következetesen átveszi: Rupp 1979: 22.

3. AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK SÚLYA AZ UDVARI KAMARA KÖLTSÉGVETÉSÉBEN

Az udvari kamara megalapítása óta befolyással volt az Appalt működésére. 1726-ban például a bérlő felső-adminisztrátor tisztségviselőként az udvari kamarának volt alárendelve és együtt kellett működnie a császári manufaktúra igazgatójával, aki kamarai tanácsos is volt egyben.¹⁸¹ Mária Terézia növelte befolyását a bérlőtársaságok fölött. Eleinte egy, majd négy udvari biztost nevezett ki, akik kontrollálhatták a könyvelést és a pénztárkezelést, megállapíthatták a dohánylevelek vásárlási árát, kiszámolhatták a beszerzési költséget, felügyelheték a termékek minőségét és a gyárak építési állapotát. Ezzel kívánt a kincstár számára érdekérvényesítési eszközt adni.¹⁸² Rupp az állami befolyás növekedését pénzügyi szempontok mellett a bérlőtársaságok elégtelen működésére vezette vissza.¹⁸³

A kamara hatása az állami igazgatás alá vételtől csak erősödött. Az igazgatást ellátó Tabakgefällencameralkommission az udvari kamara joghatósága alá tartozott, a dohánybeszerzésért, a feldolgozásért és az árusításért tehát a kamara felelt.¹⁸⁴ De nemcsak illetékességi, hanem személyi kérdésekben is volt átfedés; 1832-ben Joseph Mayer von Gravenegg jövedéki igazgatót nevezték ki az udvari kamara alelnökének. Az 1834. május 16-i császári döntéssel megszüntették a Tabak- und Stempel-Gefällen-Direktion-t, helyébe 1835. február elsejétől a Tabakfabrikendirektion lépett. A tartományi igazgatásokat egyesítették az illetékes pénzügyi hatóságokkal (Vereinigten-Kameral-Gefällen-Administrationen). Ezáltal szétválasztották az eladást a nyersanyagbeszerzéstől és gyártástól, az előbbi az udvari kamarának alárendelt Provinzialen Kameralgefälls-Verwaltung, utóbbi az igazgatóság vezetése alatt állt.¹⁸⁵ A monopólium működési elveit az 1835. július 11-i Zoll- und Staatsmonopols-Ordnung-ban határozták meg.¹⁸⁶ Az igazgatóság nem tudta függetleníteni magát az udvari kamara befolyásától, a bürokrácia folyamatos térnyerését figyelhetjük meg a regálé 1835 utáni történetében.¹⁸⁷ A szándék nem új keletű: 1807-ben gróf Zichy Károly udvari kamarai elnök,

---

¹⁸¹ Hainisch 1910: 398.

¹⁸² Oblak 2001: 11, Hitz Huber 1975: 15–16.

¹⁸³ Rupp 1979: 23.

¹⁸⁴ Hitz – Huber 1975: 46.

¹⁸⁵ Rupp 1979: 31.

¹⁸⁶ Hitz – Huber 1975: 38.

¹⁸⁷ Rupp 1979: 31.

1821-ben pedig a pénzügyminiszter gróf Joseph Philipp Stadion folytatott tárgyalásokat az ügyben.¹⁸⁸

Retzer 1784-ben 2.687.500 dohányzó főt határozott meg. Figyelembe véve a fekete-kereskedelmet a végső számot 2 millióra tette, ami személyenként havi fél font fogyasztással évi 214.285 métermázsát jelent a császári regálénak.¹⁸⁹ Johann Herzog jövedéki ellenőr 2,5 millió dohányzóval számolt 1843-ban, vagyis évi 285.145 métermázsával.¹⁹⁰ A kortársak adatai alapján tehát fél millió fővel gyarapodott egy negyed évszázad alatt a dohányzók köre. Ez is alátámasztja Trost szavait, aki az egyedáruságot az állam egyik legjobb fejőstehenének nevezte.¹⁹¹

Év	Bruttó	Nettó	Kiadások
1784	4.596.563	3.125.391	1.471.172
1785	4.810.064	3.175.836	1.634.228
1786	4.969.161	3.373.827	1.595.334
1787	5.264.692	3.545.968	1.718.724
1788	5.158.200	3.499.340	1.658.860
1789	5.066.591	3.454.136	1.612.455
1790	5.035.393	3.367.949	1.667.444
1791	4.896.304	3.344.437	1.551.867
1792	5.179.196	3.654.994	1.524.202
1793	5.073.943	3.435.804	1.638.139
1794	5.578.260	3.891.790	1.686.470
1795	5.467.645	3.764.977	1.702.668
1796	6.118.759	4.278.424	1.840.335
1797	6.400.530	4.227.745	2.172.785
1798	6.616.564	4.205.933	2.410.631
1799	6.354.937	4.193.341	2.161.596
1800	5.789.660	3.665.740	2.123.920
1801	5.922.125	3.658.260	2.263.865
1802	6.579.472	4.039.136	2.540.336
1803	6.620.709	4.471.173	2.149.536
1804	6.709.397	4.160.017	2.549.380
1805	7.777.079	5.078.898	2.698.181
1806	5.565.528	2.980.879	2.584.649
1807	5.438.817	3.238.105	2.200.712
1808	7.722.600	2.619.736	5.102.864
1809	4.795.687	482.770	4.312.917

¹⁸⁸ A Hofkammer előterjesztése a Tabak- und Stämpeldirektion feloszlatásáról, és egy Tabakfabrikendirektion alapításáról. 1832. december 3. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 1812 Kt. 77.

¹⁸⁹ Retzer 1784: 79.

¹⁹⁰ Johann Herzog k.k. Gefällen Wache Inspektor der Sektion III. levele Ignatz Freiherr von Schwanberg jövedéki adminisztrátornak. 1843. január 6. ÖStA FHKA Präs FM 1843: 1407 Kt. 1152.

¹⁹¹ Trost 2003: 12.

1810	3.813.008	1.057.660	2.755.348
1811	3.479.449	2.232.150	1.247.299
1812	6.263.382	4.739.032	1.524.350
1813	6.541.959	4.347.800	2.194.159
1814	4.927.176	3.197.437	1.729.739
1815	5.015.474	2.082.372	2.933.102
1816	6.959.266	2.769.450	4.189.816
1817	8.174.013	1.885.145	6.288.868
1818	9.705.173	4.220.555	5.484.618
1819	8.288.326	2.626.104	5.662.222
1820	7.629.125	2.078.915	5.540.210
1821	8.154.991	3.923.943	4.231.048
1822	7.715.250	3.875.030	3.840.220
1823	8.320.020	4.546.230	3.773.790
1824	8.266.137	4.402.485	3.863.651
1825	8.195.624	4.673.975	3.521.649
1826	8.288.495	5.215.823	3.072.672
1827	8.883.712	5.735.329	3.148.383
1828	9.382.166	5.149.771	4.232.395
1829	9.980.777	5.145.121	4.835.656
1830	10.311.217	5.513.172	4.798.045
1831	10.979.250	6.221.817	4.757.433
1832	11.226.273	6.720.802	4.505.471
1833	11.405.245	7.544.760	3.860.485
1834	11.802.226	7.543.735	4.258.491

*A dohányjövedékből származó bevétel 1784–1834 között konvenciók forintban
(A táblázat lelőhelye: Hitz – Huber 1975: 201–202.)¹⁹²*

Az állami igazgatás alá vételtől mind a bruttó, mind a nettó jövedelem jelentősen növekedett egészen a napóleoni háborúk időszakáig. Ekkor a hadi cselekmények megzavarták a jövedék működését,¹⁹³ a békeszerződések következtébeni territoriális eltolódások szervezeti és pénzügyi nehézséget okoztak.¹⁹⁴ A francia csapatok közeledésére az igazgatóság a hainburgi dohánykészlettel együtt 1805. november elején Pozsonyba költözött át,¹⁹⁵ csak 1806 februárjában térhettek vissza Bécsbe.¹⁹⁶ 1809-ben a nettó bevétel a monopólium fennállása óta nem volt ennyire alacsony, mindössze 482.770 konvenciók forint. Az idegen csapatok jelenléte miatt a gyárak üzemszünetet tartottak. Tovább nehezítette a helyzetet az infláció.¹⁹⁷

¹⁹² 1784-től 1798-ig néhány kiadás már eleve le van vonva az adatokból, tehát a bevételek és kiadások alacsonyabbak, mint amilyenek a valóságban lehettek. Lásd: Hitz – Huber 1975: 201.

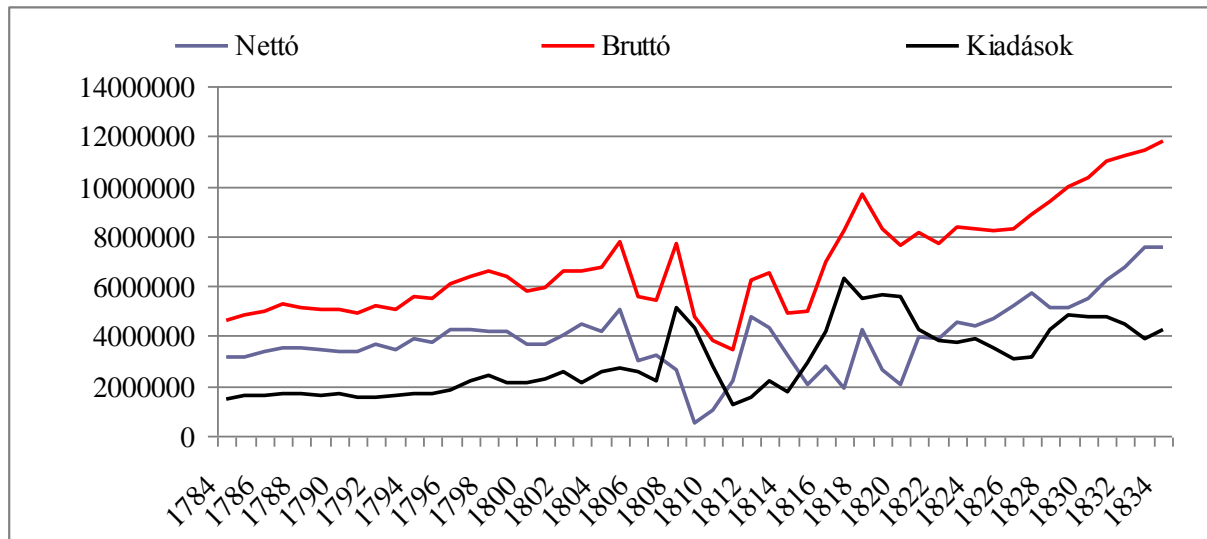
¹⁹³ Hitz – Huber 1975: 38.

¹⁹⁴ Hitz – Huber 1975: 116.

¹⁹⁵ Hitz – Huber 1975: 34.

¹⁹⁶ Hitz – Huber 1975: 35.

¹⁹⁷ Hitz – Huber 1975: 36–37.

*A dohányjövedék bevételei és kiadásai 1784–1834 között konvenciósi forintban
(A diagram Hitz – Huber 1975: 201–202. alapján készült)*

Ahogy a diagramon is látszik, 1808-tól 1810-ig, 1815-től 1821-ig a kiadások magasabbak, mint a bevételek, a jövedék működése ezekben az időszakokban veszteséges. Az első periódusban minden bizonnyal a háborús körülmények, a másodikban pedig a helyreállításhoz szükséges beruházások költségei okozták a deficitet. 1822-re sikerült visszaállítani az árszabásban a piaci viszonyoknak megfelelő, reális értéket.¹⁹⁸ 1833-ra pedig a tiszta haszon elérte a 7,5 millió konvenciósi forintot.

Az udvari kamara költségvetési adatai alapján a jövedék részesedési aránya az indirekt adók sorában növekvő tendenciát mutat:

Indirekt adók	1826	1836	1846
Általános fogyasztási adó	13.043.547	19.887.356	21.985.318
Vám- és harmincadjövedék	9.027.979	14.871.814	19.291.996
Sómonopólium	19.015.276	21.248.581	25.562.615
Dohányjövedék	4.344.931	6.473.713	11.930.583
Bélyegjövedék	2.839.975	3.369.702	5.753.595
Taksa	1.765.977	2.228.986	1.004.706
Lottó	2.780.286	3.828.101	5.358.586
Posta	1.725.042	1.882.609	1.963.381
A Lombard-Velencei királyság illetékei	317.983	307.791	319.076
Puskapor és salétrom	87.487	95.806	92.725
Egyéb díj	1.429.134	1.883.251	2.475.674

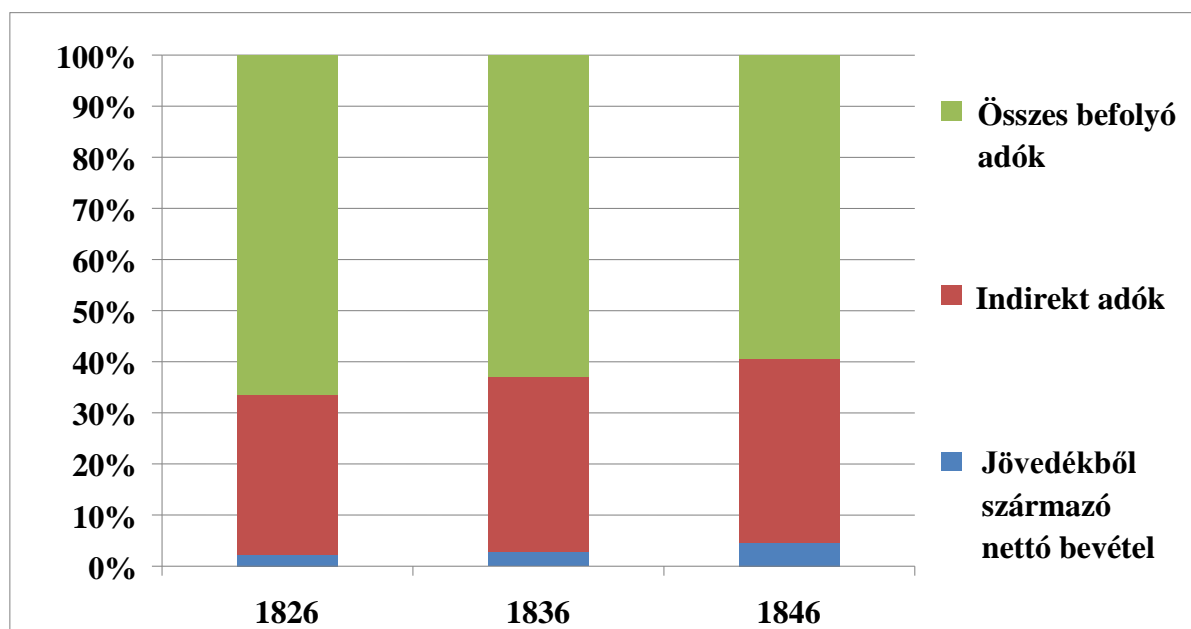
¹⁹⁸ Hitz – Huber 1975: 38.

Összes indirekt adó	56.377.617	76.077.710	95.738.255
----------------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Összes bevétel	120.179.971	140.531.485	156.692.148
-----------------------	--------------------	--------------------	--------------------

*A jövedékből származó nettó jövedelem részesedése 1826-ban, 1836-ban és 1846-ban
(A táblázat lelőhelye: ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.)*

1826-ban a regáléból befolyó összeg az indirekt adók 7,7%-a, az összes bevétel 3,6%-a. 1836-ban az indirekt tételek 8,5%-a, míg a teljes adók 4,6%-a. 1846-os évre a közvetett adók 12,4%-át, az összes befolyó adók 7,6%-át tette ki. Tehát egyrészt az 1826-os majdnem harmada az 1846-os évi bevételnek, másrészt a jövedék részesedése arányaiban szintén nőtt. Utóbbi megegyezik azzal az általános trenddel, miszerint az indirekt adókból befolyó összeg folyamatosan növekszik.¹⁹⁹

*A dohányjövedékből befolyó jövedelem részesedése az udvari kamara költségvetésében
(A diagram az ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218. alapján készült)*

¹⁹⁹ ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.

4. IGAZGATÁSI ALTERNATÍVÁK ÉS REFORMELKÉPZELÉSEK AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK VEZETÉSÉBEN

A. Az 1829-es bizottság javaslatai

A dohányra kivetett első adószedés óta didaktikusan visszatérő gondolat a kamara levéltára alapján a rendszer optimalizálása, az ebből származó anyagi haszon növelése. I. Lipót még az adóztatás és a monopólium közt ingadozott, Mária Terézia és II. József már a bérlet és az állami igazgatás alternatíváit vette górcső alá. 1784 után mire kialakult az állami kezelés mechanizmusa, a napóleoni háborúk megakasztották a rendszer stabilizálódását, pénzügyi fejlődését. 1815-ös bécsi kongresszus évében újból előkerült a jövedék hatékonyabb organizálása a bevételek fokozásáért, 1819-ben egy legfelsőbb kézirat felvetette a jövedéki igazgatás reformját.²⁰⁰ Érdemi tárgyalásokra később került sor, a regálé bérbe adásáról 1826-ban, az eladás koordinálásáról 1827-ben, a gyártás bérletbe bocsájtásáról 1828-ban nyilatkozott a jövedéki igazgatóság.²⁰¹ A tárgy megvitatását célzó iratváltások Nádasdy Mihály udvari kamarai elnök, Franz Anton Kolowrat államminiszter, valamint Mayer von Gravenegg jövedéki igazgató között folytak. Ezek a javaslatok három kérdésre összpontosítottak: hogyan lehetne a bruttó bevételt növelni és a kiadásokat csökkenteni, célszerű lenne-e az egész egyedáruságot, vagy csak egy részágazatot (nyersanyagbeszerzés, gyártás, árusítás) bérletbe bocsátani, végezetül milyen előnyök származnának a kiskereskedelmi árusítás átszervezéséből, a piaci verseny megnyitásából a trafikok működtetésénél.²⁰² Megválaszolásukra Kolowrat vezetésével 1829-ben bizottságot állítottak fel.²⁰³ Az állásfoglalások nemcsak az érintettek elképzelései szempontjából informatívak, hanem betekintést nyújtanak a regálé 1827-es és 1828-as költségvetésébe, ezért a következőkben részletesen elemzem őket.

Az iratok alapján a raktáron lévő készlet hozzávetőlegesen $\frac{3}{4}$ -e került forgalomba (1827-ben 69%, 1828-ban 77%), az évi felvásárlás pedig előbb 14%-ot, majd a rá következő évben 18%-ot tett ki, amennyiben a készlet és az új beszerzés összegét tekintjük egésznek. A bevétel, a kiadás és a tiszta haszon adatai többnyire megegyeznek a Hitz – Huber által közölt számokkal:

---

²⁰⁰ Hofrath Mayer von Gravenegg Nádasdy Mihály grófnak. 1829. február 4. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²⁰¹ Hofrath Mayer v. Gravenegg. 1829. március 17. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²⁰² Vortrag der Finanzministers Grafen v. Nadasdy vom 14. September 1829 über die Mittel, dem Ertrag des Tabak: Gefälles zu erhöhen. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²⁰³ I. Ferenc leirata gróf Franz Anton Kolowratnak. 1829. február 5. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

	Év	Métermázsa	Értéke konvencióss forintban
Készletben lévő dohány	1827	249.164	3.585.377
	1828	241.001	3.358.981
Új beszerzés	1827	43.265	514.805
	1828	54.591	590.649
Árusítás	1827	172.737	8.865.689
	1828	186.912	9.358.559
Bruttó bevétel	1827		8.869.940
	1828		9.382.166
Kiadások	1827		3.148.383
	1828		4.232.396
Nettó bevétel	1827		5.721.557
	1828		5.149.770

*Az osztrák dohányjövedék költségvetési mérlege az 1827-es és 1828-as évben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 2372 Kt. 30. alapján készült)*

A jövedék igazgatója, Mayer von Gravenegg az 1829-es beszámolójában a tartományi igazgatás átszervezését, a határokon való felügyelet növelését proponálta, a kiadások csökkentését és az eladási ár növelését összességében nem tartotta tanácsosnak. Szerinte nincs olyan ország Európában, amely ilyen sok egyedárusággal, fogyasztási adóval és jövedékkel, valamint tilalmi törvénnyel rendelkezne anélkül, hogy a különféle szervek ennyire keveset működjenek együtt, mint az Osztrák Monarchiában.²⁰⁴ Ezért javasolta az összes indirekt adót kezelő igazgatási hatóságok szabályozásának rendbe tételét, az alá- és fölérendeltségi viszonyaik tisztázását, a hatáskörök pontos meghatározását, végezetül a túlzott bürokrácia optimalizálását.²⁰⁵

Három fő bevételi forrást különít el; a belföldi árusítást, a külföldön történő eladást, illetve az egyéb jövedelmeket (illetékek, büntetések). Ezek közül a legjelentősebb a belföldi forgalom. Az export volumenének növelése árcsökkentéssel, a hazai eladásokból befolyó jövedelem gyarapítása árnöveléssel érhető el. Mayer mindkettőt elveti a csempészet okozta károk miatt. Az exportra szánt dohánygyártmányok olcsóbbá tétele magával hozná a visszacsempészes kifizetődőségét, a belföldi árak növelése pedig szintén csak a külföldről származó olcsóbb áruk feketekereskedelmére sarkalna. A vámellenőrzés növelése, a jövedéki előírások betartatása, a politikai hatóságok támogatása mellett 4 krajcárnyi emelést látott véghez

²⁰⁴ Hofrath Mayer von Gravenegg. 1829. március 17. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²⁰⁵ Hofrath Mayer von Gravenegg Nádasdy Mihály grófnak. 1829. február 4. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

vihetőnek, amely évente hozzávetőlegesen 400.820 konvenció forint 11 ¼ krajcárt jelentene. Más területeken nem tartott reálisnak további költségcsökkentést. 1827-es adatai szerint az öt jövedéki gyárban (Hainburg, Sedletz, Göding, Fürstenfeld és Winniki) összesen 953 fő dolgozott, ez a létszám a legszükségesebb feladatok ellátásához elegendő. A szállítási költségeket, az épületek bérleti és karbantartási díját, egyéb hivatali szükségleteket a minimális szintre szorították. A jövedéki kiadások háromnegyed része, azaz 3.318.312 konvenció forint a nyersanyagbeszerzés, a gyártás, a szállítás és az árusítás költségei. A maradék egynegyed tételt, vagyis 1.463.268 konvenció forintot a tartományi igazgatás központosításával vélt csökkenthetőek.²⁰⁶

Míg Mayer a megoldást döntően az adminisztráció centralizálásában látta, Kolowrat vele szöges ellentétben a kiadások redukálását javasolta. Összevetve az általuk közölt adatokat, eltérő helyzetelemzésük oka abban keresendő, hogy utóbbi nagyobb jövedéki költségekkel számolt. Kolowrat beadványában található egyes tételeket összeadva 5.505.000 konvenció forintot kapunk az 1828-as évre, tehát egy métermázsa dohányra összesen 24 forint költség jut. Viszonyításképpen Mayer 1829. március 17-i beszámolójának mellékletében a kiadásokat 4.781.580-ra, vagyis 723.420 forinttal kevesebbre tette.²⁰⁷ Mayer és Kolowrat számításai közti legnagyobb különbség a nyersanyagbeszerzésnél (371.501), a gyártásnál (123.202) és a különböző kiadások díjszabásánál (109.439) jelenik meg:

	Kolowrat	Mayer
Nyersanyagbeszerzés	2.400.000	2.028.499
Gyártás	641.000	517.798
Szállítás	200.000	195.371
Árusítás	630.000	576.644
Bérek	800.000	807.555
Nyugdíjak	248.000	248.124
Hivatali szükségletek	134.000	65.028
Különböző kiadások	452.000	342.561
Összesen	5.505.000	4.781.580

*Az osztrák dohányjövédék kiadásai konvenció forintban az 1828-as évben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18. alapján készült)*

²⁰⁶ Vortrag der Finanzministers Grafen v. Nadasdy vom 14. September 1829 über die Mittel, dem Ertrag des Tabak: Gefälles zu erhöhen. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²⁰⁷ Lásd: Abschrift des Berichtes, womit der k.k. Tabaks- und Stempelgefälls Direktor Hofrath Mayer v. Gravenegg seine Ansichten hinsichtlich der Vereinigung der Verwaltung der Gefälle in den Provinzen eröffnet. 1829. március 17. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

	Konvenció forint
Felvásárlás	10
Gyártás	2,5
Szállítás	1
Árusítás	3
Egyéb kiadások	7,5
Összesen	24

*Az osztrák dohányjövedék kiadásai Kolowrat miniszter számításai alapján egy métermázsra dohánynra az 1828-as évben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18. alapján készült)*

Kolowrat összehasonlítása mentén Ausztriában a jövedéki költségek a bruttó bevétel 45%-át teszik ki, míg Franciaországban csak a 31%-át. Mivel a kincstári árak emelésére az akkori körülmények között nem látott lehetőséget, javasolta a kiadások revideálását.²⁰⁸

	Franciaország	Ausztria
Bruttó bevétel (konvenció forint)	26.000.000	11.900.000
Nettó bevétel (konvenció forint)	8.000.000	5.300.000
Jövedéki költségek (konvenció forint)	18.000.000	6.600.000
Jövedéki költségek százalékban	31%	45%

*A francia és az osztrák dohányjövedék bevételei és kiadásai az 1828-as évben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18. alapján készült)*

A bizottság megállapításaival összhangban öt területen kezdeményezett költségcsökkentést, a következő kommentárokkal:

- 1) Dohánylevél-felvásárlás: Amennyiben folyvást rendelkezésre állna a működéshez elegendő nyersanyagkészlet, sikerülne kialakítani egy szabályozott felvásárlási rendszert, elkerülve a közvetítő-kereskedőtől való függést és az irreális árszabást.
- 2) Gyártás: Gépesítés és más technikai újításokon keresztül csökkenteni lehetne a gyárakban dolgozó 1.846 fő létszámát.²⁰⁹
- 3) Szállítási költségek és egyéb kiadások: 652.000 forintot tesz ki a költségvetésben, célszerű mérsékelni az összeget.
- 4) Bérek és nyugdíjak: A jövedéki kiadásokat tekintve aránytalanul magas, 1.100.000 forint.

²⁰⁸ Franz Anton Kolowrat az uralkodónak. 1829. március 30. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²⁰⁹ Érdekes különbség, hogy Mayer – ahogy azt korábban írtam – 953 főben állapította meg a kincstári gyárakban dolgozók létszámát. Sajnos egyikük se határozta meg, kiket sorolnak pontosan a létszámba, ezáltal adataik nem összevethetőek.

5) Árusítás: A jutalék 6%, míg például a sómonopólium esetében 2%, tehát itt is csökkentésre van szükség.²¹⁰

További redukálásra két alternatívát látott. Vagy az egész jövedéket bérletbe bocsátaná a kincstár, vagy csak a három fő összetevő tényező egyikét; a nyersanyagbeszerzést, a gyártást, vagy a fogyasztóknak történő eladást. Az első alternatíva bizonyára jelentős bevétel-növekedést jelentene, egyszerűbb és olcsóbb az állami kezelésnél, azonban a rendszer magában hordozná a bérlőkkel való konfliktusok tömkelegét. Kolowrat szerint a kormányzat, amely nem egyoldalúan a legmagasabb nyereségre törekszik, nem támogathatja a teljes bérletbe adás lehetőségét. A beszerzés jelenleg is kereskedőkkel kötött szerződések útján történik, a gyártás átengedését pedig nem látta kivitelezhetőnek.²¹¹

A dohányraktárak és trafikok bérletbe adása kapcsán viszont nem voltak aggályai. A feltételek megállapításakor a jövedék érdekeit szem előtt tartva a pályázók részére a legalacsonyabb árusítási províziót kívánta átengedni.²¹² Az árusítás bérletbe adásával, valamint a szállítás, a bérek és nyugdíjak további lefaragásával²¹³ Kolowrat 1 millió konvenció forint nettó növekedést látott lehetségesnek az eladási árak emelése nélkül.²¹⁴

A jövedéki igazgatóság neve alatt benyújtott memorandum alapján a dohánygyártás, vagy egyes jövedéki ágak bérletbe adása hátrányos és kivitelezhetetlen a magas tőkeszükséglet miatt. A gyártás csak kis részét képezi a költségeknek, viszont tetemes összegeket emészt fel a nyersanyagbeszerzés. Az igazgatóság a szükséges önrészt 3.544.666 konvenció forint 11 ¼ krajcárban állapította meg, amely egyéb kiadásokkal elérheti akár a 4 milliót. Ebből következőleg kizárólagos bérlet kiadása nem megvalósítható, hisz elképzelhetetlen hogy bármilyen társaság rendelkezne ekkora befektethető tőkével. Ehelyett az eladási rendszeren javasolt módosításokat, amely magában foglalta a raktárak célszerű elhelyezését, a szükséges készletek és a kereskedőknek átengedett haszon pontos meghatározását.

Eladott dohányból származó összes jövedelem	A kereskedő évi nettó nyeresége
1.000-5.000	150-250
5.000-10.000	250-300
10.000-15.000	300-500
15.000-30.000	500-1.000

²¹⁰ Franz Anton Kolowrat az uralkodónak. 1829. március 30. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²¹¹ Franz Anton Kolowrat. 1829. október 10. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²¹² Franz Anton Kolowrat az uralkodónak. 1829. március 30. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

²¹³ Franz Anton Kolowrat. 1829. október 10. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²¹⁴ Franz Anton Kolowrat az uralkodónak. 1829. március 30. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.

30.000-60.000	1.000-1.200
60.000-70.000	1.200-1.400
70.000-80.000	1.400-1.600
80.000-90.000	1.600-1.800
90.000-100.000	1.800-2.000
100.000 felett	2.000 felett

*A jövedéki igazgatóság számítása a kereskedők tervezett nettó bevételéről konvenciók
forintban*

(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26. alapján készült)

Minden kereskedő, aki növelni tudja majd az eladást írásos elismerésben vagy javadalmazásban részesülne. A szabályszegés pénzbüntetéssel, illetve kisebb haszonnal kecsgetető raktárba történő áthelyezéssel, vagy teljes szerződésbontással járna. Az intézkedések fogyanatosítása a jövedéki igazgatás hatáskörébe tartozna.²¹⁵

Az udvari kamara elnöke, Nádasdy Mihály gróf a jövedéki bevételek növelésének és egy esetleges bérlet tekintetében egyetértett Mayerrel; a tarifa emelése nem időszerű, a tubák vételénél érezhető visszalépést okozna, a hiányos határellenőrzés és a pipadohány árának növelése pedig a feketekereskedelmet táplálná.²¹⁶

Jól látszik tehát, hogy az iratváltásokban nem rendszerszintű átalakításokról van szó, hanem csupán néhány apróbb módosításról. A bizottság záró javaslatát tartalmazó levéltári iratot a kutatás során nem sikerült megtalálni.

I. Ferenc az árusításra beterjesztett módosításokat jóváhagyta, továbbá elrendelte, hogy a dohányigazgatóság a lehetőségekhez mérten csökkentse a szállítási, bérezési és más egyéb kiadásokat, érje el a lehető legnagyobb megtakarítást.²¹⁷ Végül tehát egyfajta aranyközéput valósult meg, hisz egyrészt a császár támogatta az árusítás jövedéki igazgatás által elképzelt reformját, de Kolowrat költségcsökkentő javaslatai elől sem zárkózott el, hisz annak ellenére, hogy Mayer nem tartotta célszerűnek, megtakarításokat várt el.

Amennyiben meg akarjuk vizsgálni, mi valósult meg I. Ferenc által ellenjegyzett legfelsőbb kézirat iránymutatásaiból, Kolowrat és Mayer által közölt adatokat összevethetjük a Hitz által publikált 1834-es évre szóló udvari kamarai kimutatással. Ez esetben azt tapasztaljuk, hogy a költségvetési mérleg arányai döntően nem változtak hét év alatt. 1–2%-nál több mérséklés az árusításnál, a hivatali szükségleteknél és a különböző kiadásoknál látható, azoknál a pontoknál, ahol az uralkodó elrendelte azt:

²¹⁵ ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²¹⁶ ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

²¹⁷ I. Ferenc uralkodói leirata. 1829. október 13. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

Forrás:	Kolowrat	Mayer	Hitz – HKA Bankale
Év:	1828		1834
Nyersanyagbeszerzés	43,59 %	42,42 %	43,5 %
Gyártás	11,64 %	10,82 %	12,8 %
Szállítás	3,63 %	4,08 %	5,5 %
Árusítás	11,44 %	12,06 %	15,5 %
Bérek	14,53 %	16,88 %	14,5 %
Nyugdíjak	4,5 %	5,18 %	5,6 %
Hivatali szükségletek	2,43 %	1,36 %	0,6 %
Különböző kiadások	8,21 %	7,16 %	2 %
Összesen (konven- ciós forint)	5.505.000	4.781.580	4.258.491

A jövedéki kiadási tételek egymáshoz viszonyított százalékos aránya 1828-ban és 1834-ben (A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18. és HKA Bankale 9. 1, Nr. 259 v. november 1835. In: Hitz – Huber 1975: 103. alapján készült)

Döntő módosításokra végül csak az 1834–35-ös évben került sor: az eladást az udvari kamarának alárendelt Kameralgefälls-Verwaltung, míg a nyersanyagbeszerzést és gyártást a Tabakfabrikendirektion irányította a továbbiakban.

B. Egy 1843-as terv a jövedék részvénytársasági kezelésére

A következő módosítási javaslat az udvari kamara levéltári anyaga alapján mintegy kilenc év elteltével, 1843-ban érkezett. Johann Herzog jövedéki felügyelő január 6-án tervezetet nyújtott be Ignatz Schwanbergnek, a jövedéki igazgatás adminisztrátorának. Kérvényezte, hogy elképzelését továbbítsa az udvari kamara elnökének, Karl Friedrich Kübecknek. Sorai azt mutatják, hogy a regálé átalakításában a jövedéki alkalmazottak az udvari kamarát tekintették illetékesnek, az állami bürokrácia befolyása a dohányregálé működésére egyre nőtt. A bevétellel járó eladást a kamara magának tartotta fent, a kiadásokkal járó szektort pedig bár meghagyta a Tabakfabrikendirektion számára, aktívan részt vett az optimális működés megtervezésében.

Herzog saját bevallása szerint magyarországi tartózkodása során szerzett tapasztalatai adták az alapot elképzeléseinek.²¹⁸ Érve a dohánybeszerzés, gyártás és kereskedelem módosítására egybecseng Kolowrat 14 évvel ezelőtti megállapításaival, vagyis a jövedék költségei túl

²¹⁸ Johann Herzog k.k. Gefällen Wache Inspektor der Sektion III. levele Ignatz Freiherr von Schwanberg jövedéki adminisztrátorának. 1843. január 6. ÖStA FHKA Präs FM 1843: 1407 Kt. 1152.

nagy tételt képeznek. A haszon jelentős részét a felvásárlási és szállítási szerződések, a gyártásnál és árusításánál szükséges ellenőrzések emésztik fel. A rendszer optimalizálása során elérendő célként tűzte ki az ipar és kereskedelem felélénkítését, a kiterjedt feketekereskedelem visszaszorítását. A megoldást a gyárak részvénytársasági kezelés alá adásában látta, külön-külön, biztosítva ezáltal a gyártmányok konkurenciáját. A társaságok, mint az állam birományosai, megkapnák a működtetéshez szükséges jogokat. Név szerint:

- a.) vámrendszeren kívüli nyersanyagok illetékmentes importálása
- b.) a dohány gyártása
- c.) korlátlan belföldi árusítás és exportálás
- d.) a jelenlegi készleten lévő nyersanyag beváltásának és a gyártmányok vásárlásának joga
- e.) a gyárak, a raktárépületek és a hozzájuk tartozó leltárjegyzékek használati joga

Az állam a jogokért cserébe fogyasztási adóval terhelné a részvénytársaságok termékeit a forgalomba kerülés előtt. Mivel az osztrák polgárság rendelkezik kellő tőkével, az új rendszerben lekerülne az állam válláról a gyártás és kereskedelem költségeinek terhe. Felélénkülne az iparág, csökkennének az árak, növekedne ezáltal a fogyasztás.

Elsőként Galíciában kívánta realizálni Herzog a részvénytársasági rendszert, ahol maga irányítaná az ottani gyárat, majd bizonyos idő elteltével vezetné be a többi tartományban. A fokozatosság oka, hogy kezdetben nem állna rendelkezésre a kellő számú részvénytársaság. Számításai alapján a gyártási árral egyenlő a fogyasztási adóként fizetett összeg, amihez hozzájárul még a gyárosok és kereskedők 12%-os jutaléka a befektetett tőkéjükért cserébe. Tehát például egy közepes finomságú magyar dohány fontjának gyártási költsége 13,5 krajcár, fogyasztási adóval 27 krajcár, az eladási ára pedig 30 krajcár.

A rendszer kiépülésével egyre kedvezőbben tudnák majd előállítani a gyártmányokat; a jutalék idővel akár 20–30%-ra emelkedne. Az eladásra szánt termékeket egy kiválasztott jelzéssel, pecséttel látnák el, bizonyítva, hogy a fogyasztási adót kifizették. A jelenleg befolyó nettó bevételt a következő tételek fedeznék:

- a.) az előlegezéshez szükséges tőke felszabadulása
- b.) a nyersanyag- és gyártmányraktárak megváltásából befolyó összeg
- c.) az évente fizetendő bérleti kamat a gyári épületekért, raktárakért
- d.) licenz megváltása a dohánytermesztés jogáért
- e.) az állam, mint főrészes részese minden egyes társaság profitjából
- f.) a fogyasztási adóból származó bevétel a fogyasztás volumenével párhuzamos növekedése

Számokban: az évi átlag 285.146 métermázsa, ha 25 font dohányfogyasztást veszünk alapul és egy métermázsa árát 10 konvenció forintban határozzuk meg, a bevétel 4.267.190 forint (2.841.460 a fogyasztási adó, 1.425.730 a gyártás).

Herzog szerint Ausztria földrajzi elhelyezkedése révén alkalmas a dohányvaló aktív kereskedelemre, ami a részvénytársasági forma bevezetésével, a magyarországi, valamint a galíciai dohánykertészetek telepítésével aknázható ki.²¹⁹ Szorgalmazta más tartományokból érkezők Magyarországra való betelepítését. Egyrészt lakottabbá válna az ország, másrészt Herzog értelmezésében idővel politikai előnnyel járna az idegen származású telepesek jelenléte. Általuk lehetne elősegíteni az örökös tartományokkal való érdekkötést, távlati célként pedig kivitelezhetőbbé válna a közbenső vám megszüntetése. Utóbbi feltevése abból a szempontból mindenképpen figyelemre méltó, hogy a korábbi reformjavaslatok csupán pénzügyi síkon terveztek, míg Herzog összeköti a kertészetek telepítését a vámunió bevezetésével. Javaslatára reflektál az udvar politikai irányvonalára, a vámunió, mint távlati célnak az elérésére.

Ignatz Freiherr von Schwanberg jövedéki adminisztrátor eleget téve Herzog kérésének, 1843. január 26-án felterjesztette a részvénytársaságok ügyét Kübecknek.²²⁰ Újragondolva Herzog számításait megállapította, az új rendszer kevesebb nettó bevételt hozna és a parasztok számára túl nagy terhet jelentene a dohánytermesztés jogáért fizetett újabb illeték.²²¹ Végül az osztrák dohánymonopólium megszüntetését proponáló memorandum az irattárban végezte, a többi, meg nem valósított elképzelés között.

---

²¹⁹ Herzog memorandumának beadásakor a kinestári birtokokon dohánykertészetek telepítése folyt. Lásd bővebben a „III. 2. B. Függetlenedési szándék a piactól: a kamarai dohánykertészetek telepítése a 19. század első felében” című fejezetben.

²²⁰ Franz Edler Habermann. ÖStA FHKA Präs FM 1843: 1407 Kt. 1152.

²²¹ Ignatz Freiherr von Schwanberg jövedéki adminisztrátor beszámolója Karl Friedrich Kübecknek, az udvari kamara elnökének. 1843. január 26. ÖStA FHKA Präs FM 1843: 1407 Kt. 1152.

III. MAGYARORSZÁG AZ OSZTRÁK DOHÁNYJÖVEDÉK TÖRTÉNETÉBEN

1. A MAGYAR KIRÁLYSÁG, MINT DOHÁNYTERMESZTŐ ORSZÁG

Vita tárgya, hogy a történeti Magyarországon mikor és kiknek a közvetítésével vált ismertté a dohány. Megjelenése kétirányú, amire a magyar nyelvben előforduló kifejezésekből következtethetünk. Általános volt a nyugati tobak vagy tabaca mellett a török eredetű dohány elnevezés is.²²² Elterjedését elősegítette az itt tartózkodó idegen katonaság, de igazán népszerűvé a Rákóczi-szabadságharc kuruc világa alatt vált.²²³

A dohánnyal párhuzamosan megjelentek ellenzői, a gondatlanságból keletkező tűzese-tek miatt a törvényhatóságok sorra hozták tiltó rendelkezéseiket. A katonaság természetesen kivételt képzett a tilalom alól.²²⁴ A törökországi intézkedésekkel összhangban a hódoltság területén betiltották a dohányzást.²²⁵ Erdélyben 1670-ben a gyulafehérvári országgyűlés szankcionálta az importját, a dohányzásért pedig pénzbírságot szabott ki, nemes embernek 50, egytelkes nemesnek 12, a parasztoknak pedig 6 forint büntetést.²²⁶ A rendelet nem említette a termesztés tilalmát, amiből arra következtethetünk, hogy ekkor még a dohányhasználat a behozatalra épült, termesztése jelentéktelen mennyiségű.²²⁷ A korlátozásnak nem sok hatása lehetett, a későbbiek folyamán sorra jelentek meg újabbak. 1683-ban a segesvári,²²⁸ 1685-ben a fejérvári,²²⁹ 1688-ban a radnóti,²³⁰ 1689-ben pedig újból a segesvári országgyűlés tiltotta be a dohányzást.²³¹ Apafi Mihály halálával enyhült a dohányzás elleni szigor, a növény ültetése korlátozások nélkül folyt. 1702-től már csak a tűzveszélyes helyeken szankcionálták a dohányzást.²³²

A királyi Magyarországon az országgyűlés semmilyen gátat nem vetett a dohány elé. Amikor Erdélyben a legszigorúbb intézkedéseket hozták, Magyarországon törvénybe iktatták

---

²²² Szakirodalom a kérdéshez: Takáts 1898: 52–53, Penyige 1957: 14–16, Takács 1964: 11–12.

²²³ Lásd bővebben: Borovszky 1888: 210, Takáts 1898: 52, Penyige 1957: 14–15, Natorp – Bálványi 1896: 9.

²²⁴ Incze 1833.

²²⁵ Takáts 1898: 59–60.

²²⁶ A gyulafehérvári országgyűlés 1670. Art. XIII. „A tobak megtilalmaztatásáról, és a ki béhozná annak büntetéséről.” In: Szilágyi XV. kötet. 1892: 172.

²²⁷ Takáts 1898: 53.

²²⁸ A segesvári országgyűlés 1683. Art. XI. „A tobak proscibáltatik”. In Szilágyi XVIII. kötet. 1895: 91. A termesztés tilalma is szerepelt a szövegben. Takáts 1898: 54.

²²⁹ A fejérvári országgyűlés 1686. Art. IX. „Az tubáknak extripáltatásáról.” In: Szilágyi XVIII. kötet. 1895: 586, Takáts 1898: 54.

²³⁰ A radnóti országgyűlés 1688. Art. VIII. „Az tubák proscriptiójáról.” In: Szilágyi XX. kötet. 1897: 114, Takáts 1898: 54.

²³¹ A segesvári országgyűlés 1689. Art. VII. „Az tubákról.” In: Szilágyi XX. 1897: 164–165, Takáts 1898: 55.

²³² Takáts 1898: 56.

a rendek a szabad kereskedést.²³³ A tüzesetek szaporodásakor a törvényhatóságok a diéta beavatkozása nélkül hoztak rendeleteket megakadályozásukra.²³⁴ Fontos megjegyezni, hogy nem a dohányt, hanem a dohányzást kifogásolták. A termesztést továbbra sem tiltották, gyógynövényként való alkalmazása még sokáig divatban volt.²³⁵

A szatmári békét követő időszakban kezdett el igazán elterjedté válni a dohánykultúra, addig egy-egy földesúr kedvtelesét, esetleg jobbágyok kisarányú termesztését jelentette.²³⁶ Magyarország népességének 1715–1720-as összeírása csak két dohánytermesztő megyét, Baranyát és Nógrádot említette.²³⁷ Ennél valószínűleg jóval elterjedtebb volt, hisz már a Rákóczi-szabadságharc alatt több megyében dicát vetettek ki a dohányra.²³⁸ Általánossá válását akadályozta, hogy nemcsak jó talajt és melegebb éghajlatot, hanem nagyobb munkaerő-ráfordítást kívánt a hagyományos földművelésben megszokottakhoz képest.²³⁹ Ha pusztán gazdasági szempont alapján vizsgálódunk, éles határ húzódik az északi és nyugati nyomásos, valamint az Alföldön létrejött tanyás gazdálkodású területek között.

A nyomásos gazdálkodású területeken a korabeli összeírásokban huzamosabb ideig fellelhető termesztő helyek a forgalmas kereskedelmi útvonalak mellett feküdtek, például Fadd a Duna mentén, Kapuvár a bécsi, Jánosháza a gráci úton, végezetül Rakamaz a Tisza átkelőhelyén. Persze ez nem jelenti azt, hogy minden központi fekvésű, jó termőtalajjal rendelkező településen felbukkant a dohány; számos kedvezőbb adottságú területen ismeretlen maradt. A Károlyi levéltár Vas, Zala és Szatmár megyében tüntet fel nagyobb termesztést, más összeírások pedig Hevesben és Tolnában.²⁴⁰ Tekintve a dohány kései betakarítását, nem kerülhetett ki a szántóföldekre, mivel a tarlón legelésző állatoktól lehetetlen lett volna a termés megvédése. Ezért a nyomáson kívül, elsősorban a kerti művelésben honosodott meg, ahova a jobbágy napi szükségletéhez tartozó növényeket ültette, és amelyre általában nem terjedtek ki a különböző szolgáltatások.²⁴¹ Amennyiben kedvezőnek bizonyult a talaj és egyéb körülmények – főleg, ha a kert mellett szabad föld állt rendelkezésre – más jogállású területekre, dűlőkre, irtásokra is átterjedt.²⁴²

---

²³³ Takáts 1898: 58.: 1681. évi Art. 79, az 1715. évi Art. 99. megerősíti.

²³⁴ A vármegyék, városok tiltó rendelkezései: Takáts 1898: 61–62.

²³⁵ Takáts 1898: 61.

²³⁶ Takács 1964: 12.

²³⁷ Acsády 1896: 92.

²³⁸ Károlyi úrnak. 1708. április 22. Szerencs. In: Thaly 1873: 249.

²³⁹ Takács 1964: 14.

²⁴⁰ Takács 1964: 15.

²⁴¹ Takács 1964: 29.

²⁴² Takács 1964: 31–32.

A jobbágyok addig foglalkoztak a dohánykultúrával, ameddig a szolgáltatásaik meg nem szaporodtak, a termesztés kötött rendszere ki nem alakult. Ahol folytatódott a termesztés, vagy a feudális kötöttségek a szokásosnál jóval lazább érvényesülését tapasztalhatjuk,²⁴³ vagy más társadalmi rétegek, taxalisták, kurtanemesek, zsellérek, esetleg privilégiumokkal rendelkezők kapcsolódtak be a dohánykultúrába.²⁴⁴

Jelentősen átalakította a korábbi struktúrát az intenzívebb talajművelés elterjedése. A folyamat következményeképpen dohányt kezdtek ültetni azokon a helyeken, ahol már ismerték, valamint ahol lehetővé vált a takarmánytermesztésre fordítandó ugarterületből valamennyi rész kiszakítása erre a célra.²⁴⁵ A bérföldek csak időlegesen teremtettek kedvező helyzetet elterjedésére, amint kialakult az allodiális mezőgazdasági üzem és szervezete, különféle terhekkel súlyosbították a bérleteket, kétségessé téve piaci megtérülésüket.²⁴⁶

Az alföldi dohánytermesztés a nyomásos gazdálkodású területekhez hasonlóan eltért a hagyományos termelési formáktól. A tanyáktól független települési és gazdasági egységekben, kertészetekben folyt; Csongrád, Csanád, Arad és Békés vármegyékben. Főleg a bizonytalan jogállású földeken alakult ki, ahol nem indult meg a mezővárosi tanyák kialakulása. Lakóik eleinte kétlaki életet folytattak, majd pár év múltán néhány kivételtől eltekintve végleg elszakadtak a környékbeli nagyobb helységektől. A tanyarendszertől való elkülönülés karakteres jegyei közé tartozott, hogy a kertészetek nem alkottak zárt gazdasági egységet, specializált termelésüknek köszönhetően napi szükségleteiket máshol keresték vagy vásárolták meg. Területileg sem voltak oly erősen szétszórva, füzérszerűen egymáshoz kapcsolódó települést alkottak.²⁴⁷ Elhelyezkedésüknél döntő szempontnak számított, hogy rendelkezzenek kedvező értékesítési lehetőségekkel.

Szeged a szatmári béke után a délvidéki kereskedelem központjává vált, közvetlen környezetében jelentős számban találunk dohánykertészeteket. Nem véletlen, hogy a két legjelentősebb kereskedő, Sina és Wodianer itt alakította ki központját. A Szeged közeli mezővárosok zsellérsége a környéken található kincstári földekre áramlott.²⁴⁸

Az 1810-es évek elején a francia háborúk és a kontinentális zárlat akadályozták az amerikai dohány importját Európába, konjunkturális időszakot teremtve ezzel az óvilági dohánytermesztésnek. A fokozott kereskedelem, az emelkedett árak lendületet adtak a magyarországi

---

²⁴³ Takács 1964: 17.

²⁴⁴ Takács 1964: 18–22.

²⁴⁵ Takács 1964: 34.

²⁴⁶ Takács 1964: 39.

²⁴⁷ Takács 1964: 44.

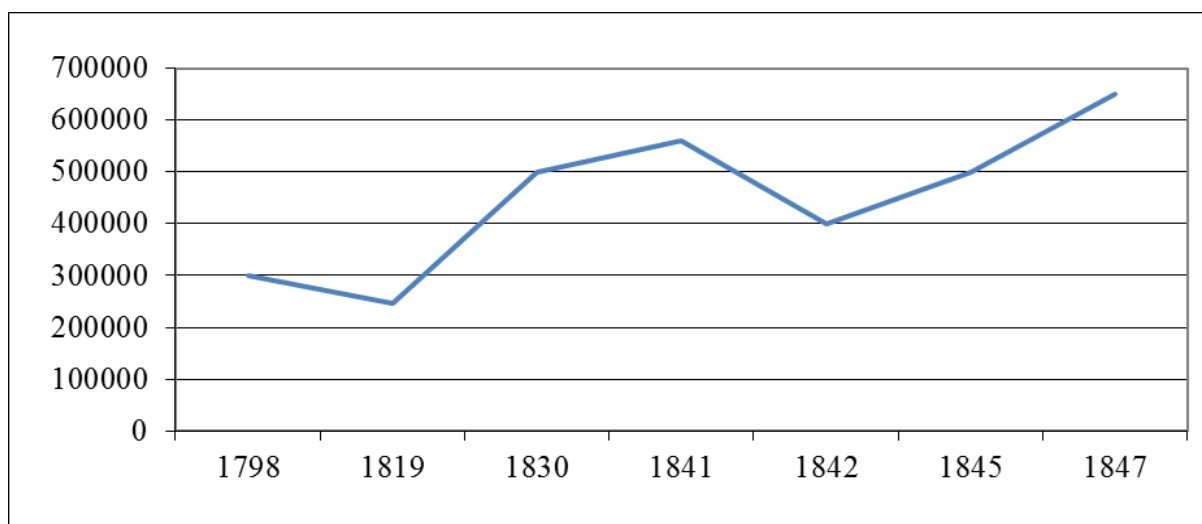
²⁴⁸ Takács 1964: 49–50.

kultúrának, megindult a kertészetek tömeges telepítése.²⁴⁹ A nagybérlok rendszeres telepítő-
tevékenységét az alföldi területeken 1813-tól figyelhetjük meg, ez egészen az 1920-as évekig
tartott.²⁵⁰

A kortársak eltérően becsülték meg a termesztés volumenét. Fényes Elek statisztikája
1842-ben összesen évi 400.000 bécsi mázsával számolt.²⁵¹ Dessewffy Emil gróf a Budapesti
Hiradóban publikált cikkeiben az 1846–47-es évre a termésátlagot 600.000-re értékelte.²⁵²

Összevetve a korabeli adatokat a szakirodalommal; Natorpék erre az időszakra 500.000 bécsi
mázsát tartottak reálisnak.²⁵³ Kontrollképpen Benda Gyula 1973-as adatai szerint 1798-ban
300.000, 1819-ben 247.000, 1841-ben 560.000, 1842-ben 400.000, 1845-ben 500.000, 1847-
ben 650.000 bécsi mázsa az évi termelés.²⁵⁴

Jól látszik tehát, hogy az 1819-es évtől 1847-ig több mint két és félszeresére nőtt a termesztett
mennyiség.

*Magyarország és Horvátország dohánytermése bécsi mázsában 1798–1847 között
(A diagram Benda 1973: 122. alapján készült)*

A legnagyobb mértékű részesedést 1842-ben Torontál vármegye érte el, ezt követi Szabolcs,
Tolna, Bács-Bodrog.²⁵⁵

²⁴⁹ Takács 1964: 96.

²⁵⁰ Takács 1964: 101.

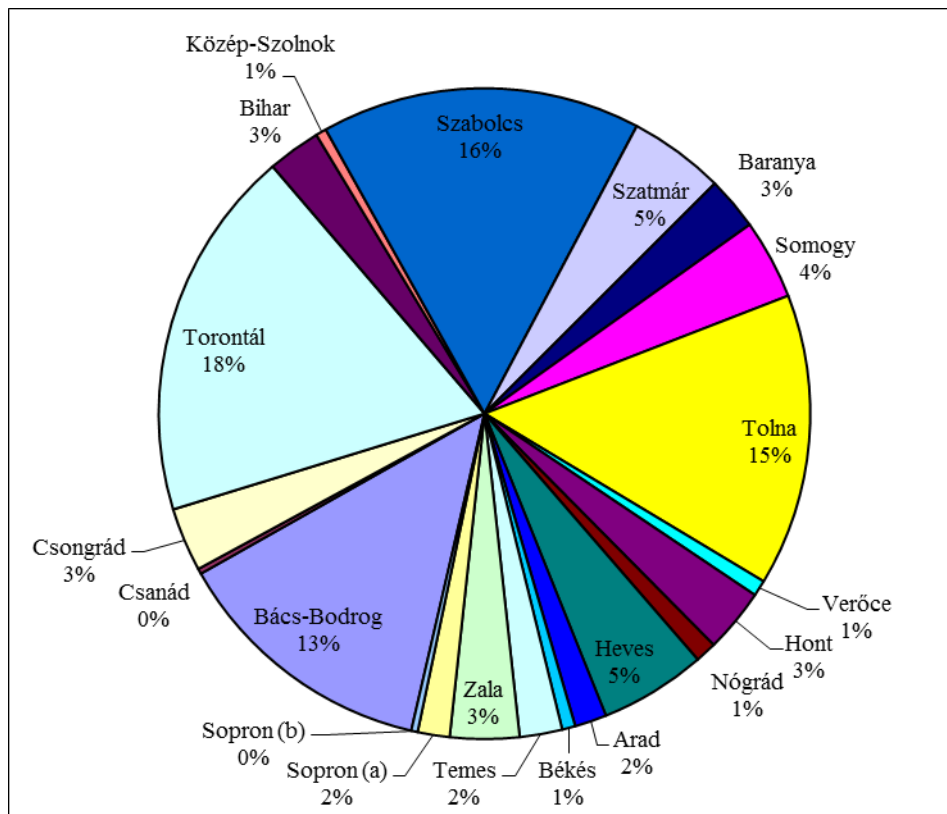
²⁵¹ Fényes 1842: 155, 255, 265.

²⁵² Budapesti Hiradó (a továbbiakban BH) 1846. november 8. 487. sz.

²⁵³ Natorp – Bálványi 1896: 15–16.

²⁵⁴ Benda 1973. 122. Az 1842-es évre Fényes adatait veszi alapul.

²⁵⁵ Benda 1973: 126.

*Magyarország fő dohánytermő vidékeinek átlag termése bécsi mázsában 1842-ben
(A diagram Benda 1973: 126. alapján készült)*

A 18. századtól egyre több, gyakorlati szempontú kiadvány keletkezett, gondoljunk csak a kalendárium-irodalomra.²⁵⁶ Kifejezetten a dohányművelés fejlesztésére is jelentek meg oktató irodalmak.²⁵⁷ A Magyar Gazdasági Egyesület külön osztályt állított fel erre a célra. Miután úgy ítélték meg, hogy a kincstár 1822-ben német és magyar nyelven kiadott könyvecskéje nem vezetett eredményre, 1843-ban pályázatot hirdetett a dohánykérdés megvitatására.²⁵⁸ Szontágh Gusztáv filozófus, kritikus, ekkor már a Magyar Tudományos Akadémiának és magának a Gazdasági Egyesületnek a rendes tagja, pályaművében az éghajlati adottságok miatt európai szinten Magyarországot tartotta elsőnek a termesztő országok között. Szontágh – több kortársával egyetemben – felhívta a figyelmet arra, hogy hiába a termesztés magas minősége, a gyártás fejletlensége miatt Magyarország szivarimportra szorul. Meglátása helytálló, kifejezetten dohányt feldolgozó gyár ekkor még kevés létezett. Többségük Pest városában üzemelt. Neveiket tulajdonosaik után kapták, a legjelentősebb a Fuchs, Philipps et Comp, Medecz, Küinig, Gschwindt, Hirsch, Buresch, Hulska, Martini, Rottenbiller,

²⁵⁶ Kovács Ákos András 2013: 176–177, Az agrárirodalom kezdeteiről: Barta 2004: 9–17.

²⁵⁷ Például 1790-ben Bécsben: Unterricht für die Tobakbauer der Königreiche Hungarn und Galizien, 1812-ben: Unterricht für die Tobakbau und desselben Behandlung. In: Hitz – Huber 1975: 59.

²⁵⁸ Szontágh 1846: 7.

Staffenberger, Singer és Enderes volt. A pestiek mellett gyár üzemelt Nagykanizsán, Temesváron, Kassán, Szegeden, Szekszárdon, Pápán, Miskolcon, Szillen, Újvidéken, Lőcsén, Pécsen, Sopronban, Kis-Mártonban, Pozsonyban, Nyitrán, Nagyszombaton, Békésszentandrásán, Nagyszőlősen és Füzesgyarmaton.²⁵⁹ Az üzemi termelés kibontakozását nehezítette, hogy nemcsak szaktudást, hanem jelentős tőkebefektetést igényelt.²⁶⁰ Szontágh értelmezése alapján: „*így lett, hogy Európának leggazdagabb dohányországa, a külföldnek dohányért évenként százezrekekkel kezdett adózni.*”²⁶¹

A kifejlett gyáripar hiányának oka abban keresendő, hogy az ipari feldolgozás csak a szivarozás elterjedésével összhangban fejlődött ki. A korabeli dohányhasználat pedig többnyire a házilag előállított pipadohányra és burnótokra szorítkozott. A belföldi fogyasztás volumenét ezért nehéz megbecsülni, hisz a gyárilag előállított termékek eladásából nem lehet kikövetkeztetni. A Natorp – Bálványi szerzőpáros a jövedék bevezetése utáni öt év adatait (évi átlag 211.320 bécsi mázsa) alapul véve maximum 250.000 bécsi mázsára becsülte a fogyasztást az 1840-es évek végére. Ebből 180.000 mázsa a pipadohány, 15.000 a burnót, a maradék részből hozzávetőlegesen 200 millió szivart állítottak elő.²⁶²

1850-ig, a monopóliumot Magyarországra bevezető császári pátens kiadásáig a termesztés, a kereskedelem, valamint a feldolgozott dohány árusítása piaci keretek közt folyt. A termelők számára három lehetőség állt rendelkezésükre dohányuk értékesítésére. A közel lévő vásárokon maguk árusíthatták, vagy leadhatták az osztrák regálé beváltó hivatalainál, végezetül szerződést köthettek szállítókkal, akiknek egy bizonyos összegért helyben átadhatták termésüket.²⁶³

A kereskedelmi forgalomba került dohánylevelek a nevüket a beváltó hivatalokról kapták, tehát különböző fajtájúak egyazon néven szerepeltek a jegyzékekben. Debrecenin a bihari, szabolcsi, szatmári, szegedi néven a csongrádi, csanádi, békési, aradi, temesi, torontáli, pécsi néven a baranyai, tolnai, hegyilevek néven a nógrádi, honti és gömöri dohányt értékesítették. A csallóközi termést egyenesen a hainburgi gyárba szállították, ezért sehol nem tüntetik fel az összeírások.²⁶⁴ A dohány pesti vásárokon jegyzett bécsi mázsánkénti átlagára 1800 és 1851 között 9 forint 39 krajcár volt.²⁶⁵

---

²⁵⁹ Natorp – Bálványi 1896: 44.

²⁶⁰ Natorp – Bálványi 1896: 40.

²⁶¹ Szontágh 1846: 6.

²⁶² Natorp – Bálványi 1896: 59.

²⁶³ Natorp – Bálványi 1896: 23.

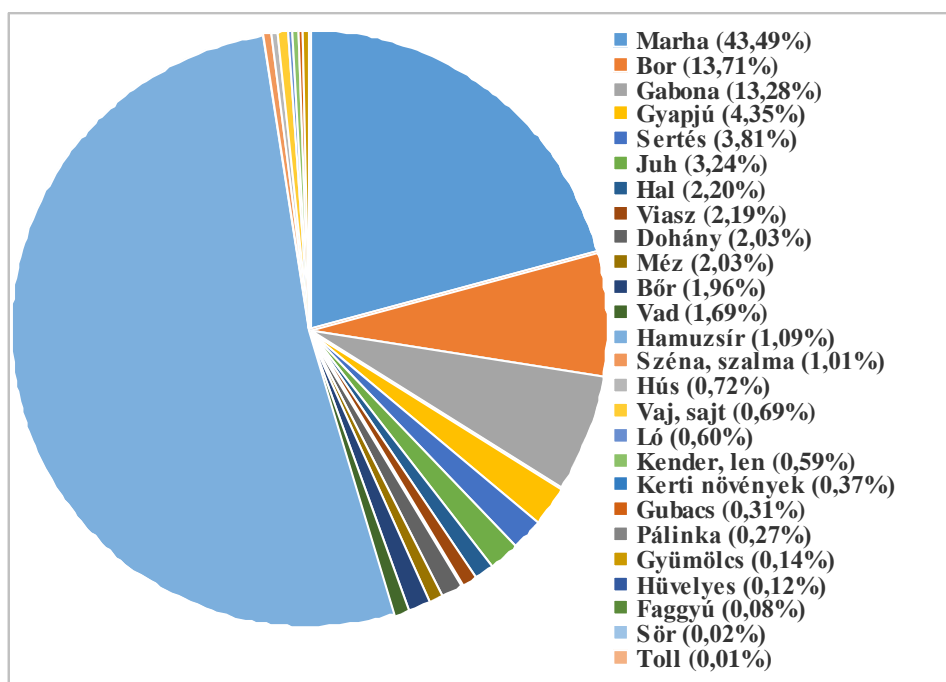
²⁶⁴ Szontágh 1846: 43–44.

²⁶⁵ Natorp – Bálványi 1896: 23.

Dohányt csomókban, levelekben, vagy esetleg kockára vágva szinte minden fűszerkereskedésben, vásárosoknál, szatócs-boltban, kiskereskedésekben lehetett kapni.²⁶⁶ Kifejezetten dohánykereskedések csak Pest-Buda és a nagyobb vidéki városokban léteztek, az eladás, mint külön jövedelmet képző foglalkozás ritkán fordult elő. A legtöbb kereskedésben értékesítettek sétatobot, Fuchs pesti dohánykereskedő például viasszal és stearin gyertyákkal is foglalkozott, Medecz pipafaragó volt és több díszműtárgyat, valamint pezsgőt árult.²⁶⁷

A gyárilag előállított, belföldi forgalomba kerülő szivarok nevei hüen tükrözték a kor legfontosabb eseményeit; találunk a csomagolásokon például „Tisztujitási”, „Honvéd”, „István Nádor”, „Magyar korona”, „Adó” feliratokat, valamint Hirschnek az „Ipar” szivarjához csatolt vignettája például Kossuth Lajos és Széchenyi István alakját tüntette fel.²⁶⁸

Áttekintve a Magyar Korona Országainak külkereskedelmi mérlegét, a nyers dohány előkelő helyet foglalt el a kiviteli áruk között. Részesedése 1733 és 1752 között 2,03% (71.918 konvenció forint), 1776 és 1780 között 6,44% (638.969 konvenció forint) volt.

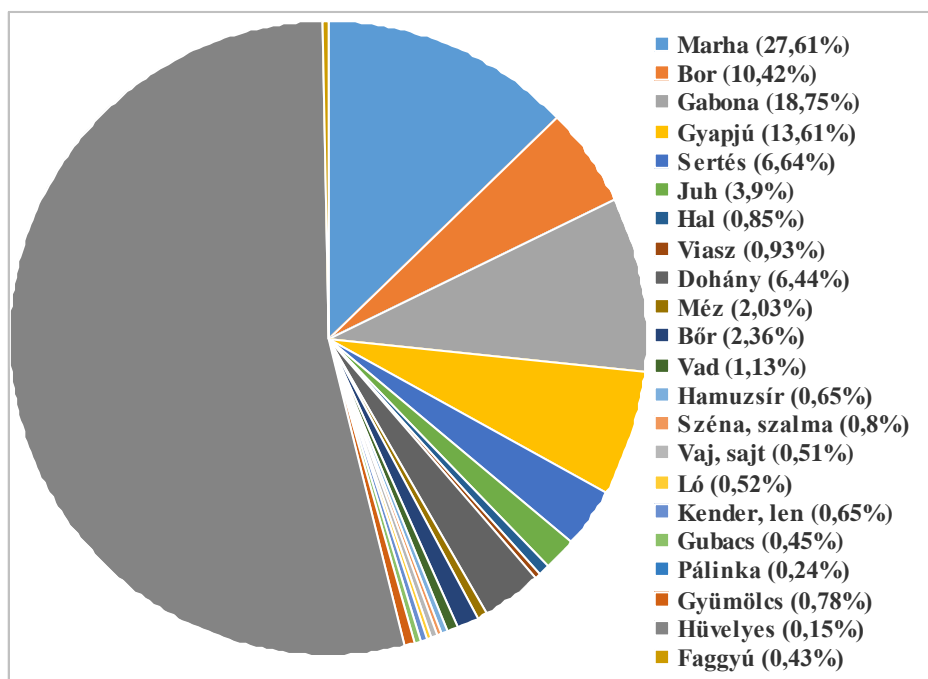

*Magyarország kivitele 1733-1752 között
(A diagram Wellmann 1979: 78. alapján készült)*

²⁶⁶ Natorp – Bálványi 1896: 50.

²⁶⁷ Natorp – Bálványi 1896: 51.

²⁶⁸ Natorp – Bálványi 1896: 55.

*Magyarország kivitele 1776-1780 között
(A diagram Wellmann 1979: 78. alapján készült)*

A kivitelnek 1796 után az angolok tengeri háborúja miatt kieső virginiai dohány hiánya, 1806 után a kontinentális zárlat teremtett kedvező lehetőségeket, azonban a bécsi vámpolitika megfosztotta a magyar termeszítőket a kereskedelmi tendenciák kiaknázásától. Bécs – amennyiben úgy vélte, nincs biztosítva a regálé számára szükséges mennyiség felvásárlása – a kiviteli vámokat irreálisan magasra emelte. Többször előfordult azonban, hogy a rendelkezés ellenkező hatást ért el. Az 1813-as általános vámemelés a dohányt az örökös tartományokban is eladhatatlanná tette, ha nem az osztrák dohányjövedék vásárolta fel és szállította ki.²⁶⁹ Bár a konjunktúra a termelés növekedésére ösztönzött, az export bizonytalansága miatt mégis a dohánytermesztés visszaesését, a kereskedők óvatos készletfelhalmozását eredményezte.²⁷⁰ Ráadásul az árak továbbra sem csökkentek.²⁷¹

1824-ben változás állt be a vámpolitikában, a dohány vámját bécsi mázsánként 12 forintról 2, majd 1 forintra, 1826-ban 20 krajcárra mérsékeltek.²⁷² A rendelkezés serkentette a

²⁶⁹ Mérei 1981: 478.

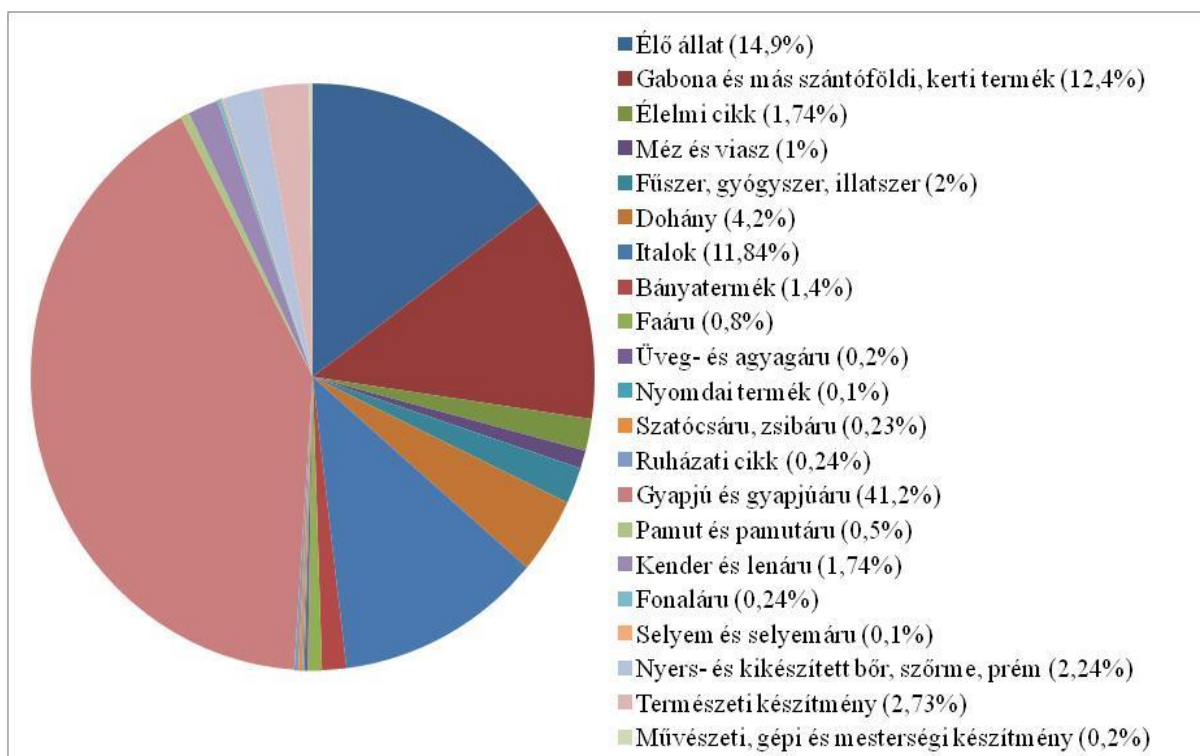
²⁷⁰ Mérei 1983: 230.

²⁷¹ Lanier 1998: 47.

²⁷² Mérei 1983: 231.

kivitel, 1816–27 között 158.010, 1831–42 között 231.000, 1840–45 között 213.157 bécsi mázsára tehető.²⁷³

Az 1789. évi export értékéhez viszonyítva az 1841–47-es éveké 741,9%-kal emelkedett. Tartva a korábbi tendenciákat, a teljes kivitel értékéből az 1831 és 1840 között évi átlagban 5%-kal, 1841 és 1847 között 4%-kal részesedett.²⁷⁴

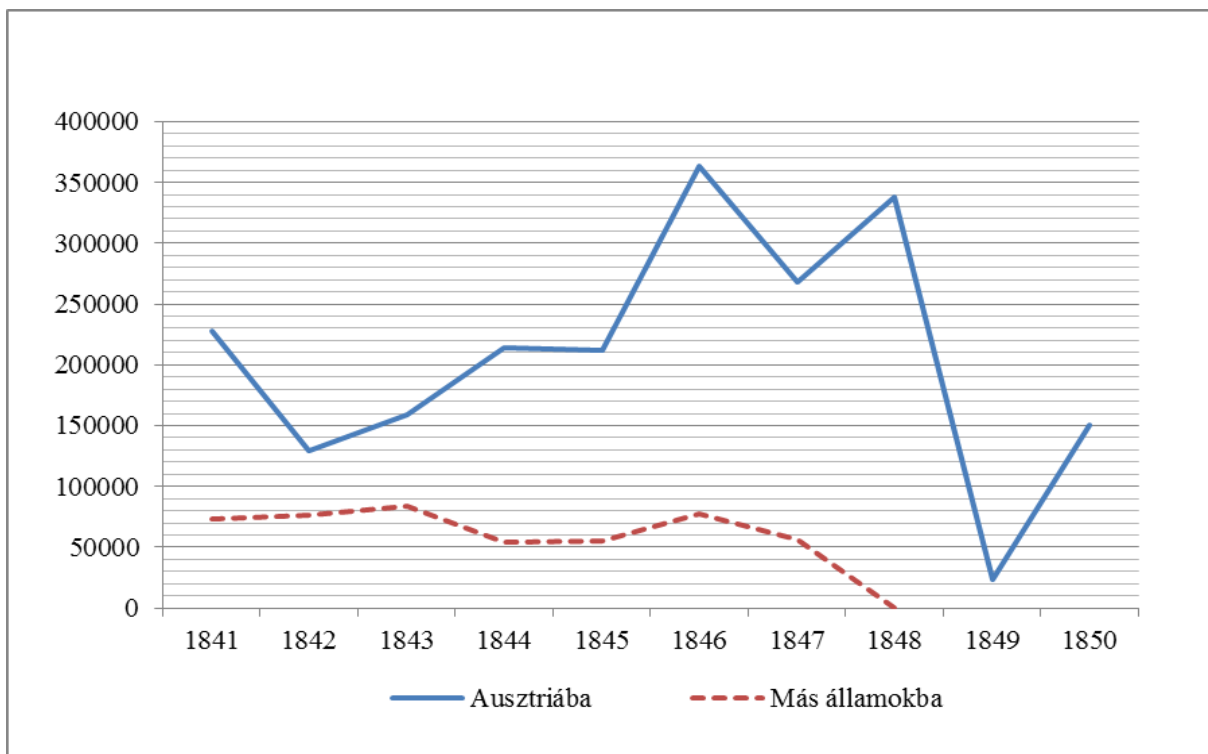
*A Magyar Királyság exportja 1819 és 1828 között
(A diagram Mérei 1980: 254. alapján készült)*

A dohányexport döntő hányada az örökös tartományok felé irányult. Az osztrák egyeduralom piaci monopolhelyezete a Magyar Királyság területén több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a magánkereskedőknél nagyobb tőkével rendelkezett, ami révén előre lekötötte a termést, s mivel saját alkalmazottai határozták meg a dohány minőségi besorolását, alkalmuk nyílt az olcsóbb felvásárlásra. Másrészt a beváltó hivatalok engedélyéhez kötött exportrendszerrel megakadályozta a jutányosabb áron való kivitel, lényegében a magyarországi dohány külkereskedelmét felügyelete alatt tartotta. Eszerint annak ellenére, hogy a monopólium illetősége elméletben Magyarországra nem terjedt ki, a dohány exportálására csak a beváltó hi-

²⁷³ Mérei 1981: 502.

²⁷⁴ Mérei 1983: 275.

vatalok engedélyének kikérése mellett volt csak lehetőség, amit egy jelentős összeg lefizetése, majd hetekig tartó várakozás után lehetett megkapni. Meg volt határozva előre a dohány súlya és a követendő útirány, melynek megszegése büntetést vont maga után. A bécsi udvar ezáltal biztosította az osztrák egyedáruság nyersanyagszükségletét a világpiaci árnál olcsóbban.²⁷⁵

*Magyarország dohánykivitele 1841–1850 között vámmázsában
(A diagram Borovszky 2. közlemény, 361. alapján készült)*

A kettős vámrendszernek, Magyarország monopólium alóli mentességének akadtak árnyoldalai. 1831-es adatok alapján a magyar dohány eladási ára fontonként 18 krajcár, a szállítási díj Bécsig 10 krajcár, a bécsi ár viszont 1 konvenció forint 24 krajcár volt.²⁷⁶ Nem szorul magyarázatra, hogy 1850-ig az árkülönbségek következtében virágzott a feketekereskedelem.²⁷⁷ 1829-ben a jövedéki kiadások jelentős részét Magyarország és Alsó-Ausztria közti fokozott ellenőrzéssel indokolták.²⁷⁸ A határon külön üzemek léteztek, amelyek kizárólag a csempészetrel foglalkoztak. Készítményeiket egyszerűen ellátták a kincstári gyártmányokon alkalmazott elnevezésekkel, és Ausztriában értékesítették őket.

²⁷⁵ Natorp – Bálványi 1896: 25.

²⁷⁶ Sieghart 1915: 100.

²⁷⁷ Retzer foglalkozott a feketekereskedelem okozta hátrányokkal. Retzer 1784: 89–90. A bukovinai dohány monopolizálásakor döntő érvnek bizonyult a Galícia és Bukovina közötti csempészet. ÖStA HKA Camerale rote Nr. 499 v. 29. 11. 1784. Közli Hitz – Huber 1975: 111.

²⁷⁸ ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.

Több település szakosodott a feketekereskedelemre, lakóik egyfajta mellékfoglalkozásként űzték azt. Nem volt jobb a helyzet Stájerországban sem, egész fegyveres csapatok alakultak az illegális dohány terjesztésére. Amikor pedig a hatóságok a magyar határig üldözték őket, az itt lévő dohánykereskedők fedezetet és védelmet nyújtottak nekik.²⁷⁹ A jövedéki igazgatóság a szigorú vámfelügyelet mellett úgy próbált meg védekezni a csempészet ellen, hogy büntetést szabott ki azokra is, akik nem tettek feljelentést, holott tudtak az illegális tevékenységről. Ezenfelül megpróbálta megértetni a dohányban érdekeltekkel, hogy ez nemcsak a kincstárra, hanem a magyar dohánytermesztésre egyaránt káros hatással van. Az udvari kamara és magyar királyi kancellária közti iratváltások fokozott figyelmet fordítottak a dohánygyárosok működésére,²⁸⁰ növelték a vámenőrzést Alsó-Ausztria és Magyarország között,²⁸¹ azonban a feketekereskedelem zavartalanul folyt tovább.

---

²⁷⁹ Sieghart 1915: 100–101.

²⁸⁰ Sieghart 1915: 102–103.

²⁸¹ ÖStA FHKA Präs FM 1825: 5574 Kt. 306.

2. JÖVEDÉKI DOHÁNYFELVÁSÁRLÁS A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETÉN

A. Felvásárlási módszerek és dohánypiaci szereplők

A 17. század második felében Felső-Ausztriába dohánytermesztő telepések érkeztek Frankfurt am Mainból. Speciális tudásuk átadásával elterjesztették a dohány művelését az ott élő gazdák között.²⁸² Az örökös tartományokban érvényben lévő korlátozások, adókiutak, valamint az egyre növekvő import miatt azonban nem tudott erőre kapni a dohánykultúra. Nem volt képes konkurálni a magyarországi termesztéssel, ahol a kedvezőbb klimatikus viszonyoknak köszönhetően jobb minőséget és olcsóbb árakat biztosítottak.²⁸³ Ezért a Monarchia legfontosabb dohánytermesztő területévé Magyarország vált.

Termesztettek dohányt egyidejűleg Galíciában, Tirolban, Stájerországban, és az itáliai területeken, de csak csekély mennyiségben.²⁸⁴ A magyar piac monarchiabeli dominanciáját a kortársak abból vezették le, hogy mivel a dohány kizsarlja a földet csak ott termelhető, ahol nagy a műveletlen területek száma, és a talaj több évig gazdag termést ad trágyázás nélkül. A termesztés kiterjesztése a Lajtán túli, monopólium alatt álló területekre pedig a kertészek folyamatos ellenőrzésével járna, anélkül semmi se tartaná vissza őket terményeik fogyasztásában.²⁸⁵ Mindez abszolút megfelel a kameralisták felfogásának: miszerint Magyarország a Monarchia nyersanyagtermelő bázisa kell, hogy legyen.²⁸⁶

A jövedék 1784-es állami kezelésbe vétele után állandó hivatalokat állítottak fel Pesten, Debrecenben, Szegeden és Tolnán. Az átvevőhelyek feladata volt a levelek megállapított áron történő felvásárlása, hogy a termelést az Appalt szükségleteinek megfelelő szinten tartsa. A hivatalok közvetlenül a jövedéki igazgatás alá tartoztak. A termés árát a gabonaárak alakulását követve határozták meg.²⁸⁷

A magyar rendek több fórumon kifogásolták az udvar dohánypolitikáját. Skerlecz Miklós az 1790–91-es országgyűlés által kirendelt regnicolaris detputatio munkálataiban

---

²⁸² Zöllner 1990: 280.

²⁸³ Strejcek 2007: 91–92.

²⁸⁴ Lanier 1998: 43.

²⁸⁵ L. A. Krause a cs. kir. dohánygyári igazgatóság helyettes felügyelőjének beszámolója Mednyánszky Alajosnak. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Dáczer 1994: 215.

²⁸⁶ Dáczer 1999: 32.

²⁸⁷ L. A. Krause a cs. kir. dohánygyári igazgatóság helyettes felügyelőjének beszámolója Mednyánszky Alajosnak. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Dáczer 1994: 212.

tiltakozott az egyedáruság dohányexportot korlátozó hatása ellen. Ennek tulajdonította a termesztők számának csökkenését, a rájuk hátrányos árszabást. A kortárs Retzer szintén megjegyezte, hogy a felvásárlók önkényesen alakíthatták a dohány árát Magyarországon, mivel a parasztok számára többnyire nincs lehetőség más úton történő értékesítésre.²⁸⁸ Skerlecz Miklós kezdeményezte a jövedék kereskedelmi monopólium helyzetének megszüntetését, a vitás kérdések megtárgyalásánál a megyei hatóságok illetékességét. El akarta érni, hogy az osztrák kincstári felvásárlók csak annyi dohányt vehessenek, amennyire az örökös tartományoknak szükségük van, a többit a magyarországi kereskedők exportálhassák.²⁸⁹

A bizottság munkálatai hatással voltak a későbbi országgyűlésekre. Az 1802. évi diéta kérte a dohánykereskedelem megszabadítását az Appalt elnyomásától.²⁹⁰ József nádor 1807. november 20-i jelentése nyomán a rendek megújították az 1802-ben benyújtott kívánságukat, és kérték uralkodójukat, hogy törvénnyel biztosítsa az export zavartalanságát.²⁹¹ Felírásukra csak annyi engedmény született, hogy az útlevelet bármely fiók dohányhivataltól lehetett kérni és három nap alatt kiállították.²⁹²

Natorp – Bálványi adatai alátámasztják a rendek panaszait. Összehasonlították az osztrák dohányregálé által fizetett árat a pesti piac áraival 1800 és 1818 között és arra jutottak, hogy „Magyarország nemzeti jövedelme ezen időben érzékeny veszteségeket szenvedett.”²⁹³ Az eltérő árképzést annak fényében kell vizsgálni, hogy a regálé ezüst készpénzben fizetett, míg a piacon a folyamatosan devalválódó papírpénz volt többnyire forgalomban:

Év	Pesti piaci ár	Osztrák dohányregálé által fizetett ár
1800-1804	10 ft 46 kr	5 ft 13 kr
1805-1809	31 ft 58 kr	11 ft 42 kr
1810-1814	36 ft 30 kr	4 ft 36 kr
1815-1818	43 ft 11 kr	10 ft 34 kr

*Az osztrák dohányregálé és a pesti piac árképzése 1800–1818 között
(Natorp – Bálványi 1896: 68. alapján)*

²⁸⁸ Retzer 1784: 85.

²⁸⁹ Berényi 1914: 158–159, 185–186.

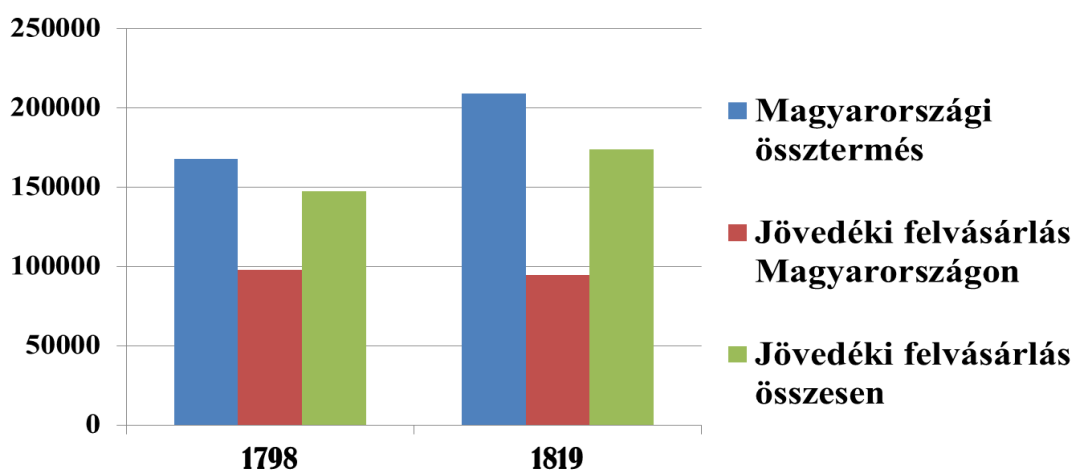
²⁹⁰ Reflexiones mercatorum Posoniensium. MNL OL N 59 Lad. XX. Nr. 11. Diaeta anni 1802 Fasc. D. No. 5 et A. B. C. D. manuscriptae. Hofhauser 1930: 58.

²⁹¹ József nádor 1807. november 20-i jelentése az országgyűlés tárgyalásairól. Domanovszky 1935: 117.

²⁹² Horváth 1840 (reprint 1984): 355–56.

²⁹³ Natorp – Bálványi 1896: 68.

Az árképzés következtében a regálé hátrányba került a tőkeerős nagykereskedőkkel szemben a piacon. Az udvar szorult helyzetének megoldására a kettős vámrendszert használta: a dohány kiviteli vámját 1813-ban 12 forintra emelte, előnyt biztosítva a piaci versenyben ezáltal az osztrák dohányjövedéknek.²⁹⁴ Ahogy azt korábban írtam a konjunktúra hiába a termelés növelésére ösztönzött, a magas vám ellentétes hatást keltett. Ezért 1826-tól csupán 20 krajcár vámot szabtak a dohányexportra, valamint a regálé elleni rengeteg panasz miatt 1817-ben felszámolták a beváltó hivatalokat, helyükre nagykereskedőkkel kötött szállítói szerződések léptek.

*Az osztrák jövedék dohányfelvásárlása Magyarországon métermázsában
(A diagram Benda 1973: 122, Mérei 1981: 513, Hitz – Huber 1975: 193. alapján készült)*

Benda, Hitz és Mérei kutatásai alapján métermázsában számolva 1798-ban az össztermés (Horvátországgal 168.000) 58%-át (98.000) a jövedék vásárolta fel, ami a teljes beszerzés 66,5%-a (147.257). Az 1819-es évet vizsgálva a termelés (209.160) 45%-ából (94.352) készült kincstári termék, ami a dohánybeszerzés 54%-át (174.725) tette ki.²⁹⁵ Az Appalt által felvásárolt mennyiség tehát 147.257 métermázsáról 174.725-re nőtt, a Magyar Királyság részesedése ebből a beváltóhivatalok megszüntetése után viszont 58%-ról 45%-ra csökkent.

A jövedék az új rendszerben mentesült a válogatás, csomagolás, szállítás és raktározás kiadásaitól. A kereskedő kötelezte magát, hogy egy bizonyos határidőn belül előre meghatározott mennyiséget egy adott áron leszállít. Amennyiben ez nem történik meg, kötbért kellett fizetnie. A kereskedők általában bankházak voltak, mivel csak nekik állt rendelkezésükre a

²⁹⁴ Natorp – Bálványi 1896: 69.

²⁹⁵ Adataimat három szerző által közölt táblázat összevetéséből nyertem. Lásd: Benda 1973: 122, Mérei 1981: 513, Hitz – Huber 1975: 193.

hitelezéshez, vagyis az előleg-kölcsön fizetéséhez elegendő tőke.²⁹⁶ Dohányérdekeltséggel rendelkeztek a legnagyobb bécsi bankok; név szerint a Rotschild, Sina, Arnstein & Eskeles, Geymüller, akik az 1810-es évektől a Habsburg államháztartás legfőbb hitelezőivé váltak.²⁹⁷

A szerződések jövedelmező üzletet jelentettek a bankházaknak, a gyártással párosuló dohánykereskedelem a 19. század elején jelentős tőkefelhalmozást tett lehetővé.²⁹⁸ Többször előfordultak azonban visszaélések. Egyes kereskedők felvásárolták a készleteken lévő dohányt, vagy lekötötték a termést, majd az előre megbeszélte mennyiség egy részét szállították a jövedéknek. A maradékot raktározták és kifizették a jogos kötbért. Így a kincstár rá volt kényesítve, hogy a nyersanyagra újabb beszerzést hirdessen. Ezt kihasználva a szerződött dohánykereskedő ügynökei révén, az előre lefektetett árnál jóval többért eladta a maradék elraktározott dohányt. A kötbér ellenére is tetemesebb hasznot szereztek a kereskedők, mintha tartották volna magukat az eredeti szerződéshez.²⁹⁹

A kereskedők – céljuknak megfelelően – a termésért fizetett árat alacsonyan, az egyed-áruságnak az eladási árat viszont magasan tartották.³⁰⁰ Folyamatos készlethiány lépett fel: kedvező év esetén sem tudták biztosítani a szükséges dohánymennyiséget.³⁰¹ L. A. Krause, a császári királyi dohánygyári igazgatóság helyettes felügyelőjének beszámolója szerint mindezt csak tetézték a gyárak raktárait elemésztő tüzesetek.³⁰²

Deyák M. József pesti dohánykereskedő az 1810-es 1820-as évek magas árait a napóleoni háborúk következményének tartotta, ami növelte ugyan a fogyasztást, a termesztés azonban nem tudott ezzel lépést tartani. Ebből csak a kereskedők profitáltak, a termesztőknek az infláció miatt kevés haszon jutott.³⁰³ Kolowrat elemzése alapján a dohánykereskedelemhez olyan nagy tőkére volt szükség és olyan tetemes nyereséget kínált, hogy a megbízható módos kereskedőket ez visszatartotta az üzlettől. A kincstár azokkal volt kénytelen szerződni, akik vagy a jövedék, vagy a termesztők kárára ügyeskedtek, konfliktust és zavart okozva.³⁰⁴

A piaci visszaéléseket súlyosbította az előleg-kölcsön rendszere. A dohánytermesztők többségükben a szegényebb társadalmi csoportok közül kerültek ki, mert ezzel a kultúrával

---

²⁹⁶ Lanier 1998: 43.

²⁹⁷ Fónagy 2005: 33.

²⁹⁸ Bácskai 1989: 107.

²⁹⁹ Lanier 1998: 43.

³⁰⁰ Lanier 1998: 43.

³⁰¹ Dáczer 1998: 22.

³⁰² L. A. Krause beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara alelnökének. 1842. június 15. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Dáczer 1994: 213.

³⁰³ Lanier 1998: 47.

³⁰⁴ Franz Anton Kolowrat jelentése. 1829. október 10. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.

kis területen, tetemes erőbefektetéssel nagyobb értéket lehetett előállítani. Hátránya viszont, hogy más növényekhez képest később került piaci forgalomba, a termesztők pedig csak ekkor jutottak az éves munkabérükhöz. A téli időszakban nem kaptak munkát, ezért ha pénzre volt szükségük, kénytelenek voltak a beváltás előtt termésüket valahogy értékesíteni. A jövedék azonban ragaszkodott az első erjedés utáni átvételhez, így hitelt nyújtó kereskedőkkel kötöttek szerződést.³⁰⁵ Amennyiben garantálták, hogy a termesztett dohányukat előre megszabott áron a hitelezőnek át fogják adni, előleget vehettek fel a lekötött mennyiségért. Az előlegként felvett kölcsön után az adós az áru szállításának napjáig 10–15%-os kamatot fizetett, amit a hitelező a kölcsönösszegeből a szerződés megkötésekor előre levont. A hitelező 5–10%-os bánatpénzt kapott abban az esetben, ha a hitelt felvevő a határidőre nem tudott szállítani. Ez esetben az adós a hátralékról váltót adott.

Szontágh írásában sötét képet festett az előlegezés szokásáról: *„a zsidók általi beszédés káros a termesztőre és a gyárosra nézve egyaránt: hol jeles dohány találtatik, ott rendesen zsidó bérlő ki a falu korcsmáját, több bért fizet érte mint a keresztény, mert rajta nem szándékozik nyerni, hanem dohánykereskedéssel. Dohányért kap azután nála a jobbágy bort, sört, pálinkát, még sőt is, sokszor a rovás is szerepel, s a termesztő nemcsak lehető legkevesebbet kap dohányáért, hanem el is erkölcstelenedik.”*³⁰⁶

Amennyiben Szontágh általánosított is, annyi bizonyos, hogy a rendszer lehetőséget biztosított a hitelezőnek, hogy a termesztőket, bizonyos esetekben akár egész községeket több évre le tudjon kötni.³⁰⁷ A dohánykereskedők által nyújtott előleg az 1840-es években olyannyira elterjedt, hogy 60 és 200 között mozgott azoknak a településeknek a száma, amelyek a nem teljesített szerződések miatt 30.000–80.000, egyes esetekben 200.000 váltóforint adósság terhelt.³⁰⁸ A kancellária kénytelen volt beismerni, hogy a termesztőknek a magas vámok miatt aránytalanul alacsony árak mellett sem volt más választásuk, mint dohányuk eladása a kereskedőknek, illetve azok felbérelt ügynökeinek. A jövedékekkel szerződött szállítók pedig úgy tudták tartani a feltételeket, hogy vagy a mennyiségben, vagy a minőségben próbáltak csalni. Összességében a körülmények a piac általános demoralizáltságát eredményezték.³⁰⁹

---

³⁰⁵ Dáczér 1998: 28.

³⁰⁶ Szontágh 1846: 48.

³⁰⁷ Mérei 1983: 321.

³⁰⁸ Mérei 1956: 606.

³⁰⁹ Reviczky Ádám Nadasdy Mihálynak. 1829. július 9. ÖStA FHKA Präs FM 1829: 5008 Kt. 482.

Az 1825–27-es országgyűlésen a rendek felszólaltak a dohányszállítók spekulációi ellen.³¹⁰ Követelték az egy évre szóló szerződések rendszerének azonnali felszámolását. Amikor azonban napvilágra került a 6 éves szerződések kötésének szándéka, módosítva álláspontjukat újból az egy éves időintervallumot támogatták. Reviczky Ádám főkancellár teljes tudatlanságuknak tulajdonította tiltakozásukat.³¹¹ A rendekhez küldött királyi válasz elrendelte a visszaélések felszámolását.³¹² A következő országgyűlés alkalmával Kolowrat – amennyiben napirendre kerül a kérdés – józan érvekkel kívánta meggyőzni a nemességet, miszerint a magyarországi természetnek előnyösebb a többéves szerződéskötés.³¹³

Az 1827: VIII. törvénycikk elrendelte az 1791 és 1795 között született operátumok megtárgyalását. A kereskedelmi és harmincadügyi albizottság tagja, Dessewffy József elabórátumot készített a természet fejlesztéséről és annak akadályairól. A fejlődés legfőbb hátráltatójának a bécsi kamarai igazgatást látta, amely monopolizálta a felvásárlást, a termelőket hátrányos piaci helyzetbe hozta. A visszaélések megakadályozását és szankcionálását Dessewffy szerint a megyei törvényszékre kellene bízni.³¹⁴

A kereskedők nemcsak a kincstárnak és a természeteknek okoztak károkat, hanem egymásnak is; többen csődbe mentek és feladták a dohánykereskedést a konkurencia miatt.³¹⁵ Deyák M. József egyik beadványában elszegényedését, üzleti érdekeinek ellehetetlenülését peres feleinek, név szerint a Friest et Comp.-nak és Ullmann Móricnak tulajdonította.³¹⁶

Deyák és Ullmann összetűzése az 1813-as évre vezethető vissza. Ullmann fokozatosan szorította vissza Deyákot a dohánypiacról: 1820-ban a többi árajánlat alá ígérve megkapta a pesti, debreceni, tolnai dohányraktárak bérletét, ezáltal biztosította vezető piaci pozícióját. Pesten hatalmas raktárat építtetett, ahol 200–300 munkás dolgozott. 1825-től Kann Sámuellel társulva kiszorította teljesen a dohánykereskedelemből konkurensét.

Deyák 1822-ben publikálni akart egy lejárató könyvet Ullmann kincstári szállítási ügyleteiről, a helytartótanács azonban a sértettre tekintettel elrendelte az írás lefoglalását.³¹⁷ Ebben azzal vádolta Ullmant, hogy ő és ügynökei összejátszottak a jövedékekkel szemben, az árakat lenyomták, aminek következtében sok paraszt vagy felhagyott a dohánytermesztéssel,

---

³¹⁰ ÖStA HHStA Ungarische Akten Comitalia Fasc. 417 E. Konv. E. fol. 250–254.

³¹¹ Reviczky Ádám gróf jelentése. 1832. november 8. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³¹² Fényes 1842: 154.

³¹³ Franz Anton Kolowrat. 1832. november 8. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³¹⁴ MNL OL N 65 Ladula XX. Nr. 17. Dieta anni 1830 Fasc. D. 16. kötet Commercialibus. Szakirodalom: Barta 1964: 155.

³¹⁵ Nagy 1975: 327–328.

³¹⁶ A beadványt teljes terjedelmében közli Natorp – Bálványi 1896: 26–35.

³¹⁷ Bácskai 1989: 145–146. Horváth Mihály 1840-ben hivatkozik a Deyák által publikált írásra, tehát számára hozzáférhetővé vált betiltása ellenére. Horváth 1840 (reprint 1984): 358.

vagy elhanyagolták a termés szárítását, csökkentve ezáltal a mennyiséget és minőséget egyaránt.³¹⁸

Deyák egy Nemzeti Egyesület felállítását javasolta a magyar dohánytermesztés fejlesztésére, amely elképzelését 1826-ban az országgyűlés elé terjesztett. Konceptiója alapján az Egyesület távlati célja a dohánytermesztés nemesítése, korrekt árszabályozás biztosítása, a magyarországi levelek exportjának elősegítése, külföldi megítélésének javítása. A termeszto megyék földesurai és a dohány illetőségű kereskedők képeznék tagjait, a befizetéseik révén létrejött tőke segítségével vásárolnák fel közvetlenül a termesztoktől dohányukat. Deyák szerint az osztrák jövedéknek egyaránt előnyére válna, ha a közvetítő kereskedők helyett a Nemzeti Egyesülettel szerződne.

A tárgy megvitatására kiküldött deputáció az Egyesület támogatását javasolta a rendeknek, amennyiben létrehozását az uralkodó jóvá fogja hagyni. Emellett indítványozta, hogy a dohánytermesztéssel foglalkozó megyéket szólítsák fel az ügy támogatására. Név szerint: Tolna, Baranya, Somogy, Bács, Torontál, Temes, Arad, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Borsod, Heves, Zemplén, Hont, Nógrád, Gömör, Békés, Csanád, Csongrád és a Jász-Kun kerületek.³¹⁹

A diétán Deyák nem nevezte meg ellenfeleit, de a magyar dohánytermesztés visszaszorulásáért a kereskedők spekulációit tette felelőssé. A visszaélések okát abban látta, hogy a dohányszállítók a termés beváltásával addig vártak, amíg a termesztoők szükségükben kénytelenek voltak előleget felvenni, lekötve ezzel dohányuk jelentős részét, amelyet később, a felvásárláskor kénytelenek voltak az előlegező által szabott áron átadni, általában 8 helyett 4 forintért mázsánként. Ráadásul a dohány klasszifikációjakor a felvásárló szava döntött, ez az eljárás mód csak súlyosbította a termesztoők nehéz helyzetét.³²⁰ Valószínűsíthető, hogy az országgyűlési tiltakozás is Deyák tevékenységének eredménye.

1826-ban proponált Nemzeti Egyesület tervével Ullmann pozícióit kívánta megingatni, a levéltári iratok tanulsága szerint nem állt el tervétől bizonyosan 1836-ig. Ekkor iktatta Franz Edler Habermann, az udvari kamara jegyzője Hofmann tanácsosnak, a dohányjövedék igazgatójának szóló rendeletet, miszerint a pénzügyigazgatás ne legyen befolyással a tervezett egyesület alapításánál. Természetesen Deyákéknak jogukban állt részt venni a dohánylevelek

---

³¹⁸ Lanier 1998: 47.

³¹⁹ ÖStA HHStA Ungarische Akten Comititalia Fasc. 417 E. Konv. E. fol. 250–254.

³²⁰ ÖStA HHStA Ungarische Akten Comititalia Fasc. 417 E. Konv. E. fol. 250–254.

beváltásában ugyanúgy, mint akármelyik más magánkereskedőnek.³²¹ Deyák végül alulmaradt a konkurencia-versenyben, terveit nem sikerült megvalósítania és csődbe ment.³²²

Az 1820-as években udvar a megfelelő készletek felhalmozásával igyekezett függetleníteni dohánybeszerzését a kereskedők negatív hatásaitól. A pipadohányból két évre, a tubákhoz használt dohányból 3,5 évre elegendőt halmoztak fel. Ezáltal látták biztosítva a fogyasztói igényeknek megfelelő mennyiséget, a piaci viszonyok korrekt fenntartásához szükséges árképzést. Céljuk az átlagárak stabilitása révén minőségi javulást elérni a természetben. Ezt a szállítói szerződések módosításában látták elérhetőnek. Szerződéseket általában három évre kötöttek, a dohányjövedék igazgatósága hat, az udvari kamara pedig 12–15 éves periódust proponált. A hosszabb ideig tartó megállapodással akarták a természetők számára kiszámíthatóvá tenni a jövedéki felvásárlást, amely jótékony hatást gyakorolna a dohánykultúrára, biztosítaná a nyersanyagbeszerzést. Az igazgatóság szerint 15 év alatt azonban nagyobb eséllyel változnak a körülmények, amelyek szerződéskötéskor még nem láthatóak előre. Az ajánlattevőktől először csak a szállítandó mennyiség meghatározását akarta kérni, és amennyiben a bizottság elfogadja beadványukat, bizonyos határidőn belül kellene pontos árat mondaniuk.

Nádasdy Mihály gróf előnynek tekintette a lehetséges pályázó fél udvarhoz való lojalitását, mivel az kellőképpen elősegíti a megkötött szerződés betartását, a felvásárlás, szállítás és átadás közben fellépő súrlódások kezelését.³²³ A politikai vezetőréteg körében elterjedt volt az a nézet, hogy a magyarországi dohánypiaci szereplők minél vállalkozóbbak és minél több tőke áll rendelkezésükre, annál kevésbé szolidárisak az udvari szervekhez.³²⁴

A szállítói szerződések módosításának szándéka nem maradt a Hofburg falai között. 1829. április 25-én négy bankház; Geymüller, Sina, Rothschild, Arnstein & Eskeles ajánlatot nyújtott be a beszerzés bérlésére. Bevezetőjükben egy szóbeszédre hivatkoztak, miszerint felmerült az egyedáruság bérletbe adásának lehetősége. Az idő rövidege miatt azonban nem tudtak átfogó tervet prezentálni, ezért haladékat kérnek előzetes ismeretek szerzésére.³²⁵

Beadványuk alapján először szállítói szerződést kívántak volna kötni 10–12 évre, majd a szerződés lejártakor monopólium jelleget öltött volna a megállapodás; a jövedéknek más

---

³²¹ Dekret an den Tabak Fabriken Direktor Hoffmann. 1836. október 21. ÖStA FHKA Präs FM 1836: 6419 Kt. 873.

³²² Bácskai 1989: 146.

³²³ Nádasdy Mihály gróf javaslata a dohánylevél-beszerzésről. 1829. szeptember 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.

³²⁴ Revicky Ádám Nádasdy Mihálynak 1829. július 9. ÖStA FHKA Präs FM 1829: 5008. Kt. 482.

³²⁵ Nádasdy Mihály gróf javaslata a dohánylevél-beszerzésről. 1829. szeptember 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.

vásárlási lehetőségekről tehát le kellene mondania. Egy minimum hat éves periódusra a szállítási költségek beszámításával a következő indítványt tették:

Gyár	Dohányfajta	Ár métermázsánként
Hainburg	Közönséges	7 forint 6 krajcár
Hainburg	Kerti levelek	12 forint 57 krajcár
Hainburg	Sarjúdohány	10 forint 30 krajcár
Sedletz	Közönséges	8 forint 51 krajcár
Göding	Közönséges	7 forint 46 krajcár
Fürstenfeld	Közönséges	8 forint 36 krajcár
Winniki	Közönséges	10 forint 21 krajcár
Velence	Közönséges	10 forint 36 krajcár
Milánó és Brescia	Közönséges	11 forint 36 krajcár

*A négy bankház magyarországi dohánylevelek szállítására tett ajánlata
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26. alapján készült)*

Összehasonlításukppen a korábbi évek szerződéseinek ajánlataival azt látjuk, hogy a beterveztett elképzelés magasabb árszabással kalkulál:

Dohánygyár	Dohányfajta	A négy bankház ajánlata	A korábbi szerződő felek árképzése métermázsánként	
			Szerződő neve	Az utolsó szállítási évben
Hainburg	Közönséges	7 forint 6 krajcár	Lämel & Sohn	6 forint 55 krajcár
			Ullmann & Kaan	6 forint 30 krajcár
	Kerti levelek	12 forint 57 krajcár	Ullmann	14 forint
			Lämel & Sohn	11 forint 55 krajcár
Sarjúdohány	10 forint 30 krajcár	Lämel & Sohn	7 forint 35 krajcár	
Sedletz	Közönséges	8 forint 51 krajcár	Lämel & Sohn	8 forint 45 krajcár
			Ullmann & Kaan	8 forint 15 krajcár
Göding	Közönséges	7 forint 46 krajcár	Lämel & Sohn	7 forint 11 ¼ krajcár
			Ullmann & Kaan	7 forint 15 krajcár
			Bauer	7 forint 15 krajcár
Fürstenfeld	Közönséges	8 forint 36 krajcár	Ullman & Kaan	8 forint
			Wertheimber	6 forint 51 ¼ krajcár
Winniki	Debreceni	10 forint 21 krajcár	Lämel & Sohn	10 forint 51 ¼ krajcár
Velence	Közönséges	10 forint 36 krajcár	Fontana	8 forint 30 krajcár
			Lämel	14 forint 15 krajcár
Milánó	Közönséges	11 forint 36 krajcár	Fontana	10 forint 26 ⅔ krajcár

*Árak a magyarországi dohánylevelek szállítására
(A táblázat az ÖStA FHKA Präs FM 1829: 8009 Kt. 502. alapján készült)*

A hainburgi gyárnak eladott kerti levelek, a winniki debreceni és a velencei közönséges dohány esetében magasabbak a korábbi szerződő felek árai. A kerti levelek tekintetében Ullmann 14 forintos követelése irreálisan magas Lämél & Sohn 11 forint 55 krajcáros ajánlatához képest is, mint ahogy Lämél 14 forint 15 krajcáros ára Fontana 8 forint 30 krajcárjával szemben. Ezt a három esetet leszámítva azonban a négy bankház előterjesztése jóval előnytelenebb a korábbi évhez képest. Kikötötték, hogy a szerződés érvénybe lépése után a kincstár nem vásárol mástól dohánylevelet, és átengedi használatra raktárait. Abban az esetben, ha a szerződött mennyiségen felül dohányra lenne szüksége a jövedéknek, a bankházak vállalták, hogy az egy évre megállapított mennyiség ötödét kötelesek biztosítani ugyanazon az áron.

Az udvari kamara és a magyar kancellária pozitívan nyilatkozott a javaslatról, elismerték a bankházak szolidáris felelősségét, más tárgyakban tanúsított pontosságát.³²⁶ Ajánlatukat hat éves intervallumban gondolták kivitelezhetőnek, a 10–12 évre szóló szerződést a felmerülő nehézségek miatt nem tekintették tárgyalási alapnak. A kizárólagos megállapodást szintén elvetették, a jövedék fejlődése szempontjából felesleges korlátozásnak minősítve. A regálé igazgatósága viszont a túlzó árjegyzékre hivatkozva elvetette a bankházak indítványát, és Sina egyik versenytársát, Lämelt támogatta.³²⁷

A jövedék szerződéses kereskedői és az országgyűlési rendek közötti konfliktus az udvar szándékai ellenére sem szűnt meg. 1830-ban a diéta követte a termesztők védelmét a szállítókkal szemben, amit 20 krajcárról 5 krajcára való vámcsökkentéssel láttak megoldhatónak. A magyar királyi kancellária és a bécsi udvari szervek között megindult az iratváltás az ügyben. A kancellária az elképzelés magyar dohánytermesztésre gyakorolt üdvös hatásaival érvelt, az udvari kamara azonban kitarzott amellett, hogy a vámcsökkentés a kincstárnak jelentős kiesést jelentene. Ugyanis még kedvező termés esetén sem érné el a dohány forgalmazása azt a bevételi szintet, amelyet elfogadhatónak tartanának.³²⁸ Kolowrat államminiszter a dohánykultúrában való előrelépést a regálé évről-évre növekedő nyersanyagszükségletének tulajdonította, nem csak a kiviteli vámok korábbi mérséklésének.³²⁹ A vitában a magyar kancellária nem tudta érvényesíteni akaratát, a

---

³²⁶ Nádasdy Mihály gróf javaslata a dohánylevél-beszerzésről. 1829. szeptember 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.

³²⁷ ÖStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26, ÖStA FHKA Präs FM 1829: 5008. Kt. 482, ÖStA FHKA Präs FM 1829: 8009 Kt. 502, In: Lanier 1998: 44.

³²⁸ ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1834: 320.

³²⁹ ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 941 Kt. 67.

javaslatot elvetették.³³⁰ Az udvari kamara álláspontja ellentmondásos annak tükrében, hogy az államtanácsnak 1829-ben benyújtott előterjesztésében maga sokallta a dohány kiviteli vámját, ezért lehetséges alternatívaként az 5 krajcárra való leszállítást kérvényezte.³³¹

Az udvari kamara a nyilvános, egymással konkuráló kereskedőkkel való szerződéskötés mellett maradt, az 1831-es évre kiírt beszerzés viszont lehetőséget adott egyéves és hatéves időintervallumok vállalására egyaránt. Egyéves szerződésre ajánlatot tett Leopold Kaan, Ritter v. Hohenblum, Rudolph Wodianer, S. L. Mandolfo, Gabriel, Triffiets, Leon Pollak, Ritter és fia, valamint Adam Mauther. Utóbbi hat évre, Fürstenfeldbe és Winnikibe szóló tervezetet is benyújtott. Összesen 105.500 métermázsa dohány volt a kereskedők eladásra felkínált készlete, az udvari kamara által előirányzott mennyiség azonban több mint kétszer ennyi: 219.800 métermázsa. Hat éves szerződéskötésre kínálkozott M. L. Biedermann, Ritter és fia, Wodianer és fia, Lämél és fia, Ullmann Móric és Kohen kereskedők. A jövedéki igazgatóság hat éves intervallumot proponálta a kiegyensúlyozott beszállítás okán, azonban Ritter ajánlata kivételével minden más beadványt kifogásolhatónak talált. Ritter árjegyzéke magasabb volt az előző hat évhez viszonyítva, ugyanakkor kedvezőbb, mint amit a négy bankház ajánlott múlt évben. Métermázsánként 8 forint 3 $\frac{3}{4}$ krajcárt kért, az elmúlt hat évben összesen 1.023.399 métermázsát vásárolt fel a jövedék 7.442.202 forint értékben, tehát 7 forint 16 krajcár átlagáron.³³² I. Ferenc végül az egyéves szerződéskötés mellett döntött, hosszabb időt csak kedvezőbb ajánlatok esetén tartott elképzelhetőnek. Uralkodói leiratában elrendelte, hogy a következő évben vizsgálják meg, módosultak-e a piaci feltételek.³³³

Az 1833-as évre nyolc ajánlatot adtak be összesen 138.190 métermázsa értékben 9 forint 27 $\frac{1}{2}$ krajcár átlagáron. Az udvar által tervezett mennyiség 244.000, Milánóval és Velencével együtt 251.090 métermázsa volt, tehát 112.900 hiány lépne fel. Egyedül Ritter fedezné a teljes mennyiséget, feltételeit viszont az udvari kamara elfogadhatatlannak tartotta. A hat éves szerződések sem kecsegtettek nagyobb sikerrel; Ritter 1830-as indítványához képest csak fél krajcárral kértek kevesebbet. Ullmann ugyan aláígért, métermázsánként 7 forint 51 $\frac{2}{4}$ krajcárt, Kaan 7 forint 44 krajcárt, Stametz és Comp pedig 7 forint 38 $\frac{2}{4}$ krajcárt kínált, a teljesítést azonban Franz von Klebelsberg udvari kamarai elnök aggályosnak találta. Egyik

---

³³⁰ ÖStA HHStA Kab Staatsrat 1834: 320.

³³¹ ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 2047 Kt. 28.

³³² ÖStA HHStA Kab MKA 1830: 1663 Kt. 39.

³³³ I. Ferenc uralkodói leirata. 1830. augusztus 24. ÖStA HHStA Kab MKA 1830: 1663 Kt. 39.

kereskedővel sem jutottak egyezsége, Lämél utólagosan 165.190 métermázsa dohányt kínált megvételre 9 forint 27 ½ krajcár átlagáron, amit módosított később 8 forint 33 2/4 krajcárra.³³⁴

Az udvari kamara Klebelsberg elnökletével bizottságot hozott létre a jövedéki igazgató bevonásával a nyersanyagbeszerzés megtárgyalására, mivel a piac valósága továbbra sem egyezett a gazdaságpolitika irányítóinak elképzeléseivel. Ráadásul a kedvezőtlen termésátlag jelentős áremelkedést okozott. A két alternatíva közül – miszerint az eddigi gyakorlatnak megfelelően kössenek egy éves szállítói szerződéseket több kereskedővel, vagy ragaszkodjanak a hat éves időintervallumhoz – a bizottság egyhangúan a hatéves szerződéskötés mellett tette le a voksát, annak ellenére, hogy a beadott ajánlatok hátrányosak voltak a regálé számára. Stametz kereskedővel való megállapodást támogatták, egyrészt mert az övé a legelőnyösebb, másrészt hiába volt például 1827-ben a Rosenfeld által felkínált 5 forintos ár alacsonyabb, a kereskedő nem teljesítette azt. A kereskedők kapcsolatai a döntéshozókkal nem csak a jobb tárgyalási pozíció miatt voltak fontosak, hanem mert ezáltal az udvar tisztában lehetett azzal, hogy megbízhatóak-e.

Kolowrat a hatéves szerződéssel nemcsak a mennyiséget, hanem a minőséget is garantálva látta. Az ezt megelőző időszakban véleménye szerint az éves szállítók arra törekedtek csupán, hogy a lehető legrövidebb idő alatt maguk számára minden előnyt biztosítsanak, amit a levelek minőségének romlásával értek el. Egy szolidáris ház viszont megelégedne azzal a haszonnal, amely a megállapodás teljesítéséből ered. Rosenfeld mellett Kaant és Ullmant spekulációval vádolta.³³⁵ Klebelsberg ezért felterjesztette Stametz 1833-tól 1838-ig szóló tervezetét.³³⁶ Az uralkodó ugyan jóváhagyta a szerződéskötést a Stametz-házzal,³³⁷ mégsem állandósult a hatéves rendszer.

A kereskedők okozta kellemetlenségeket a közvélekedés egyértelműen az Appalt működésének tulajdonította.³³⁸ Az 1832–36-os diétán a megyék újból indítványozták a dohány felvásárlásának és kivitelének a szabadabb tételét, valamint a felvásárlók hatósági ellenőrzését.³³⁹ 1836-ban a rendek kérték az uralkodótól a termesztés támogatását, a kertészek védelmét.³⁴⁰ Klauzál Gábor Csongrád vármegye megbízásából feliratot szerkesztett 1836.

---

³³⁴ Franz von Klebelsberg udvari kamarai elnök jelentése. Nincs dátumozva. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³³⁵ Franz Anton Kolowrat jelentése. 1832. november 8. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³³⁶ Franz von Klebelsberg udvari kamarai elnök jelentése. Nincs dátumozva. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³³⁷ I. Ferenc uralkodói leirata. 1832. november 8. ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75.

³³⁸ Reviczky Ádám Nádasdy Mihálynak. 1829. július 9. ÖStA FHKA Präs FM 1829: 5008 Kt. 482.

³³⁹ Az 1835. október 27-ei ülés a főrendeknél. In: Barta 1961: 161–164.

³⁴⁰ ÖStA HHStA KA Kab Staatskonferenz A 1835: 731.

augusztus 31-én,³⁴¹ idézem: „így bukott meg Honunkban [...] az Ausztriai Kormány monopoliума miatt a dohánytenyésztés, mellynek csökkenése által megyebeli számos adózó-inkat előbbeni vagyonosságokról napról napra végső inségre jutni látjuk.”³⁴²

A megye egy évvel később, 1837. február 27-én felírást intézett öfelségéhez a „dohánykereskedést zsibbasztó nyomásnak, s a termesztő onnan eredett inségének orvoslásáért”, valamint a javaslat pártolására szólította fel a többi vármegyét.³⁴³

Ráadásul Joseph Freiherr von Eichhoff, az udvari kamara elnöke 1839-es jelentésében azt állította, hogy a magyar udvari kamara és kancellária nem feltétlenül a legfelsőbb akarat szerint járt el, mivel az egyedáruság rendszere az országtól idegen. Elsődleges cél ezért számukra a termesztők támogatása: „A magyar udvari kamarának nem állt módjában egy olyan jövedék érdekeit képviselni, amely Magyarországon nem létezik. Okai mindenkor ingatagok és kiszámíthatatlanok voltak, mivel a dohánytermesztést, mint szabad foglalkozást nem volt képes ellenőrizni. A magyar kancelláriának és az országos politikai hatóságoknak ügyelniük kellett a termelők nyereségeire, és csak addig vártak el támogatást, amíg a jövedéki szabályozás közvetlenül a nyereség növelését eredményezte. Ez a közreműködés eszerint ebben a dologban jobban, mint másban korlátozva volt a Magyarország számára idegen monopólium természete és az országban uralkodó viszonyok miatt.”³⁴⁴

A visszaélések és a panaszok miatt Kolowrat javaslatára 1836-tól újból lehetőséget adtak a termesztőknek nyilvánosan közzétett, előre meghatározott áron a közvetlen beváltásra.³⁴⁵ Állandó hivatalokat nem állítottak fel, hanem tisztségviselőket küldtek ki a beváltás idejére; vagyis áprilistól június végéig Pestre, Szegedre, Tolnára és Debrecenbe. Minden állomáson a bizottság mellé kirendeltek egy megyei tisztségviselőt a szabálytalanságok megelőzésére, a vitás kérdések elbírálására. A dohánylevelek átvétele egyetlen minőségi osztály szerint történt. Amennyiben becsületesen csomózták és feldolgozásra alkalmas volt a termés, az évenként előre megállapított teljes árat fizették. Ha ki volt válogatva a java egy forinttal kevesebért, ha jégeső verte vagy nem köteget, a beváltási ár feléért vették át. Minden termést beváltottak tekintet nélkül arra, hogy az a termesztőtől

---

³⁴¹ Csongrád megyei bizottsági vélemény a birodalmi gazdaságpolitikáról. In: Blazovich 1985: 292–294. A felírat hivatkozik Sopron vármegye levelére, amelyben indítványuk pártolására szólítják fel Csongrádot. A soproni indítványt mindezidáig nem sikerült beazonosítani.

³⁴² Blazovich 1985: 293.

³⁴³ 1837. február 27-ei, Csongrád megyei közgyűlés. In: Barta 1966: 1033.

³⁴⁴ Joseph Freiherr von Eichhoff előterjesztése. 1839. február 4. ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.

³⁴⁵ ÖStA HHStA Kab MKA 1837: 151 Kt. 124.

vagy közvetítő kereskedőn keresztül érkezett.³⁴⁶ Az udvari kamara a költségek jelentős csökkentését remélte az új szisztémától.³⁴⁷

Nem zárták ki a közvetítő kereskedőket a beszerzésből, csak bizonyos korlátok közé szorították tevékenységüket. A felvásárlást, a raktározást és a szállítást kereskedőre bízták. Ezzel kívánta az udvar biztosítani egy fixált árképzés mellett a termesztők bizalmát a jövedékben. A Magyar Gazdában publikált cikkek alapján nem sikerült maradéktalanul elérni a kitűzött célt. A helyszíni beváltás nem mindig ment ütemezetten. Tekintve, hogy érkezési sorrendben történt, a messziről jövők jelentős hátrányban voltak, és ha egy-egy kereskedő nagyobb mennyiséget adott át, a torlódás miatt több napot kellett várni.³⁴⁸ A hitelezés problémáját sem oldotta meg, a termesztőknek jóval a beváltás kezdete előtt szükségük lett terményeik árára, ráadásul a kereskedők szinte válogatás nélkül átvették háztól.³⁴⁹

A kereskedők visszaélései ellen több beadvány érkezett. Egy 1837-es irat a szigorúbb hatósági ellenőrzést propagálta.³⁵⁰ A Magyar Gazda folyóirat a rossz állapotokat a zsidó kereskedőknek tulajdonította, s szorgalmazta más piaci szereplők pozícióhoz jutását: „*A kereskedés-szabadság alatt tehát azt érteném, s látni azt szeretném, ha a jelenleg egyedül, és kirekesztőleg zsidó factorok helyett, vagy között olaszt, francziát s angolt láthatnék a dohánykereskedéssel foglalkozni [...]*”.³⁵¹

Ullmann az 1830-as évek közepéig kizárólagos szerepet játszott a magyar dohánykereskedelemben. Ekkor azonban háttérbe szorította a Wodianer és a Sina család. Érdekes módon a Wodianer céggel rokoni kapcsolatban állt: Franciska nevű lánya Wodianer Sámuel fiának, Móricnak a felesége volt.³⁵² Sina György 1834-ben kapta az első megbízását a jövedéktől. Tevékenységének vesztese egyértelműen Ullmann volt, ellenségeskedésük perhez vezetett, amit Ullmann halála után fia folytatott tovább.³⁵³ A Wodianer család az 1840-es évek végén Sina György partnerévé vált, egészen annak 1856-os haláláig.³⁵⁴

---

³⁴⁶ MNL OL E 73. Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Banat. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 218–220.

³⁴⁷ Lanier 1998: 54.

³⁴⁸ Érmenti: Dohánytermesztést 's kereskedést tárgyaló észrevételek Biharból. Magyar Gazda 1843. július 20. 58. sz. 914–915.

³⁴⁹ Érmenti: A dohánytermesztés ügye Biharban. Magyar Gazda 1843. március 16. 22. sz. 338–339.

³⁵⁰ Névtelen beadvány. 1837. január 20. ÖStA HHStA Kab MKA 1837: 151 Kt. 124.

³⁵¹ Érmenti: Dohánytermesztést 's kereskedést tárgyaló észrevételek Biharból. Magyar Gazda 1843. július 20. 58. sz. 916.

³⁵² Nagy 1975: 327–328.

³⁵³ Lanier 1998: 46.

³⁵⁴ Lanier 1998: 56.

Sina György az udvari kamara elnöke, Joseph Freiherr von Eichhoff³⁵⁵ révén került kapcsolatba a kincstári kezelésű dohányjövedékkel, amelynek idővel az egyik legnagyobb beszállítójává vált. Sina monográfusa, Amelie Lanier a következőképpen interpretálta Eichhoff és Sina kapcsolatát: „*Pártfogóját Sina György az udvari kamara elnökében, Joseph von Eichhoff személyében találta meg, akivel egy titokzatos barátságot kötött. Sina terjedelmes birtokvásárlása ezért Eichhoff elnökségének idejére, 1834–1840 közé esett.*”³⁵⁶

Eichhoff mindent megtett, hogy nyertes helyzetbe hozza Sinát a jövedéki dohánybeszerzésben.³⁵⁷ 1834-ben a császárnak tett előterjesztésében fenyegető képet festett a nyersanyagellátásról.³⁵⁸ A kereskedők spekulációi, a hátrányos árszabás ellen úgy akart védelmet nyújtani, hogy a termeszőknek egy meghatározott időt és árat biztosít termékük eladására. A cél eléréséhez egy megbízható és vagyonos kereskedőházzal – vagyis Sinával – szerződést kívánt kötni, melyben a kereskedő kötelezettséget vállal a dohány beváltására és raktározására addig, amíg a jövedéknek szüksége nem lesz rá. A többi ajánlattevő; Wodianer, Ullmann, Weikerseim, Mayer és Landauer szerint alkalmatlan e célra, mivel csak kedvező feltételek mellett tudnák az üzletet véghezvinni. Ullmann és Wodianer kivételével a többi ajánlatot Eichhoff üres frázisnak nevezte, mivel ehhez az üzleti tevékenységhez 2 millió konvenció forint szükséges, amely az idő előrehaladtával akár a duplájára nőhet. A többi vállalkozó pedig nem rendelkezett ekkora tőkével.³⁵⁹ Annak ellenére, hogy Kolowrat Sina ajánlatát métermázsánként egy konvenció forinttal drágábbnak ítélte (ami évente 260.000 többletköltséget jelent),³⁶⁰ a bankár többszörösen szerződő felévé vált a jövedéknek.

Eichhoff és Sina között a szerződéses időszakban egyszer volt nézeteltérés. A dohánylevelek súlya csökken a fermentálás és szállítás alatt, Sina azonban a beváltáskori súly szerinti mértékben lett megfizetve. A kérdés tisztázása után csak kiszáritott leveleket adott el a jövedéknek. Hoffmann jövedéki igazgató összeségében sikertörténetnek értékelte a Sinával való együttműködést. Segítségével legyőzték a régi rendszer hibáit: a korrupciót, a rossz minőség magas áron való átvételét, ezzel nemcsak a regálé nyert, hanem a magyarországi dohánytermesztésre is pozitív hatással volt.³⁶¹ Sina szinte már túl jól végezte tevékenységét. 1835-ben az évi szükségletet Eichhoff 230.000 métermázsára tette, Sina egyedül az 1838-as

---

³⁵⁵ Joseph Freiherr von Eichhoff 1834-től 1840-ig volt az udvari kamara elnöke. Az életéről szóló korabeli irodalom: Hermann 1849.

³⁵⁶ Lanier 1998: 117.

³⁵⁷ Lanier 1998: 46.

³⁵⁸ Lanier 1998: 45.

³⁵⁹ Joseph Freiherr von Eichhoff előterjesztése. 1839. február 4. ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.

³⁶⁰ Franz Anton Kolowrat előterjesztése. 1839. február 19. ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.

³⁶¹ Lanier 1998: 49.

évben teljesítette a dupláját. Tekintve, hogy nem állt a jövedék rendelkezésére elegendő raktár, nem kis zavart okozott ezáltal.³⁶²

A kortársak közül többen kiemelték Sina takarékoságát, pénzéhységét. Pulszky Ferenc szerint: „*Sina György, ámbár a leggazdagabb magánszemélyek egyike, egész fukarságig vitte a takarékoságot, más szenvedély, mint a pénzszerzés szenvedélye, nem uralkodott benne.*”³⁶³

Üzleti partnere, Széchenyi István is említést tett erről: „*A báró, aki nagyon takarékos.*”³⁶⁴

Egy névtelen beadvány már nem fukarságról, hanem uzsoráskodásról írt. Rendőri vizsgálóbizottság felállítását szorgalmazta egy bizonyos „*görög bankár*” tevékenységének felülvizsgálatára, aki uzsoráskodásával „*a saját zsákját tömi az állam költségére.*” A beadvány nem nevezi nevén, de a hozzá fűzött kommentárjában Kolowrat Sina tevékenységével azonosította a leírtakat, és a névtelen szerző irigységének tulajdonította a vádakat.³⁶⁵

L. A. Krause ennél is tovább menve Sina tevékenységéhez kötötte a dohánytermesztés megtorpanását. 1840–1841-ben egyidejűleg volt szerződő fele az osztrák és a francia regálénak, ezért az árakat lenyomta, valamint nem folyósított olyan nagy összegű előlegeket a termelőknek, mint korábban.³⁶⁶

Nagy Lajos 1975-ös publikációjában negatívnak értékelte Sina dohánypiaci jelenlétét: „*a bécsi Sina cég [...] termelési szerződések megkötésével – az egykorúak szerint »uzsorás zsarolással« – biztosította magának a kincstári árnál 2 forinttal olcsóbban a dohány felvásárlását.*”³⁶⁷ Lanier ezzel szemben könyvében úgy vélte, Sina a nyereséget a haszon nagyságával, nem a részesedésével érte el. Neki köszönhető az árak stabilizálódása, a spekuláció kizárása, amit a termeszőknek nyújtott előlegkölcsönökkel biztosított. Legfőbb érdemei között szerepel a jövedék dohányvaló folyamatos ellátása fix áron, valamint az, hogy kellő tőkével átvállalta az összes beszerzéshez kapcsolódó kiadásokat, megszervezte a raktározást és szállítást. Nem véletlen, hogy támogatta a magyarországi közlekedési eszközök kiépítését, elvégre érdekében állt a minél gyorsabb és korszerűbb infrastruktúra a gyapot- és dohányüzletei miatt.³⁶⁸ Sina tevékenységét tehát nemcsak a kortársak, hanem a szakirodalom is egymásnak ellentmondóan jellemezte.

---

³⁶² Lásd bővebben Lanier: 1998: 49–50.

³⁶³ Pulszky 1884: 206. Idézi: Deák – Lanier 2005: 10.

³⁶⁴ Széchenyi István Lechnerhez, 1839. december 4. Idézi: Deák – Lanier 2005: 11.

³⁶⁵ Anonyme Anzeige über die Nachteile des gegenwärtigen Systemes der Tabakblätter: Transportierung aus Ungarn in die Fabriken. 1837. január 20. ÖStA HHStA Kab MKA 1837: 151. Kt. 124.

³⁶⁶ L. A. Krause beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara alelnökének. 1842. június 15. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kűtfő 41 820/48–1842. Dáczer 1994: 214.

³⁶⁷ Nagy 1975: 328.

³⁶⁸ Lanier 1998: 51.

Krause az eljárás segítségével beszerzett mennyiséggel ellenben elégedett volt. Nemcsak a szükségletet sikerült fedezniük, hanem három évre elegendő készletet halmoztak fel.³⁶⁹ Beszámolója alapján a kerületek felvásárlása a következőképpen alakult 1836 és 1841 között:

Év	Kerület			
	Pécs	Szeged	Debrecen	Összesen
1836	60.131,13	113.894,01	104.657,40	278.682,54
1837	29.735,81	26.517,95	35.768,60	92.022,36
1838	95.087,03	268.006,51	199.478,35	562.571,89
1839	77.323,84	175.419,30	12.473,54	265.216,68
1840	28.272,82	133.236,57	42.912,20	204.421,59
1841	45.691,56	4.309,02	30.786,71	80.787,29

Az osztrák dohánymonopólium által Magyarországon vásárolt dohány mennyisége bécsi mázsában

(A táblázatot közli: Dáczer 1994: 212–218.)

A közölt 1840–1841-es adatokhoz hozzá kell még számítani a Sina által szállított dohány mennyiségét; vagyis minimum 100.000 mázsát, így a felvásárolt dohány évi átlagban 266.666 bécsi mázsa volt 1836 és 1841 között.³⁷⁰

Eichhoff udvari kamarai elnök 1839-ben Sina báróval már 260.000 métermázsa, vagyis 464.282 bécsi mázsa dohányra kívánt szerződni.³⁷¹ Krause szerint a dohánygyárak a beváltott mennyiségből egy év alatt mintegy 220.000 bécsi mázsát dolgoztak fel. Ez a mennyiség elmondása alapján évente 6.000-rel növekedett, ehhez jött még az osztrák regálé által feldolgozott, Franciaország részére eladott 60.000–70.000, vagyis összesen 280.000–290.000 bécsi mázsát tartottak az udvar dohánypolitikusi elegendőnek. Amennyiben mindezt az évi beszerzett mennyiséghez, a 266.666-hoz viszonyítjuk, átlagosan 20.000–30.000 hiány mutatkozik.³⁷² Bécs számításai tehát azt mutatják, hogy a magyar dohánytermesztés nem

³⁶⁹ L. A. Krause beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara alelnökének. 1842. június 15. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Dáczer 1994: 213.

³⁷⁰ Krause által az 1838-as évre közölt 562.571,89 bécsi mázsa kiugróan eltér a Benda-féle 356.713 bécsi mázsától. In: Benda 1973: 126. Benda számítását erősíti meg egy 1829-es udvari irat, amely a magyarországi dohánylevél-szükségletet 200.000 métermázására, vagyis átszámítva 357,140 bécsi mázsára becsülte. ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.

³⁷¹ Joseph Freiherr von Eichhoff előterjesztése. 1839. február 4. ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.

³⁷² L. A. Krause beszámolója Mednyánszky Alajosnak. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48–1842. Közli Dáczer 1994. 212–218.

tudott lépést tartani a jövedék növekvő nyersanyagigényével.³⁷³ Mindezt erősítik az udvarba érkező beszámolók, amelyek folyamatosan dohányhiányról panaszkodtak.³⁷⁴

Dáczer Károly az általa feldolgozott, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található források alapján az ellenkezőjét állította. 1836-ban Debrecenben bécsi mázsánként a dohány felvásárlási ára 5 forint 40 krajcár, 1843-ban 5 forint 45 krajcár. Az 1,47%-os áremelkedést Dáczer csekély mértékűnek tartotta.³⁷⁵ Hasonlóan vélekedett Lanier. 1839 után szerinte nem növekedett a jövedéki szükséglet, a folyamatos dohányhiányt tartalmazó iratok túloztak. Kübeck az adatok felnagyításával kívánta igazolni intézkedéseit. Az udvari kamara iratváltásaiban céljaként a magyarországi piaci szereplőktől való függetlenedést jelölte meg, Laniernek az volt az elmélete, hogy a túlkínálat előidézésével csupán árcsökkenést akart Kübeck elérni.³⁷⁶

Kontrollképpen átlapozva a Magyar Gazda folyóiratot, cikkeiben azt olvashatjuk, hogy az osztrák jövedék jelenléte nem hatott jótékonyan a termesztésre. Az Appalt előre meghatározott felvásárlása nem állt összhangban a piaci keretek között folyó árképzéssel: *„De hiszen, mondják erre némelyek, van a’ dohánynak bizonyos ára ’s a’ k. kincstár gondoskodott a termesztőkről, ’s állandó árt szabott a’ dohánynak, mellyen akárkitől beveszi a’ kirendelt időszakban [...] lehet azt mondani, mikint épen az a’ baj, hogy szabott ára van a’ dohánynak. A’ kereskedés eszméje szabadságot igényel [...]”*³⁷⁷ Továbbá egyetértett az udvar álláspontjával, miszerint a magyar dohánytermesztés nem tudta ellátni a regálé szükségleteit. Indokként ellenben az Appalt működését adta: *„Hogy a’ dohánytermesztés néhány év óta évről évre alább száll, ’s az eladó dohány, legalább e vidéken, évről évre kevesedik, tagadni nem lehet; minek okát a’ dohány árának ingatagságában, a’ kereskedési bizonytalanságban, ’s ezeknek szülőanyjában, az egyedáruságban lehet feltalálni.”*³⁷⁸

Ballagi Géza a század végén a jövedék 1840-es évekbeni felvásárlását a piac monopolizálásának vélte: *„A kormány ennél fogva megkísérli a monopoliumot önkényesen, a törvényhozás kijátszásával életbeléptetni, olyan formán, mint a mult században, amidőn a Pesten felállított cs. kir. Appalto, a bécsi udvari kamara pártfogása alatt, a rendelkezésre bocsátott pénzerővel Magyarországnak jóformán összes dohányterményét beváltotta, minden vevőt*

---

³⁷³ HKA Bankale 9. 1, Nr. 584 v. július 1832. Közli: Hitz – Huber 1975: 61.

³⁷⁴ ÖStA HHStA Kab MKA 1836: 816 Kt. 119.

³⁷⁵ Dáczer 1998: 26.

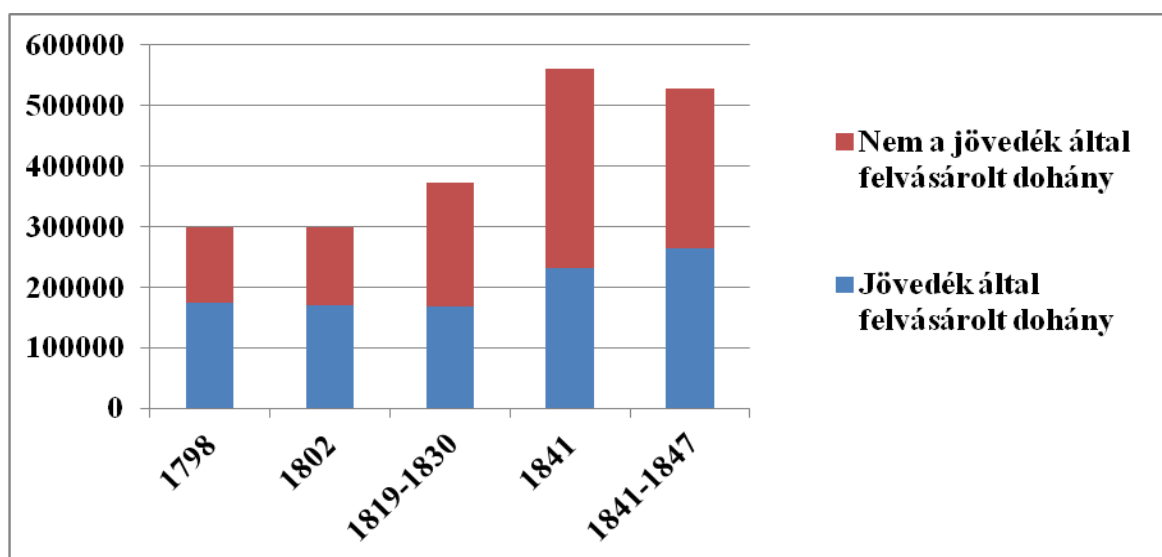
³⁷⁶ Lanier 1998: 55.

³⁷⁷ Érment: Dohánytermesztést ’s kereskedést tárgyaló észrevételek Biharból. In: Magyar Gazda 1843. július 20. 58. sz. 913.

³⁷⁸ Érment: Dohánytermesztést ’s kereskedést tárgyaló észrevételek Biharból. Magyar Gazda 1843. július 20. 58. sz. 914–916.

kiszorított a piacról, az árakat maga határozta meg, a dohányt tetszése szerint osztályozta, szóval megteremtette a monopoliumot.”³⁷⁹

Ballagi sorainak írásakor az utókor szemével ismerte a dohánymonopólium bevezetésének előzményeit, a kormányzat 1846–1847-ben alkalmazott indirekt módszereit. Ezért a jóval korábbi felvásárlási tevékenységbe is a monopólium gyakorlati megteremtésének szándékát látta. Benda és Mérei adatait alapul véve az Appalt beszerzése átlagolva a magyarországi össztermés csupán minimum 41% és maximum 58% értékét érte el 1798 és 1847 között, tehát Ballagi konklúziójának alapja, miszerint „*cs. kir. Appalto [...] Magyarországnak [...] jóformán összes dohányterményét beváltotta*”, túlzó.

Az osztrák dohányjövedék dohányfelvásárlása és a magyarországi termesztés aránya bécsi mázsában

(A diagram: Mérei 1981: 513. alapján készült)

B. Függetlenedési szándék a piactól: a kamarai dohánykertészetek telepítése a 19. század első felében

A magas beszerzési árak orvoslására 1806-ban felmerült a magyarországi dohányexport teljes beszüntetése,³⁸⁰ I. Ferenc megoldásképpen inkább a kincstári birtokokon való termesztést javasolta. 1808-ban a konkurencia csökkentésének szándékával társulva alkalmaztak egy dohánytermesztési felügyelőt, Georg András macedón dohánykertészt, s igyekeztek

³⁷⁹ Ballagi 1897: 622.

³⁸⁰ Palugyay Imre közlésében olvashatunk egy Béka nevű kertészfaluról, amelyet 1801-ben telepítettek. In: Palugyay 1855: 332–350.

elterjeszteni a dohánykultúrát Szentendrőn, Csatádon, Versecen, Dentán, Lippán, Lugos és Bulcs területén. Mivel ez eredménytelen volt 1812-ben Ambrózy Lajos, temesi adminisztrátor javasolta, szüntessék meg ezeken a területeken a saját művelésű dohánytermesztést, és az erre alkalmas kamarai birtokokon létesítsenek kertészeteket. 1814-ben elrendelték a felállításukat. Egy évvel később azonban Ambrózy módosított álláspontján: a magas telepítési költségekre és az alacsony jövedelemre tekintettel ellenük foglalt állást, halasztást javasolta.³⁸¹

1817-ben létrejött Majláthfalva és Ürményháza, illetve kertészeteket létesítettek Németszentmihályban és Magyarorszentmártonban, de a búzatermelés háttérbe szorította a dohányt, a kísérlet kudarcba fulladt.

A kertészetek ügyének újbóli napirendre kerüléséhez személyi változásokra volt szükség az udvari kamarában. Az új kamaraelnök, Karl Friedrich Kübeck elődétől abszolút eltérően értékelt a magyarországi dohánybeszerzés financiálisan megfelelő útját. Eichhoff és Kübeck közti különbség nemcsak a dohánypolitikában, hanem az egész gazdaságpolitikában tetten érhető. Míg Kübeck úgy látta, hogy az udvarnak módosítania kell a Magyar Korona Országában folytatott gazdasági szisztémáját, Eichhoff ragaszkodott a kettős vámrendszer hozta tilalmi rendszerhez. Az 1840-es évek fordulatai pedig Eichhoff menesztéséhez vezettek.³⁸²

1839-ben Kolowrat jelentésében még azt írta, hogy Kübeck nem a szállítói szerződéseket, hanem azok szerencsétlen kivitelezését okolta a rossz állapotokért. Elvégre kevés olyan kereskedő létezett Magyarországon, aki rendelkezett az üzlethez elegendő milliós tőkével.³⁸³ 1839-től 1844-ig Sina volt az egyedüli szerződő fele a jövedéknek, de Kübeck megpróbálta érvényteleníttetni az egyezséget.³⁸⁴ 1844-ben pedig a spekulációk egyik reprezentánsának Sina Györgyöt jelölte meg.³⁸⁵

Ugyan mind Eichhoff, mind Kübeck a készletfelhalmozásban látták a stabil ellátás kulcsát, előbbi egy megbízható kereskedő tőkéjével kívánta elérni, utóda ellenben a piaci viszonyoktól való teljes függetlenségre törekedett. Kübeck növelni akarta a kincstári birtokokon a

---

³⁸¹ Báró Ambrózy Lajos temesi jószágigazgató beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara elnökének. 1842. szeptember 13. MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 420/48–1842. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 222–225.

³⁸² Lásd bővebben: Varga 1982: 9–24.

³⁸³ Franz Anton Kolowrat jelentése. 1839. február 19. ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.

³⁸⁴ Lanier 1998: 54.

³⁸⁵ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése. 1844. augusztus 20. ÖStA FHKA Präs FM 1844: 7957 Kt. 1234.

dohánytermesztést, a termesztőkkel való közvetlen kapcsolatot.³⁸⁶ Érvelése mindenesetre meggyőzte az udvari köröket, egy 1846-ban kelt irat hivatkozik két legfelsőbb uralkodói kéz-
iratra (1844: 2097 és 1845: 1095), amelyek a dohányjövedék független helyzetét tartották kí-
vánatosnak a nyersanyagbeszerzés terén.³⁸⁷

A beszerzés revideálásában közrejátszott, hogy 1839-ben nagy mennyiségű dohány ke-
rült a hazai forgalomba, ezért a kereskedők a felesleget Franciaországba exportálták. A követ-
kező évben a francia kivitelnek köszönhetően az osztrák kincstári egyedáruság felvásárlási
gondokkal küzdött.³⁸⁸ 1843. február 15-én kelt udvari kamarai leirat alátámasztja ezt:
*„Különféle, a legmagasabb hely tudomására jutott tárgyalások alapján őfelsége kegyeskedett
arra a megállapításra jutni, hogy a dohánytermesztés Magyarországon még mindig nem
olyan elterjedt, mint ahogy azt az évről évre növekvő szükséglet megkövetelné. Minthogy az
utóbbi időben a megnövekedett dohányfogyasztás mind Magyarországon mind a Monarchia
egyéb részeiben külföldi vevők fokozott konkurenciájával párosult.”*³⁸⁹

Kübeck megpróbálta növelni a kincstári területeken lévő kertészetek számát, ezáltal
előállítani *„[...] egy nem jelentéktelen részét a levélszükségletnek saját alapon és földön
közvetítők beavatkozása nélkül, és egyidejűleg minden tudományos előrelépéssel jobbra tenni a
termesztést.”*³⁹⁰ Ambrózy Lajos emlékirata alapján Kübecknek nem esett neheze
elképzeléseinek megvalósítása, a magyar udvari kamara készséggel teljesítette akarátát:
*„Jóllehet a magyar udvari kamara önálló dicasterium volt, mely a parancsokat, királyi
leiratok alakjában, közvetlenül az uralkodótól vevé, a bécsi udvari kamara elnöke mégis nagy
befolyást gyakorolt arra.”*³⁹¹

Dáczer szerint, ha Sina tartotta volna korábbi kedvező szállítási feltételeit, Kübeck nem
jutott volna erre az elhatározásra.³⁹² Elmélete mellett szól, hogy az udvari kamara már koráb-
ban sikertelenül próbálkozott a saját irányítású termesztéssel. Ebből kifolyólag 1842-ben
Ambrózy úgy vélte: *„a most tervbe vett dohánytermesztésnek csak abban az esetben
jövendölhető biztos jövő, ha az jól átgondolt alapokon nyugszik, nem teszik függővé az iránta*

---

³⁸⁶ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA
Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

³⁸⁷ Lásd: ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1030 Kt. 206.

³⁸⁸ Dáczer 1994: 212.

³⁸⁹ Az udvari kamara leirata báró Ambrózy Lajosnak. 1843. február 15. MOL E 73 Magyar Kamara
Regisztratúrája Banatica 184. csomó 16. kútfő 5830/4–1843. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 226–230.

³⁹⁰ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA
Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

³⁹¹ Wertheimer 1898: 18.

³⁹² Dáczer 1998: 35.

*itt tanúsított kisebb vagy nagyobb fokú hajlandóságtól, hanem szilárd rendszerként tervezik meg, erőteljes felső vezetés mellett.*³⁹³

A kertészetek telepítésére 1843–44-ben került sor. Ambrózy szerint Kübeck a hátrányos dohányszállítási szerződésekből a kiutat kincstári kertészetekben látta, amit megerősítenek a kamarai hatóságok által kötött szerződések Arad, Csanád, Temes, Torontál vármegyékben.³⁹⁴ Takács Lajos interpretálásában a kincstári dohánykertészetek alapításának indító oka – a piactól való függetlenedési szándék mellett – az 1840-es évek áremelkedése.³⁹⁵

Ambrózy korábbi álláspontja ellenére híve volt a kertészetekben történő dohánytermesztésnek,³⁹⁶ lelkesedését azonban nem osztották maradéktalanul az ügyben érintett döntéshozók, hivatalnokok. A jószágigazgató emlékiratai alapján Kolowrat a sikerhez nem sok reményt fűzött: *„Az államminiszter úgy vélekedett, hogy csakis olyan megcsontosodott bueraucrata, mint Kübeck, gondolhat arra, hogy oly gyér népességű országban, mint Magyarország, a lakosságból telepítvényeseket csináljon.*”³⁹⁷

Preyszler János, a szegedi sóhivatal vezetője, a szőregi uradalom felügyelője felterjesztésében azt írta, hogy a kertészek még előleg felvétele mellett is jutányosabban tudják értékesíteni terményüket a magánkereskedőknek, mint a jövedéknek.³⁹⁸ Válaszképpen kivették hatásköréből a szőregi uradalmat, és a temesi kamarai jószágigazgatósághoz, vagyis Ambrózy irányítása alá utalták.³⁹⁹

Grosschmid János, a zombori császári királyi kamarai jószágigazgató mire javaslatot tett kertészetek felállítására jobbágyi robotmunka felhasználásával, addigra Ambrózy a tervszámokat gyakorlatilag megvalósította a temesi birtokokon. Grosschmid késlekedésének köszönhetően kegyvesztett lett.⁴⁰⁰

1843. február 5-én és március 30-án kelt az a két uralkodói leirat, amely a kincstári kertészetek alaprendeletének tekinthető. Ambrózyt telepítésbiztosi jogkörrel ruházták fel. Szabadon alakíthatott ki kertészeteket, csak tudomásul vétel illetve ellenőrzés miatt kellett

---

³⁹³ Báró Ambrózy Lajos temesi jószágigazgató beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara elnökének. 1842. szeptember 13. MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 420/48–1842. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 222–225.

³⁹⁴ MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 184. csomó 1. kútfő 1122–1843.

³⁹⁵ Takács 1964: 125.

³⁹⁶ MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820–1842. Banat. Dáczer 1994: 207.

³⁹⁷ Wertheimer 1898.

³⁹⁸ MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820–1842. Banat. Dáczer 1994: 208.

³⁹⁹ MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 184. csomó 16. kútfő 5830–1843. Banat. Dáczer 1994: 208.

⁴⁰⁰ MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 184. csomó 16. kútfő 1122–1842. Banat. és 183. csomó 16. kútfő 28 704–1844. Banat. Dáczer 1994: 207.

bejelentenie a megalakulásukat és szerződési feltételeiket.⁴⁰¹ Dáczer Károly úgy vélte, Kübeck ezáltal gondolkodás nélkül alávetette az osztrák Appalt érdekeinek a magyar kincstári birtokok hasznosítását, igazolva ezzel Magyarország gazdasági kiszolgáltatottságát.⁴⁰²

Az uralkodó rendeletére a magyar kamara birtokaiból az első húsz kertészetre 15.452,25 hektárnyi területet különítettek el, amit később 43.700 hektárra növeltek.⁴⁰³ Elnevezésükben a kor közszerelőinek nevei tükröződnek vissza. Példának okáért Ambrózfalva, ami Ambrózy után, Kübekháza Kübeck, Majláthfalva gróf Majláth József, a magyar kamara elnöke, Ürményháza Ürményi Ferenc, temesvári kamarai birtokok jószágigazgatója után nevezték el.⁴⁰⁴ A kertészetek tervezőjének a császári királyi dohánygyári igazgatóság helyettes felügyelője, L. A. Krause tekinthető. Eredeti elgondolása jóval több időt hagyott volna megalakulásukra minőségi követelményekkel. Kübeck ellenben ösztönözte a kitűzött cél minél hamarabbi teljesítését, ezért a mennyiségi érvek kerültek előtérbe. Sok helyen olyan területet vettek igénybe, mint például Kübekháza vagy Nagymajláth, amelyeknek dohánytermesztésre való alkalmassága erősen kétségbe vonható. A kincstári uradalom a lehető legkevesebb áldozatvállalással kívánta megoldani a részabott dohánytermesztési feladatot, ami megmutatkozott a telepítési költségek kezelésében, a földterületek kiválasztásában. A jó és művelésben lévő allodiális földet csak kivételes esetben kaptak kertészek, legtöbbjüknek a feltöretlen pusztai gyepterületet jelölték ki. Mindez azt eredményezte, hogy a termésátlag messze elmaradt a remélttől.⁴⁰⁵

Egy-egy kertészetet 30–50 családdal létesítettek, akiket felekezetre való tekintet nélkül választottak ki. Rendelkezniük kellett dohánytermesztéshez szükséges ismeretekkel, továbbá igavonó állatokkal és földművelési szerszámokkal.⁴⁰⁶ Ambrózy jelentéseiből úgy látszik, hogy az új kertészetek lakói a közelben lévő helységekből települtek át. Amennyiben pedig nem kincstári területről jöttek, szükségük volt az anyagi viszonyaik igazolása mellett földesuruk elbocsátó levelére.⁴⁰⁷ A kertészeket és az uraságot megillető jogokat és kötelezettségeket

---

⁴⁰¹ MNL OL E 99 Benignae Resolutiones 1790–1848. Dáczer 1994: 208.

⁴⁰² Dáczer 1994: 207.

⁴⁰³ Dáczer 1998: 9–10.

⁴⁰⁴ Dáczer 1998: 45.

⁴⁰⁵ Dáczer: 1998: 187.

⁴⁰⁶ Az udvari kamara leirata báró Ambrózy Lajosnak. 1843. február 15. MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 184. csomó 16. kútfő 5830/4–1843. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 226–230. és 2356/P.P. számú, 1843. március 30-án kelt, királyi megerősítést tartalmazó legfelsőbb kézirat. MNL OL E 99. Benignae Resolutiones 1790–1848. a./iratok. 621. kötet. 1843. Martius 102. sz. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 226–233.

⁴⁰⁷ Dáczer 1998: 183: A Nógrád megyei Bárna község lakóinak hites tanúk előtt nyilatkozniuk kellett, hogy Pereg pusztá művelését át akarják venni, valamint igazolniuk kellett, hogy sem a megyének, sem a

kizárólag a minden egyes dohánykertésszel külön megkötött, 15–20 évre szóló bérleti szerződés határozta meg. Eszerint nem szabad őket sem kamarai alattvalóként, sem pedig zárt közösségként kezelni. Kerülni kellett mindent, ami az urbáriális viszony fennállására utalt.

A szerződéskötések után került sor a földterületek, a bel- és kültelkek kijelölésére. A kültelkek három egyenlő részből álltak, egy kertésznek mind a három határrészben ugyanakora területtel kellett rendelkeznie, amekkora területen vállalta a dohánytermesztést. A termesztett dohány felét bérleti díjként át kellett adnia az uradalomnak a bálázás és az első erjedés lezajlása után az erre kijelölt helyen. A maradékot csak akkor adhatta el, ha a kincstár nem élt elővételi jogával. Nem véletlenül írta Kübeck, hogy a dohánybeszerzés eme formája esetén semmiféle nehézség nem merülhet fel, elvégre a kincstár a gyakorlatban a teljes termés felett szabadon rendelkezhetett.⁴⁰⁸ Az építési telekért, a szántó-, a rét-, és a legelőföldekért a termeszőknek pénzbeli díjat kellett fizetniük, mértékét Ambrózy szabta meg. A bérlet lejáta után a kamarai uradalomnak jogában állt a bérbbe adott földeket visszavenni, az azon emelt épületekért, egyéb beruházásokért, talajjavításért nem volt kártérítés-fizetési kötelezettsége.⁴⁰⁹

Az első kézből történő beszerzést községekkel és birtokosokkal kötött szerződésekkel, direkt felvásárlással, beváltó helyeken történő átvétellel akarta elérni Kübeck. Ezt az irányvonalat követve 1844-től állandósították a kincstári hivatalokat, továbbá fiókintézményeket nyitottak Apátfalván, Nagykárolyban és Nyírbátorban.⁴¹⁰ A parasztoknak kamatnélküli előleget nyújtottak. Törekedtek a pontos minőségi osztályozásra, kiszámítható árszabásra, a rossz termés és ellenséges spekuláció elleni védelemként a készletfelhalmozásra.⁴¹¹ Átlagosan évi egymillió konvencióos forintot fordítottak hitelezésre, amit a beváltó hivatalok között a következőképpen osztottak el:

---

földesuruknak nem tartoznak. Be kellett mutatniuk emellett földesuruk elbocsátó levelét. Annak ellenére, hogy a feltételeknek eleget tettek, 1844 tavaszán mégsem telepedtek meg.

⁴⁰⁸ Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

⁴⁰⁹ Az udvari kamara leirata báró Ambrózy Lajosnak. 1843. február 15. MNL OL E 73 Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 184. csomó 16. kútfő 5830/4–1843. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 226–230. és 2356/P.P. számú, 1843. március 30-án kelt, királyi megerősítést tartalmazó legfelsőbb kézirat. MNL OL E 99. Benignae Resolutiones 1790–1848. a./iratok. 621. kötet. 1843. Martius 102. sz. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 226–233.

⁴¹⁰ Natorp – Bálványi 1896: 37.

⁴¹¹ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

	1844-es évről maradt dotáció		1845-ra kiutalt egy millió elosztása		Összes rendelkezésre álló hitel az 1845-ös évre	
	ft	kr	ft	kr	ft	kr
Pest (beleértve Tolnát is)	36.078	18 ¼	230.000		266.078	18 ¼
Debrecen (Károlylyal)	104.731	30 ¼	300.000		404.731	30 ¼
Szeged	30.443	32 ¾	300.000		330.443	32 ¾
Szolnok (tiszai állomással)	7.271	54 ¾	20.000		27.271	54 ¾
Tokaj (Rakamazsal)	192	26 ¾	6.000		6.192	26 ¾
Pécska (Temesvárral, Araddal, Palánkával)	36.209	5 ¾	144.000		180.209	5 ¾
Összesen	214.926	48	1.000.000		1.214.926	48

*A beváltó hivatalok rendelkezésére álló hitelösszegek az 1845-ös évre
(A táblázat az ÖStA FHKA Präs FM 1844: 9143 Kt. 1241. alapján készült)*

A kübecki célkitűzésre reflektálva 1844-ben négy, a kormányhoz lojális nagybirtokostól, név szerint Apponyi Györgytől, Dessewffy Emiltől, Nemeskéri Kis Páltól és magától Ambrózy Lajostól kapott ajánlatot a jövedék dohányszállításra. Ambrózy mellett – aki ugye érintve volt a kertészetek telepítő-munkájában – Apponyi és Dessewffy is több szálon kötődött a dohánykérdés alakulásához. A későbbi kancellár részt vett az udvari kamara és kancellária közös tanácskozásán, amikor döntés született a monopólium magyarországi bevezetésére. Memorandumaiban igyekezett olyan alternatívákat javasolni, hogy az egyedáruság intézményét a kormányzat el tudja majd fogadtatni a következő országgyűléssel. Dessewffy pedig a Budapesti Híradóban publikált cikkeivel, valamint a Pest megyei közgyűlésen elhangzott beszédével próbálta az előkészítő tevékenységet a gyakorlatba átültetni.

Apponyi a csabai birtokán termesztett dohányt adná el métermázsánként 8 konvenciósi forint áron 1845-öt követő hat éven át. A termésért kamatmentes előleget kérne 10.000 konvenciósi forint értékben, amit hat részre lebontva, évenként fizetne vissza. Dessewffy mihályi dohányt szállítana nyolc éven át, legjavát 8, a többi 6 konvenciósi forint áron, szintén 10.000 konvenciósi forint előlegért, nyolc évre lebontva. Kis Misláról, Dessewffyvel megegyező áron, hat éven át 8.000 konvenciósi forint előlegért, Ambrózy pedig tíz évre 8 konvenciósi forint áron 10.000 konvenciósi forint előlegért kötne szerződést a jövedékkel.

A nyersanyagbeszerzést és gyártást irányító dohánygyári igazgató (Tabakfabrikendirektor), Andreas Baumgartner először az általuk kért árat magasnak vélte. De, ha szortírozás előtti leveleket adnak át, jóval magasabb arányban kapna a jövedék a legjobb minőségű levelekből, tehát összességében kiegyenlítettnek tekintette a kért átlagárat a felkínált dohány értékével. Támogatta ajánlatukat, szerinte hazafias érzésből tették.⁴¹² A legfelsőbb helyeken viszont kifogásolták az előlegfizetés módját, nem láttak garanciát annak visszafizetésére.⁴¹³ A későbbi iratok közt nincs nyoma a nagybirtokosokkal kötött szerződésnek, feltételezhető, hogy nem született megállapodás.

Az udvari kamara akaratának köszönhetően 1844-ig a temesvári kamarai területeken húsz dohánytermesztő kolóniát alapítottak. Egy átlagos termésévből hozzávetőlegesen 37.000 métermázsa dohányt termesztettek, holdanként hét métermázstól.⁴¹⁴ A beváltó állomásokon további 120.000 métermázstól vásároltak fel,⁴¹⁵ tehát összesen 157.000 métermázsa dohányt tudott a jövedék a piac kizárásával beszerezni. Baumgartner 226.500 métermázsa tette a magyar dohánylevelek szükségletét, $\frac{2}{3}$ -át lényegében a kincstári kertészetekből és beváltó hivatalokból származó mennyiséggel fedezni lehetett.

1844-ig a dohánygyárakban a számadások alapján összesen 378.185 métermázsa dohány mutatható ki, fajtákra lebontva: szegediből 233.136, debreceniből 68.631, pécsiből 59.308, kerti levelekből 17.110 métermázsa. Ez az elsőből 24, a másodikból 18, a harmadikból 12, a negyedikből pedig 38 hónapra elegendő készletet jelentett, amit Kübeck növelni kívánt az egyre magasabb cigaretta-fogyasztásra tekintettel.⁴¹⁶

Amíg a kincstári kertészetek révén nem volt teljes mértékben biztosítva az elegendő dohánymennyiség, az udvari kamara nem törekedett kizárni teljesen a közvetítő kereskedőket, csak függetleníteni a jövedéki beszerzést a piac spekulációjától.⁴¹⁷ Sina szerződésének lejártakor (ami egyben az új felvásárlási rendszer nyitányát is jelentette) engedélyt kért az uralkodótól, hogy Wodianertől 25.000 métermázsa dohányt vásároljon, a nyilvános pályáztatás

---

⁴¹² Andreas Baumgartner Karl Friedrich Kübecknek. 1844. május 11. ÖStA FHKA Präs FM 1844: 4181 Kt. 1210.

⁴¹³ Franz Edler Habermann. 1844. június 5. ÖStA FHKA Präs FM 1844: 4181 Kt. 1210.

⁴¹⁴ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

⁴¹⁵ Baumgartner adatai szerint a debreceni, szegedi, pécsi, tiszai és kerti levelekre kötött szerződéseket 18.104 holdra terjedtek, amit ha évi középterméssel holdanként 5 métermázsa teszünk 90.520 mázsát kapunk. Ehhez jön még a tolnai állomás 30 ezres tétele, tehát összesen 120.000 métermázsaival kalkulált a jövedék. Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1844. október 30. ÖStA FHKA Präs FM 1844: 8905 Kt. 1240.

⁴¹⁶ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

⁴¹⁷ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

mellőzésével. Tekintve, hogy a teljes magyarországi dohánytermésre szüksége van a jövedéknek, a piaci konkurencia bevonása a kincstárnak magas árat, a termeszőknek pedig alacsonyat eredményezne.⁴¹⁸ Az illetékes dikasztériumok és igazgatási szervek iratváltásai közt először fedezhető fel konkrétan, hogy számolnak az osztrák dohányregálé nyersanyag-felvásárlásának a magyarországi piaci árképzésre gyakorolt hatásaival. Kübeck döntésének háttere, miszerint inkább szerződött Wodianerrel, mint a négy magyarországi, a Habsburg-házhoz lojális nagybirtokossal a jelenleg ismert levéltári források alapján nem rekonstruálható.

A Wodianerrel kötendő megállapodás elsődleges célja a készletfelhalmozás, az előző három év ellátási zavarainak megelőzése.⁴¹⁹ Ajánlatát Kübeck és Baumgartner jóval kedvezőbbnek tartotta Sina 1844-ig kötött szerződésénél. A korábbi évek figyelembe vételével Baumgartner a következő átlagárakkal kalkulál egy métermázsa dohányra:

Név	Beváltási ár	Raktározási, csomagolási és szárítási költségek a beváltó helyen	Szállítás közbeni súlyvesztés	Szállítási költség Hainburgba	Összesen
Szegedi	4 ft 40 kr	48 kr	11 kr	70 kr	6 ft 49 kr (maximum 7 ft)
Tiszai	4 ft 48 kr	48 kr	24 kr	2 ft 24 kr	8 ft 24 kr
Kerti levelek	7 ft	1 ft	1 ft	2 ft 24 kr	11 ft 24 kr
Debreceni	4 ft 28 kr	48 kr	21 kr	1 ft 48 kr	7 ft 57 kr
Pécsi	5 ft 24 kr	24 kr	7 kr	45 kr	6 ft 40 kr

*Egy métermázsa dohányra jutó költségek Baumgartner számításai alapján
(A táblázat az ÖStA FHKA Präs FM 1844: 8905 Kt. 1240. alapján készült)*

Amennyiben Wodianer ajánlatát összevetjük Sina 1836 és 1842 között biztosított áraival, azt tapasztaljuk, hogy a szegedi leveleket 2 forint 40 krajcárral, a debrecenit 3 forint 16 krajcárral, a pécsit 1 forint 50 krajcárral olcsóbban szállítja majd Wodianer (a tiszai levelekre nincs elegendő adat az összehasonlításhoz):

⁴¹⁸ Karl Friedrich Kübeck az uralkodónak. 1844. augusztus 20. ÖStA FHKA Präs FM 1844: 7957 Kt. 1234.

⁴¹⁹ Karl Friedrich Kübeck felterjesztése a magyarországi dohánylevelek beszerzéséről. 1845. május 21. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

	Sina 1836 és 1842 között		Wodianer ajánlata	
	Dohány mennyisége métermázsában	Egy métermázsára jutó átlagár	Dohány mennyisége métermázsában	Egy métermázsára jutó átlagár
Szegedi	728.915,58	9 ft 40 kr	42.227	Maximum 7 ft
Tiszai	-	-	10.096	8 ft 24 kr
Kerti	102.630,83	10 ft 20 kr-17 ft 48 kr	6.200	11 ft 24 kr
Debreceni	77.358,30	10 ft 41 kr	32.103	7 ft 25 kr
Pécsi	322.075,59	8 ft 30 kr	30.000	6 ft 40 kr

*Wodianer és Sina ajánlatának összevetése Baumgartner számításai alapján
(A táblázat az ÖStA FHKA Präs FM 1844: 8905 Kt. 1240. alapján készült)*

Kübeck azzal számolt, hogy a Sina-féle beszerzéshez képest métermázsánként 1 konvenció forint 6 krajcárral csökkennek a jövedék költségei, tehát a szükséges 226.500 métermázsá esetén 250.000 konvenció forintot takarít meg a kincstár. Az udvari kamara szerint „*az udvari kamara elnöke kiváltképp független pozícióba és jelentős előnybe helyezte a dohányregálét az új rendszerrel, ami nem csupán a jövedék érdeke, hanem a csökkenő magyar dohánykultúra miatt az ország jólétének is.*”⁴²⁰

A kamara 1845-ben átlag évi 231.000 métermázsá beszerzéssel kalkulált. Június hónapig ebből 175.945 mázsát sikerült teljesíteni:

Név	Szükséges évi mennyiség	Beszerzett mennyiség
Szegedi	120.000	61.720
Debreceni	60.000	75.359
Pécsi	50.000	18.528
Kerti levelek	1.000	17.145
Czerbel	-	3.193
Összesen	231.000	175.945

*Az udvari kamara számításai a nyersanyag-beszerzésről 1845-ben
(A táblázat az ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 1233 Kt. 198. alapján készült)*

Kübecknek be kellett ismernie, hogy nem sikerült teljesen függetlenítenie a császári jövedék dohánybeszerzését a piaci viszonyoktól. Ismét kérte a császár engedélyét, hogy

⁴²⁰ ÖStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.

Sinától 50.000 métermázsa szegedi, Wodianertől pedig 17.000 szegedi és 2.500 métermázsa debreceni dohányt vehessen a megfelelő készletek biztosításához.⁴²¹

Hiába próbálkozott Kübeck a Sinával való együttműködés felszámolására, a szegedi levelekből Wodianeren és Sinán kívül egyik kereskedő se rendelkezett készlettel. Sina birtokában 30.000 régi, 50.000 métermázsa tavalyi levél volt, az előbbiért 10 forint 30 krajcárt, utóbbiért 9 forint 30 krajcárt kért métermázsnként. Wodianer a finom leveleket 11 forint 40 krajcárért, a közönséges leveleket 7 forint 40 krajcárért, a debrecenieket pedig 10 forint 30 krajcárért kínálta. További feltételként szabta, hogy a következő három évben, tehát 1846-tól 1848-ig, ezeken az árakon 100.000 szegedi és debreceni levelet köteles tőle a jövedék átvenni. Baumgartner javasolta, hogy Sinától a tavalyi leveleket vásárolják fel, noha 45 krajcárral drágább a megszokottnál, valamint vessék el Wodianer három évre szóló feltételét.⁴²² V. Ferdinánd ennek megfelelően hagyta jóvá a beadványt augusztus 26-án.⁴²³

1846-ban Sina további 120.000 métermázst adott át a jövedéknek, párhuzamosan beszállítója volt a francia regálénak.⁴²⁴ Wodianer 1846-ban 39.000 métermázsa szegedi levelet ajánlott megvételre, amit Ferdinánd június 30-án jóváhagyott. Az ügy tárgyalásakor vált világossá az udvari kamara számára, hogy a jövedék a fürstenfeldi gyár kivételével nem rendelkezik elegendő raktárral a kitűzött készletmennyiség tárolásához. Sürgősnek nyilvánította a szükséges raktárak építését Hainburgban, Sedlitzben és Winnikiben. Kübeck a beruházások költsége ellenére az 1846-os évre 13 millió konvenció forint bevételt remélt.⁴²⁵ A kimutatások alapján több mint egy millióval elmaradt a vártnál; 11.930.583 konvenció forint lett.⁴²⁶ Ekkor azonban döntés született a jövedék magyarországi behozásáról, amely merőben más irányt szabott a bécsi dohánypolitikának.

---

⁴²¹ Karl Friedrich Kübeck előterjesztése. 1845. július 25. ÖStA Kab MKA 1845: 1233 Kt. 198.

⁴²² Karl Friedrich Kübeck előterjesztése. 1845. július 25. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 1233 Kt. 198.

⁴²³ V. Ferdinánd leirata. 1845. július 25. ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 1233 Kt. 198.

⁴²⁴ Karl Friedrich Kübeck előterjesztése 120.000 mázsa dohánylevél vásárlásáról Sina bárótól. 1846. július 24. ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1392 Kt. 208. és Lanier 1998: 55.

⁴²⁵ ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1030 Kt. 206.

⁴²⁶ ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.

3. KÍSÉRLETEK A DOHÁNYMONOPÓLIUM MAGYARORSZÁGI BEVEZETÉSÉRE

Az egyedárusági rendszer 1670-es megalapítása óta jelentős bevételt hozott a császári kincstárnak, ezért a kormányzat igyekezett minden elé gördülő akadályt elhárítani, elsőbbségét biztosítani. Ugyan 1850-ig nem vezették be a dohánymonopóliumot a Magyar Királyság területére, többször felmerült az elképzelés a feketekereskedelem, a nyersanyagbeszerzés okozta problémák, illetve az udvar szorult pénzügyi helyzetének megoldására, nemcsak bécsi körökben. Mivel azonban bevezetése egy új közjöveldelmi forrás megnyitásával egyenlő, a magyar rendi országgyűlés hozzájárulása szükséges a kivetéséhez. Az udvar a javaslat megfontolásakor mindig mérlegelte a monopólium hozta haszon mértékét a vele járó hátrányokkal egyetemben. A kísérletek ezért egymástól függetlenül, eltérő politikai-gazdasági kontextusban értelmezendők.

A. General Appalto und Pachtordnung

A dohánynal kapcsolatos elképzelések sorában először 1693-ban tűnt fel a Magyar Királyság neve. Az örökös tartományok bérleti rendszerét intéző udvari körök mélyrehatóbb vizsgálatot tartottak a dohány adóztatásával kapcsolatban, mivel az appaldátorok jelentős hasznot húztak a kereskedelmi privilégiumokból a bérleti díj folyamatos növekedése ellenére. A rendszer felszámolására, a szabad kereskedelem visszaállítására született ekkor javaslat, amely tetemes bevételt biztosított volna a kincstárnak egy pótdíj bevezetésével. A legfelsőbb körök tetszését nem nyerte el az elképzelés, így Magyarország mentesült a pótdíj fizetése alól.⁴²⁷

1699-ben ismét felmerült a kereskedelem privilegizálásának valamiféle módosítása. Az ekkor szövegezett General Appalto und Pachtordnung tárgyalásakor elvben elhatározták a magyarországi dohánykereskedés monopolizálását oly módon, hogy a leendő bérlőknek az örökös tartományok appaldátorai számára minden haszon nélkül kötelező nyersanyagot szállítani. A tervezetről Takáts szerint tudott a budai kamarai adminisztráció, de semmi különöset nem látott a dologban.⁴²⁸ Passzivitása két okra vezethető vissza: először is elképzelhető, hogy nem ismerte fel a dohánytermesztés közgazdasági jelentőségét, ezért nem tanúsított ellenkezést az Appalt bérlőinek érdekérvényesítése ellen. Másodszor lehetséges magyarázatul

---

⁴²⁷ Takáts 1898: 67.

⁴²⁸ Takáts 1898: 68.

szolgálhat, hogy az adminisztráció kizárólag az udvari szervek végrehajtó eszközeként működött a kérdésben, nem törekedett az álláspontok ütköztetésére.

Takáts a rendeleti formát a rendek esetleges tiltakozásának elkerülésével hozta összefüggésbe, miszerint a Hofburg nem kockáztatta az országgyűlésen való polémia kialakulását. Továbbá Lipót arra számíthatott, hogy a természet ekkor többségében a neoaquistiqá területeken történt, ami közvetlenül a bécsi udvari kamarától függött.⁴²⁹

1702. március 2-i udvari leiratban értesítették az adminisztrációt, hogy öfelsége tekintettel a General Appalto und Pachtordnung-ra elhatározta, hogy az Appaltot Magyarországra bevezeti (kicsit kevesebb mint egy évvel azután, hogy kiadták az örökös tartományokban az általánosan érvényes pátenst). Az udvari kamara mellékelte a február 18-án kelt határozatot,⁴³⁰ május 4-én pedig a magyar kancellária tudomására hozta, hogy három évre bérbe adták az alsó-magyarországi dohánykereskedelmet.⁴³¹ A hadikiadások magas voltával indokolták a döntést.⁴³² Eredetileg az egész országra kiterjedő megállapodást kívántak kötni, azonban nem találtak olyan vállalkozót, aki ajánlkozott volna az üzletre.⁴³³ Az április 10-én kötött szerződés alapján a három bérlő kereskedőnek, név szerint Gregor Fahrenwangernek, Johann Zieglernek és Hans Adam Flögelnek három éven keresztül évi 8.000 konvenció forintot kellett fizetnie a területért. Összehasonlításképpen Morvaország bérletéért egy 1701-es szerződés szerint Ignatz Gnolfingertől évi 6.100, Alsó- és Felső-Sziléziáért évi 13.300 konvenció forintot kért el a kincstár.⁴³⁴

Lipót 1702. október 1-jén, a bérlőkkel kötött szerződés érvénybe lépésének napján, magyar, német és latin nyelven kiadott pátense felségjogokra és más országok példájára hivatkozva kijelentette, hogy a királyt illeti meg a dohány elővételi joga, gyártása és forgalmazása (tehát a természet szabadságát fenntartotta). A közjó és a kincstár javára a privilégiumot az udvari kamarára bízta, mégpedig úgy, hogy a kamara üzze azt, vagy bocsássa bérletbe.⁴³⁵ Takáts Sándor szerint „*a dohánymonopólium első alakját a törvényes formák mellőzésével,*

---

⁴²⁹ Takáts 1898: 68.

⁴³⁰ Takáts 1898: 69.

⁴³¹ Mitteilung der Hofkammer an die Hofkanzlei. 1702. május 4. Österreichisches Staatsarchiv AVAFHKA Neue Hofkammer und Finanzministerium, Finanzministerium Präsidium – Beilagen Jahr 1834 Zl. 1830 Kt. 34. Takáts az erdélyi főkormányzék levéltárára alapozva úgy véli, hogy 1701-ben az erdélyi gubernium egy bizonyos Zoltán nevű görög kereskedőnek bérbe adta a dohánykereskedelmet, ami a monopólium kezdetleges formáját jelentette. In: Takáts 1898: 56–57.

⁴³² Takáts 1898: 68–69.

⁴³³ Takáts 1898: 69.

⁴³⁴ Retzer 1784: 28.

⁴³⁵ Patent K. Leopold II. vom 1. okt. 1702, die Errichtung des staatlichen Tabakmonopols für Ungarn. 1702. október 1. ÖStA AVAFHKA Neue Hofkammer und Finanzministerium, Finanzministerium Präsidium – Beilagen Jahr 1834 Zl. 1830 Kt. 34. Takáts közli a pátenslevél tartalmi kivonatát magyarul: Takáts 1898: 70–72.

rendeleti úton erőszakolták az országra, de ha a dolog közjogi oldalától eltekintünk, azt az egyet el kell ismernünk, hogy ezen egyedárusági rendelet méltányosabb volt mindazoknál, melyek Lipót uralkodása alatt napvilágot láttak. A dohánytermelést nem csak szabaddá tette, hanem még állandósítani is igyekezett. [...] Méltányos árt szabott a dohány beváltására.”⁴³⁶

A Takáts által felvázolt előnyök ellenére a kortársak szemében tele volt a pátens hátrányos rendelkezésekkel. A legsérelmesebb pontjának a pipa és a dohány árusításának teljes betiltását tekintették.⁴³⁷ Kihirdetését a megyék és a városok sorra megtagadták, indoklásukban ellentétesnek nevezték az ország törvényeivel.⁴³⁸ A bérlők jelentése alapján Szegeden még dobosokat sem tudtak szerezni a közzétételhez. Eger vidékén 1703 tavaszán sem sikerült kihirdetni, a rác dohányültetők a dohányárulás engedélyezését kérelmezték. A bérlők panaszai miatt Budát és Pestet sikerült rákényszerítenie a hatóságoknak, de Pozsony továbbra is ellenállt. Az udvari kancellária jelentésében olvashatjuk, hogy egyesek lármája és reklamációja miatt a vármegye 1703. március 5-én tartott ülésén nem lehetett a pátent felolvasni.⁴³⁹ Több város azzal védekezett, hogy ugyan kihirdették, de nincs benne a Corpus Jurisban, tehát érvénytelen. Mások, mint például Komárom 1703-ban egyszerűen betiltotta a dohány ültetését.⁴⁴⁰

A lipóti pátens végrehajtását gátolta szövegezése, amely több helyen nem állt összhangban az örökös tartományok appaldátorainak szerződésével. Az appaldátoroknak joguk volt dohányszükségletük Magyarországon való beszerzésére, amit minden adótól és vámtól mentesen szállíthattak ki. A magyar monopólium bérlőinek szerződése alapján viszont senki sem vásárolhat rajtuk kívül a termelőktől dohányt, ráadásul a vámok megfizetése után megengedi az örökös tartományokkal való kereskedést. Az örökös tartományok appaldátorainak azonban felhatalmazása volt minden idegen dohányszállítmány lefoglalására.⁴⁴¹

A magyarországi illetőségű bérlők a következőt írták a budai kamarának: *„Ha egyik helyen nagy nehezen létrehozuk a békét és nyugalmat, jön a másik helyen a baj; mintha csak a király nem is volna úr és király Magyarországon.”*⁴⁴² A felvásárlás körüli visszaélések csak fokozták az intézkedés iránt táplált ellenszenvet. A dohánytermelők nem tudták, hol

---

⁴³⁶ Takáts 1898: 72.

⁴³⁷ Takáts 1898: 73.

⁴³⁸ Takáts 1898: 73–74.

⁴³⁹ Takáts kancelláriai iratokra hivatkozva megjegyzi, hogy ugyan 1702-ben Pozsony vármegye kardoskodott a legjobban a monopólium ellen, 1734-ben bérbbe adta a dohányárusítást az egész megye területén egy bizonyos Sekl Jakab nevű zsidó kereskedőnek. Lásd Takáts 1898: 141.

⁴⁴⁰ Bővebben Takáts 1902: 385–390.

⁴⁴¹ Takáts 1902: 386.

⁴⁴² Közli: Takáts 1898: 75.

történik a beváltás, a bérlők a levelek századrészét sem tudták beváltani, ennek ellenére a termést csak nekik lehetett eladni.⁴⁴³ Nem véletlen, hogy a Rákóczi-szabadságharcban a nemzeti sérelmek között szerepelt az egyedáruság. A *Centuria Gravaminum Hungariae Germanis proposita* című röpirat 21. pontja a dohány, a salétrom és az ásványvíz monopóliumát sorolja fel.⁴⁴⁴

Nincs nyoma annak, hogy a szabadságharc kitörése után mi lett a sorsa a pátensnek, valószínűsíthető, hogy a háborús állapotoknak köszönhetően érvényét veszítette.⁴⁴⁵ Amennyiben kitekintünk az örökös tartományokra, láthatjuk, hogy Lipót 1704-ben felszámolta az ot-tani monopóliumi rendszert és visszatért az adókivetésre. Tekintve, hogy a kereskedők Alsó-Magyarországra kötött szerződése három év múlva, vagyis 1705-ben eleve lejárt volna, Lipót valószínűleg ezen a területen is áttért volna az adóformára, ha nem tör ki időközben a szabadságharc.⁴⁴⁶

Az udvar egészen 1720-ig nem foglalkozott a magyarországi dohánnyal, ekkor azonban újból napirendre került. A levéltári forrásokból nem derül ki, miért telt el a két időpont között ennyi idő, illetve miért éppen ekkor jutott III. Károly arra az elhatározásra, hogy bevezeti újból a monopóliumot. Hivatkozott a lipóti rendelkezésre, egyfajta jogalapként kezelve azt. Okulva az első kísérlet sikertelenségéből, már több gondot fordított az előkészítésre. A tervezet 1720. december 17-én elküldte véleményezésre a magyar udvari kamarának.

A bérlet mellett felmerült a szállítandó dohány megadóztatása.⁴⁴⁷ Kamarai kérésre 1721. május 26-án jegyzett felterjesztésében Mattyasovszky Imre, a királyi ügyek aligazgatója az 1681-es törvények 9. cikkére hivatkozva az országgyűlés beleegyezéséhez kötötte az egyedáruság törvényes behozását. Véleménye megegyezett a szepesi kamaráéval, a kancellária viszont el kívánt tekinteni ettől, mert a monopóliumot hasznosnak ítélte Magyarország számára.⁴⁴⁸ 1721. június 29-én az udvari kamara ugyan megbízta a kancelláriát az 1702. októberi rendelet újbóli kihirdetésével, a lakosság, valamint a dohánykereskedők panaszainak hatására⁴⁴⁹ III. Károly egy augusztus 27-ei pátenssel hatályon kívül helyezte.⁴⁵⁰ Az augusztusi

---

⁴⁴³ Takáts 1902: 389–390.

⁴⁴⁴ *Tabacae, salis nitri et arcidularum in appaldem redactio*. Lásd: Takáts 1898: 76.

⁴⁴⁵ A kutatás jelenlegi állása szerint az első levéltári irat, amely említi a pátent, 1812-ben keletkezett. Eszerint a háború miatt érvényét veszítette. In: *Auszug aus den in Ansehung der Tabakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königlich. ungar. Hofkanzley vorgefundenen Akten*. 1812. június 30. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁴⁶ Takáts 1898: 76.

⁴⁴⁷ Takáts 1902: 391.

⁴⁴⁸ Takáts 1898: 78.

⁴⁴⁹ *Auszug aus den in Ansehung der Tabakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königlich. ungar. Hofkanzley vorgefundenen Akten*. 1812. június 30. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

pátens a dohánykereskedést szabaddá tette, a feldolgozásért és árusításért egy meghatározott összeg fizetését rendelte el, ezért nevezték taksa-rendszernek. Takáts kérdésesnek tartotta a rendszer életbe lépését; a gyakorlatban maximum a bírságok kiszabása történhetett meg.⁴⁵¹ Az általam vizsgált levéltári anyag nem említi a pátens megvalósulását, csupán annyit, hogy a koncepció Batthyány Lajos alkancellártól származott, aki úgy vélte, hogy a végleges szabályozást az országgyűlésnek kell átengedni.

B. A magyar Appalt

Az örökös tartományokban csak 1723-ban tértek vissza az egyedárusághoz, tehát a magyarországi rendelet megelőzte a Lajtán túlit. Takáts szerint az udvari kamara a kancellária pozitív véleménye ellenére elállt szándékától, és a monopóliumot tárgyalásra kívánta bocsátani az 1722–23-as országgyűlésen. Ennek ellentmond, hogy az összesítő jegyzéken szerepel egy irat, amelyben az udvari kamara felszólította a tőle független kancelláriát, hogy az 1702-es privilégiumot újból hirdesse ki.⁴⁵² Továbbá egy 1812-ben kelt irat a következőket tartalmazza: „[...] hogy a dohánybérlet Magyarországon, mint a fennmaradó örökös tartományokban 1702-es év óta pátens révén közzé lett téve és mivel az akkori zavargások miatt a dolog elmaradt, ezt a közzétételt 1721-ben megismételték, azonban eredmény nélkül maradt, mivel az országglakosok különösen a dohánykereskedők panaszkodtak, hogy ennek a kereskedelmi ágnak a szabadsága nagy hátrányukra a törvények ellenére ezáltal el lesz nyomva [...]”⁴⁵³

Takáts úgy vélte, a helytartótanács igyekezett a monopólium valamilyen formában történő kivetésére. Ennek érdekében hajlandó volt az 1724. évi katonai adó fejében, készpénz gyanánt portánként 3 mázsa dohányt elfogadni. A terv szerint az ebből származó hasznot a pozsonyi zsidóknak adnák át, akiknek régi ezüst beszerzésére kellene fordítaniuk azt. Az így nyert ezüst szolgálna előlegként az 1725-ben érvénybe lépő dohányappaltra. Itt is kérdéses a terv kivitelezése, amennyiben megvalósult bizonyára nem lehetett hosszú életű.⁴⁵⁴

---

⁴⁵⁰ Patent K. Karls VI. vom 27. August 1721, wodurch der Patent vom 1. okt. 1702 aufgehoben. 1721. augusztus 27. ÖStA AVAFHKA Neue Hofkammer und Finanzministerium, Finanzministerium Präsidium – Beilagen Jahr 1834 Zl. 1830 Kt. 34.

⁴⁵¹ Takáts 1902: 392.

⁴⁵² In: AVAFHKA Bestandgruppe: Neue Hofkammer und Finanzministerium FM Präs. – Beilagen Jahr 1834 Zl. 1830.

⁴⁵³ Auszug aus den in Ansehung der Tabakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königlich. ungar. Hofkanzley vorgefundenen Akten. 1812. június 30. ÖStA FHK Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁵⁴ Takáts 1898: 121–122.

Az örökös tartományok szerződéskötéseikor rendre meghatározták, hogyan kell a bérlőknek eljárni, amikor Magyarországra bevezetik a monopóliumot. Az udvari kamara Marchese Carignani és Diego Aquilar nevű zsidó kereskedőkkel folytatott alkudozás közben kikötötte, hogy amennyiben megvalósul a magyar monopólium, újratárgyalják a szerződésüket.

1728-ban végül egy másik kereskedő, Dominico de St. Nicoloval állapodtak meg négy évre, akinek megengedték, hogy árusíthassa dohánytermékeit Magyarországon, de csak addig, amíg monopólium alá nem vonják.⁴⁵⁵

1733-ban Margutti kereskedő nyerte el a bérletet, szerződésének 8. pontja szerint nem-sokára hozzák Magyarországra a monopóliumot.⁴⁵⁶ Az udvar bizakodására egy bizonyos Dominici nevű milánói kereskedő ajánlata adott okot. 1731-ben a magyar dohánykereskedelem bérletére kínálkozott tíz évre. A 12 pontból álló szerződés a következő tételeket tartalmazta:

- 1.) Tíz éven keresztül veszteség veszélye mellett Dominicinek jogában áll Magyarországon dohányt értékesíteni, mégpedig minden fajtából méltányos áron készleten tartani
- 2.) A Magyarországon termelt és a kijelölt raktárokhoz szállított dohányt köteles első kézből készpénzért átvenni
- 3.) Jogában áll külföldieket is alkalmazni, ugyanakkor az országban lakókat előnyben kell részesítenie
- 4.) A királyi ratifikáció után egy hónapon belül, minden az országban található dohánykereskedő készletéért kárpótlást kell fizetnie készpénzben
- 5.) Szerződést mind a helytartótanácsnak, mind a megyéknek, a városi és egyéb magisztrátusoknak meg kell erősíteni
- 6.) Dominici és társai a helytartótanács hatásköre alá fognak tartozni az 1723. 57. és 64. törvénycikkely alapján
- 7.) Az áraknál figyelembe kell venni az elmúlt három évet, szállítási költségként az 1729. évi 5. törvénycikkely alapján mérföldenként minden mázsa után 2, a hegyes vidékeken pedig 3 krajcárt kell fizetni
- 8.) A helytartótanácsnak kötelessége a szerződésnek az országban való közzététele, a büntetések fele a kincstárat, a másik fele a bérlőt illeti

---

⁴⁵⁵ Takáts 1902: 398.

⁴⁵⁶ Takáts 1902: 399–400.

- 9.) Amennyiben a tíz év lejártá után más kapja meg a szerződést, köteles a készletet megfelelő áron beváltani, amennyiben a helytartótanács vagy a bérlő a megállapodást már nem akarja tíz év után folytatni, egy évvel korábban jeleznie kell
- 10.) A bérlőnek évi 8.000 konvenció forintot kell fizetnie négy részletben, azonban háború és pestis esetén engedményt tesznek
- 11.) A bérlőnek 15.000 konvenció forint kauciót kell letétbe helyeznie
- 12.) Amennyiben a bérlő meghal, utódai vagy társai folytathatják a szerződést

Az udvar 9.000 forintban szabta meg a bérlet árát, május 28-án pedig felterjesztette császári jóváhagyásra az ügyet, amit meg is kapott „*praemissa facultato seminandi quoe danda erit gratis*” záradékkal.⁴⁵⁷ Megkötötték a szerződést, amely problémák sorozatát indította el. Habár a kormányzati szervek eredetileg támogattak volna egy magyarországi Appaltot, a megállapodás létrejöttékor mégis több kifogást emeltek. A kancellária felrótta, hogy a helytartótanács nem vette figyelembe az általa ajánlott feltételeket. Az udvari kamara viszont Ausztria érdekeit látta megsértve a magyar dohánykereskedés önállósulásában, ezért igyekezett azt semmissé tenni. Felmerült a dohánytermesztés korlátozása a kamara részéről, amit a kancellária túlzásnak tartott, mondván, ezzel csak az 1702-es és 1721-es kísérletekhez hasonló véget érne a monopolizáló szándék.⁴⁵⁸

A szerződés körül kialakult udvari vita közben Dominici üzlettársai benyújtottak egy kérelmet, miszerint ők a fő vállalkozók az üzletben, Dominici csak a nevét adta hozzá. Az ügy kimenetele nehezen rekonstruálható. Egy 1812-es udvari kamarai elnöki irat visszatekintése alapján a felállított vizsgálóbizottság megállapította, hogy Dominici megbízhatatlan, a „*zsídók zsoldosa*”, aki mögött nem áll semmiféle vagyon. A szerződést a legfelsőbb helyeken jóváhagyták, végül azonban a megállapodás meghiúsult.⁴⁵⁹ Retzer az erről szóló, elutasító rendelet megszületését 1732. augusztus 27-ére tette, azonban az általa kutatott akták között nem találta meg, így nincs információja annak tartalmáról és végrehajtásáról.⁴⁶⁰ Horváth Mihály ettől eltérően úgy vélte; egy Dominico nevű ember 1732. augusztus 6-án igenis megkapta a kereskedés bérletét, amit a bécsi kamara akart ráerőszakolni az országra Batthyány Lajos

---

⁴⁵⁷ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungers. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785. Takáts a Károlyi levéltárra hivatkozva azonos módon interpretálta az eseményeket. Az 1731. április 18-án kelt szerződés levéltári jelzete: MNL OL P 396 Károlyi család nemzeti levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e. (92. doboz) Fol. 159–160. Jegyzeteimben az Österreichisches Staatsarchivban fellelhető iratanyagot használok hivatkozással.

⁴⁵⁸ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungers. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁵⁹ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungers. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁶⁰ Retzer 1784: 53.

alkancellár heves ellenkezése ellenére.⁴⁶¹ Horváth sajnos nem hivatkozott adatainak forrásaira. Takáts levéltári jelzetekkel ellátott írásában cáfolta állításait, ennek ellenére Ság Manó 1907-ben a Horváth-féle verziót tartotta megtörténtnek.⁴⁶²

Mindezt tovább bonyolítja, hogy gróf Károlyi Sándor 1732. október 25-én megállapodott két zsidó kereskedővel, Oppenheimerrel és Bodenheimerrel egy kereskedelmi társulat alakításában, amellyel átvették a Dominici-féle privilégiumot. A Nagykárolyban kötött egyezés szerint Károlyi megszerzi a Dominici-féle privilégiumot, Oppenheimert és Bodenheimert, mint társait beveteti, a türelmi adó alól pedig mentességet szerez nekik. Károlyit a nettó jövedelem negyedrésze fogja illetni, vagyis közel évi 1.396.660 forint. A tervezett gyárakat, raktárakat, malmokat a gróf birtokain fogják felépíttetni.⁴⁶³ Az 1812-ben kelt visszatekintő irat Oppenheimert és Bodenheimert Dominici társaival azonosította,⁴⁶⁴ Takáts azonban a Károlyi család levéltárára hivatkozva Pottendorfer nevű zsidó kereskedőt tartotta annak.⁴⁶⁵

Károlyi érdeklődése a dohány iránt nem előzmények nélküli. 1729-ben kidolgozott egy javaslatot, amiben a dohány elterjesztését alkalmasnak vélte a szegénység megfékezésére. Tervei előkészítéséhez kutatást végzett a magyarországi termesztés felmérésére. Eszerint Szatmár vármegyei birtokain lévő községek készséggel vállalták a növény terjesztését, ahol eddig is szinte kivétel nélkül minden faluban termesztették. A többi megyéből elenyésző számban érkezett válasz. Zala támogatta Károlyi tervét, azonban megjegyezte, hogy eddig csak Nagykanizsán és Muraközben termeltek dohányt. Somogyban egyáltalán nem, Zaránd és Arad megyékben pedig egy-két faluban foglalkoztak vele. A később beérkezett jelentések még Bihar és Szabolcs vármegyékben jeleztek nagyobb volumenű dohánytermést.⁴⁶⁶

A társulatnak a „*Generale Commercium Sub Corona Regni Hungariae*” nevet adták. Dohány mellett mézzel, viasszal, kénesóval, gubaccsal, kenderrel, birkával, marhával, disznóval, gyapjúval, bőrrel, borral és gabonával kereskedett volna. Egyedül a királytól kívántak függni, 100.000 forint kifizetésével akarták megnyerni az export és import kizárólagos jogát. A külföldi kereskedőknek velük kellett volna tárgyalniuk a behozatal

---

⁴⁶¹ Horváth 1840 (reprint 1984): 177.

⁴⁶² Ság 1907: 19.

⁴⁶³ MNL OL P 396 Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz) Fol. 191–194. (több példány található a levéltárban.) Takáts 1898: 135–136.

⁴⁶⁴ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungars. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁶⁵ Takáts 1898: 135.

⁴⁶⁶ MNL OL P 396 Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz) Jelentések például 1729-ből Fol. 59–61, 72–75, 92–95, 97–102, 206–207, 211. 1732-ből Fol. 53, 208–209. Lásd: Takáts 1898: 125–126.

kapcsán, a belkereskedelem továbbra is bárki által üzhető. A megállapodás alapján a társulat elnöke Károlyi Sándor, főbb tagjai pedig Meskó Ádám, Szentiványi János, Gyulay Ferenc, Perényi Pál, Palocsy Mihály és György bárók, Patay Sámuel, Bíró István, Győry Péter, Lányi Pál, Wiczén Mihály, Andrassy Zsigmond, Steczel Kristóf, Halász Péter, Benkovics János lettek volna. A szabad királyi városokat Baranyay Mihály, Englmayer Jakab, Glaczinger Mihály képviselnék. Tervezetükben javasolták Eszterházy József és Erdődy József belépését, amely megoldaná a horvátországi és a transzdunai kereskedelem problémáját.

Kötelezték magukat tíz éven keresztül meghatározott mennyiségű dohány átadására az örökös tartományok bérlőinek. Vállalták a nyersanyag elszállítását Budára, vagy Pozsonyba, Károlyi ellenben célszerűbbnek tartotta egy gyár felállítását Szatmár vármegyében, amely a hainburgi fiókküzemeként működne. Nagykároly megfelelő fekvésű hely, itt természettk a legtöbb dohányt, a nagy termő vidékek; Abauj, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg, Bihar, Ugocsa és az erdélyi-részek mintegy körülzárták a várost. Későbbi alapításokat a tótmegyeri uradalomban, esetleg Pozsonyban, raktár létesítését Hódmezővásárhelyen javasolt a gróf. Előbbibe a szerémségi és szlavóniai, utóbbiba a temesvár-bánsági, a bácskai, valamint az erdélyi dohányt gyűjtenék össze. Ezeken a főraktárokon kívül minden két-három megyében fiókraktárakat építtetnének. Nagykárolyban meg is kezdték a levelek beváltását.

A dohánykereskedelemből várható haszon szempontjából a következővel kalkulált Károlyi: mázsáját a társulat átlag 6 forintért venné, a szállítás 40 krajcárba, a gyárból való elszállítás 2 forintba, a gyártás pedig 4 forintba kerülne. Ha mázsánként 16 forintért árusítanák, a tiszta haszon 3 forint 20 krajcárt tenne ki. A burnót mázsáját pedig a Magyar Királyságban 30 forintért hoznák forgalomba, akkor levonva az előállítási költséget a tiszta haszon 13 forint 20 krajcár. Export esetén a nettó nyereség mázsánként 12 forint 25 krajcár.⁴⁶⁷

A gróf további tervei közt szerepelt a kereskedelmi társulat bővítése, amely az ország összes terményét, az előreirányzott gyárak felállítása után iparcikkeit is értékesítette volna. Miután sikerült néhány gazdag zsidó kereskedőt megnyernie, ismét felszólította a vármegyéket a dohánytermelés, a földművelés és az állattenyésztés előmozdítására. Elképzeléseihez igyekezett megnyerni a gazdagabb földbirtokosokat.

Oppenheimerrel és Bodenheimerrel a helytartótanácsához benyújtott kérvényükben Dominicit alkalmatlannak nyilvánították a dohánykereskedés bérletére, mert sem az országot, sem a hatóságokkal való érintkezés módját nem ismeri, érdektársait pedig előre ki akarta zárni

---

⁴⁶⁷ MNL OL P 396 Károlyi család nemzeti levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz) Fol. 291–304. Takáts 1898: 127–130.

a szerződésből. A vállalkozás fejeként Károlyit, vagy esetleg Ferenc fiát ajánlották, továbbá indítványozták a kereskedők türelmi adó alóli felmentését. A szerződés időintervalluma tíz évre szólna, a létesítendő gyárat, malmokat, raktárat a Károlyi birtokokon kívánták felépíteni. A helytartótanács ellenezte a zsidó kereskedők nevének bevételét a privilégiumba: a maximum, amit jóvá kívánt hagyni, hogy Károlyi neve mellé írják a „*compagnie*” kifejezést.

A különböző udvari szervek között megindult iratváltások az örökös tartományok appaldátorai és Károlyi között keletkezett érdekvédelmi vitákkal vannak tele. Az udvari kamara 1733. június 17-én kelt iratában azt fejtegette, hogy Károlyi az osztrák appaldátorokat ki akarja zárni a felvásárlásból, jelentős hátrányba hozva a kincstárt.⁴⁶⁸ A gróf a vádra reagálva kifejtette, nem korlátozza az osztrák appaldátorok felvásárlását, ha előzőleg mindig bejelentik hol és mennyi dohányt szándékoznak vásárolni. Amennyiben első kézből nem kapnának eleget, kötelesek a magyar bérlők raktáraiból fedezni szükségleteiket.⁴⁶⁹ Az udvari kamara 1733. július 20-án kelt leiratában azt a választ adta, hogy az örökös tartományok appaldátorai szabadon válogathassanak a magyarországi raktárakban, elkerülve ezáltal, hogy a jobb minőségű leveleket rosszabbakkal vegyítsék. Négy nappal később fel lett szólítva a helytartótanács, hogy tudakolja meg Károlyitól, elvállalja-e a privilégiumot az udvari kamara által szabott feltételekkel. A gróf válaszában jóváhagyta a megállapodás pontjait, pusztán annyit kötött ki, hogy az osztrák appaldátorok az időt és a vásárlandó mennyiséget kötelesek előre bejelenteni.⁴⁷⁰

Az ügy tárgyalásának következményeként a gróf többször érintkezett de Sancto Nicolaoval, az osztrák dohánykereskedés bérlőjével. Ennek eredményeképpen elhatározta, a magyarországi mellett az örökös tartományokbeli dohánykereskedést is bérbe veszi. Miután de Sancto Nicolao belép társulatába, közösen irányítják majd az osztrák és magyar monopóliumot. A hazai gyárak felépüléséig a hainburgi látná el a gyártást.⁴⁷¹ Tervüktől azonban rövid időn belül elálltak. Takáts szerint amellet, hogy időközben kitört a rajnai-háború és Károlyi Sándor lovasezredének felállításával volt elfoglalva, úgy ítélték meg, az udvari kamara sosem hagyná jóvá a közös Appaltot.⁴⁷² Holott korábbi cikkében maga is megjegyzi, Nicolao az osztrák egyedáruságra kötött bérleti szerződésének 10. pontja egyenest kilátásba helyezte a

---

⁴⁶⁸ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungars. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁶⁹ Takáts 1898: 137.

⁴⁷⁰ Auszug aus den in Ansehung der Tapakpachtung in Ungarn, in dem Archive der königl. ungars. Hofkanzley vorgefundenen Akten. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁴⁷¹ MNL OL P 396 Károlyi család nemzeti levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz) Fol. 163–164. Takáts 1898: 139.

⁴⁷² Takáts 1902: 385–405.

magyar dohánykereskedés bérletét.⁴⁷³ Mindenesetre, hogy tárgyalásaik kárba ne vesszenek, kötöttek egy titkos megállapodást. Károlyi eszerint tíz évre társául fogadja Nicolaot a magyar dohánykereskedelmi társulatában, aki a nettó jövedelem ¼-t kapja. Ezért Nicolao viseli a kiadások ¼ részét, továbbá letesz 100.000 forintnyi kauciót. Károlyi köteles az osztrák dohánykereskedelem bérletébe investálni a kiadások ¼-nek megfelelő értékben, amíg Nicolao bérlí azt. Egymáshoz teljhatalmú megbízottat küldenek majd tanácskozni akadályoztatásuk esetén.⁴⁷⁴

1735-ben a helytartótanács újból felelevenítette a dohánykereskedés ügyét. Felszólította Károlyi grófot, nyilatkozzék, csakugyan vissza akar-e lépni korábban tett ajánlatától. Nincs nyoma, hogy Károlyi válaszolt volna. Egykori tanácsadója, a'Sole Ferenc József azonban ajánlatot tett a bérletre. Jártasságát a magyarországi dohánykereskedelemben a korábbi tárgyalások során szerezte. Habár a Károlyi-féle egyezség alapján megállapodott vele a helytartótanács, a királyi jóváhagyást ismeretlen okok miatt nem nyerte el.⁴⁷⁵

C. *„Csendben, feltűnés nélkül”*

A következő uralkodói kísérlet 1812. május 1-ei dátummal érhető tetten. I. Ferenc *„csendben, feltűnés nélkül”* szakvéleményt kért Erdődy József magyar királyi kancellártól, hogyan lehetne a dohánylevelek felvásárlását és a feldolgozott dohány eladását Magyarországon az állami pénzügyek igazgatása alá vonni. Hivatkozott a Dominici kereskedővel kötött szerződésre, tudni akarta, hogyan lehetséges, hogy egy magánember megkapta tíz évre ezt a jogosultságot.⁴⁷⁶ 1735-től 1812-ig tehát az udvari dikasztériumok levéltári anyaga alapján nem foglalkoztak a dohánymonopólium kivetésével, amit alátámaszt, hogy Ferenc a Dominici-féle ügyet említette, későbbi iratváltásokat nem.

Az uralkodó tájékozódása egy új jövedelmi forrás megnyitásának lehetőségéről a császári kincstár számára elválaszthatatlan az 1811–12-es diéta eseményeitől. Célja a birodalmi méretű pénzügyi csőd elkerülése volt, a tárgyalások azonban nem vezettek eredményre.⁴⁷⁷

1812. augusztus 4-én kelt Erdődy válasza I. Ferencnek.⁴⁷⁸ A kancellár jelentős különbséget látott a 18. század eleji és korának viszonyai között. Míg Dominicivel való szerző-

---

⁴⁷³ Takáts 1898: 135–141.

⁴⁷⁴ MNL OL P 396 Károlyi család nemzeti levéltára. Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz) Fol. 165–166. Takáts 1898: 139–140.

⁴⁷⁵ Takáts 1898: 141–143.

⁴⁷⁶ I. Ferenc Erdődy József kancellárnak. 1812. május 1. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁷⁷ Szakirodalom a kérdéstről: Poór 2003: 196–225.

déskötés idején az egyedáruság jellegzetes eszköz volt a dohánykultúra és kereskedés előmozdítására, a jelen helyzetben az intézkedés ellenkező hatást érne el. Nemcsak megfojtaná az ágazat pezsgését, hanem hiányt idézne elő az egész Monarchia területén. Áttekintve a korábbi aktákat arra a megállapításra jutott, hogy az 1702-es pátens és annak újbóli, 1721-es kihirdetésének sikertelensége alapján valószínűleg Dominici szerződése nem lépett életbe soha. A példa tehát adott, egy hasonló monopólium vagy kereskedelmi privilégium, ami egyrészt korlátozza a lakosságot tulajdonuk használatában, másrészt közvetett kiadásokkal sújt, sem a törvényekkel és az alkotmánnyal, sem a Monarchia valós érdekeivel nem egyeztethető össze. Ráadásul összeférhetetlen az 1802-es és 1807-es országgyűlések kereskedelemügyi tárgyalásaival. Erdődy szerint ilyen körülmények között bevezetése számos nehézséggel kapcsolódna össze, ezért határozottan ellene foglalt állást.

A kancellár felterjesztését I. Ferenc véleményezésre küldte Joseph Wallis grófhhoz, az udvari kamara elnökéhez,⁴⁷⁹ az irat innen Stanislaus Lacasához, a dohányjövedék igazgatójához került. A kísérőlevélben Wallis – reflektálva Erdődy ellenző érveire – feltette a kérdést, milyen módon lehetne a felvásárlást és a feldolgozott dohány árusítását monopolizálni a Magyar Királyság alkotmányának megsértése nélkül.⁴⁸⁰

Az udvari kamarának a jövedéki igazgatóság válaszára valamivel több, mint hét évet kellett várnia. Franz Speck 1819 októberében további utasításért fordult a kamara elnökségéhez, minekutána elődeinek hagyatékában megtalálta az 1812-es iratokat. Az akták valószínűleg egyáltalán nem kerültek tárgyalásra, mivel nem rendelkeznek jegyzőkönyvi iktatószámmal.⁴⁸¹ A monopólium alternatívája eszerint csak egyfajta ötletként merült fel a császári kincstár bevételeinek növelésére, bevezetése nem számított gazdaságpolitikai kulcskérdésnek, könnyen feledésbe merült.

Az udvari kamara elnöke, gróf Ignaz Carl Chorinsky kikérte az ügyben Michael Piringer udvari tanácsos,⁴⁸² valamint Nádasdy Mihály udvari kamarai elnök véleményét.⁴⁸³ Piringer az 1702-es pátens kihirdetését azzal a körülménnyel magyarázta, hogy azokban az

---

⁴⁷⁸ Allerunterthänigste Präsidialvortrag des könig. ung. Hofkanzlers über den Einkauf der Tabakblätter und den Verkauf des fabricirten Tabaks in Ungarn ausschliessend für die Staatsfinanzen. 1812. augusztus 4. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁷⁹ I. Ferenc levele Joseph Wallis grófhhoz. 1812. szeptember 4. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸⁰ Joseph Wallis levele Stanislaus Lacasanak. 1812. szeptember 12. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸¹ Franz Speck levele az udvari kamara elnökségéhez. 1819. október 11. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸² 1819: 2758, az ügyiratszám alapján meghatározott dobozban nem találtam az iratot az Österreichisches Staatsarchiv által őrzött állagok között.

⁴⁸³ Az ügyiratszám 1820: 3006. Gróf Ignaz Karl Chorinsky levele az uralkodóhoz. 1820. április 10. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

időkben Magyarország, mint a töröktől visszahódított terület, valamint a magyar nemesség jog szerinti királya elleni lázadása miatt elvesztette korábbi szabadságát; a monarchia többi területeinek mintájára abszolutisztikus igazgatási forma alá vetették. Azóta azonban mindkét fél elismerte az alkotmány érvényességét, tehát sem direkt, sem indirekt adót a diéta jóváhagyása nélkül nem lehet az országban kivetni. A monopólium bevezetésének hiányzik a jogi alapja, s amíg a megyei hatóságokat nem zárják ki a törvényhozás befolyásolásából, illetve az apparátust nem alakítják át újra a király formális hivatalnokává, addig kérdéses a jövedéki rendszer kivitelezésének sikere.⁴⁸⁴ Érvelésében tehát a rendi alkotmány miatt elutasítja a monopólium kivetését, szükségesnek tartotta megvalósításához a hatályban lévő jogi rendelkezések módosítását. Megjegyzendő, hogy Piringer a magyar rendi alkotmány egyik fő kritikusa volt.

Nádasdy nem a pátensek jogszerűtlenségéből, hanem azok foganatjából indult ki.⁴⁸⁵ A gróf úgy véli, 1702 és 1721 között érvényben volt a monopólium, amit III. Károly a folyamatos panaszok miatt törölt el. Pátense a termelést, a gyártást mindenki által üzhetővé tette, árusításkor métermázsánként fajta és származás alapján díjfizetést irányzott elő. Nádasdy számára kérdéses, hogy valaha életbe lépett-e a rendelkezés, mivel gróf Batthyány Lajos, az akkori magyar alkancellár hatásos lobbijának köszönhetően a kérdést felvették a következő országgyűlésen tárgyalandó pontok közé, viszont a továbbiakban nincs nyoma, hogy bármi-féle érdemi lépést tettek volna az ügyben.

A 1731–33-as események kapcsán a sikertelenség okát Nádasdy az udvari kamara és a kancellária eltérő helyzetelemzésében látta. Mialatt a kamara a Dominicivel kötött szerződéssel, amely a feldolgozott dohány árusításának kizárólagos jogát évi 8.000 konvenció forintért tíz évre átadta volna, egy új bevételi forrást kívánt megnyitni a kincstár számára, addig a kancellária az indítványt a kereskedelemre gyakorolt hatása miatt a saját hatáskörébe tartozó tárgynak ítélte.⁴⁸⁶ Végül se Dominici, se a vele párhuzamosan tárgyalásokat folytató Károlyi Sándor ajánlata nem vezetett eredményre, ezért Nádasdy nem tekinti hivatkozási alapnak egyiket sem.

---

⁴⁸⁴ Michael Piringer udvari tanácsos szakvéleménye. 1819. december 20. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸⁵ Gróf Nádasdy Mihály szakvéleménye. 1820. március 8. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸⁶ Nádasdy szakvéleményével Takáts Sándor nem értett egyet. Interpretálásában az udvari kancellária remélve, hogy a befolyó jövedelem javadalmazására lesz fordítható, támogatta a helytartótanácsot a tervezett szerződéskötésben. Azonban miután a helytartótanács részvétele nélkül egyezett meg Dominicivel, érdekeit védve az udvari kamara mellé állt, amely a Monarchia gazdasági szempontjaira hivatkozva támasztott aggályokat a helytartótanács intézkedései ellen. Lásd Takáts 1898: 131–135.

A monopólium újbóli kivetését jogi, gazdasági és gyakorlati szempontból tartotta szükségesnek mérlegelni. Hivatkozva Erdődy érveire, bevezetését lehetetlennek gondolta a magyar arisztokrácia földjeik szabad használatára vonatkozó jogainak csorbítása nélkül. A nemesség nagy része, Nádasdy szavaival élve „*féltékeny igyekezetükben*” inkább feláldozná pénzügyi előnyeit és feladná a dohány termesztését, csak hogy elkerülje jogainak és szabadságainak korlátozását. Ráadásul minden direkt és indirekt adó a diéta tárgyai közé tartozik, jóváhagyása nélkülözhetetlen. Félő azonban, hogy a következő országgyűlésen a rendek nem járulnának hozzá, a rossz hangulat pedig káros lenne a többi királyi propozícióra. Amennyiben mégis sikerülne az elképzelést valamilyen módon a gyakorlatba átültetni, a megyék és a politikai hatóságok oldaláról aligha lehetne számítani hatékony segítségre.

Gazdasági szempontból még kevésbé látta ajánlatosnak; a termesztésre hátrányos, a jövedéki költségek eleve magasak, ehhez járulnak még hozzá a jogosulatlan használat elleni intézkedések tételei. Elvégre egy olyan nagy terjedelmű országról van szó, ahol a dohányzás uralkodó szokás és a fogyasztók maguknak készítik elő a dohányt az ipar fejletlenségének következményeként. Összességében kevés előnnyel jár az egyedáruság kiterjesztése, viszont minden társadalmi rétegre kiterjedő bosszúságot okozna. Nádasdy ezért a jelenlegi szállítási szerződések fenntartását ajánlotta, mondván, nincs hátrányos hatásuk a dohánykultúrára és a beváltási árakat tekintetbe véve jelentős nyereséget biztosítanak a kincstár számára.

Chorinsky összegezve a hozzá beérkező szakvéleményeket, az uralkodónak címzett felterjesztésében a dohánymonopólium ellen foglalt állást. A rendek hozzájárulására nem látott esélyt, továbbá a jövedéki rendszer túl sok nehézséggel járna, nem hozná a kívánt eredményt.⁴⁸⁷ Az 1812-es császári kérdésre válaszoló felterjesztéseket Franz Edler Habermann, az udvari kamara jegyzője 1834-ben az elnöki irattárba helyezte, azzal a megjegyzéssel, hogy a jelenlegi helyzetben okot adnának a rossz híresztelésekre, az ügy csak olaj lenne a tűzre az éppen folyó országgyűlésen.⁴⁸⁸ A dohányügy újból az 1840-es évek közepén bukkant fel, de az eddig kizárólag pénzügyi kérdés jóval nagyobb politikai üggyé duzzadt.

---

⁴⁸⁷ Gróf Ignaz Karl Chorinsky az uralkodónak. 1820. április 10. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

⁴⁸⁸ Franz Edler Habermann. 1834. március 24. ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 758.

IV. GAZDASÁGPOLITIKAI FORDULAT – FORDULAT A DOHÁNYKÉRDÉSBEN

A kettős vámrendszer által determinált gazdasági kettéosztottság, a tartományok és országrészek közötti munkamegosztás az iparosodás első szakaszában egy ideig volt képes betölteni a neki szánt szerepet. Magyarország mezőgazdasága nem tudott lépést tartani az osztrák industrializálódás felfutásával, a növekvő nyersanyagigényt és élelmiszerkeresletet rossz termésű évek esetén csupán félig-meddig tudta fedezni, az örökös tartományok ipara nagyobb mértékben bővült, mint a magyar piac befogadóképessége. További tehertélt jelentett az általánosan érvényesülő tőkehiány. Európa többi nagyhatalma, főként Anglia és Franciaország gazdasági potenciálja, ezzel párhuzamosan tekintélye és politikai befolyása gyors iramban és nem várt mértékben növekedett.⁴⁸⁹

1834. január 1-jén a porosz-hesseni és a dél-német vámrendszerek egységesítésével megalakult a Zollverein, azaz a német vámunió, tagjainak száma 1842-re elérte a huszonnyolcat.⁴⁹⁰ A Német Szövetség feje ugyan az osztrák császár volt, mindinkább előtérbe került Poroszország, amely viszont tagja a Zollverein-nak. Annak ellenére, hogy a Habsburg területek közös vámrendszerének kialakítása megkezdődött 1796-ban a lengyel territóriumok, 1817-ben a Lombard-Velencei Királyság, 1826-ban Tirol, Salzburg, és illír területek bevonásával, Ausztria lépéshátrányba került a porosz gazdasági hegemóniával szemben.⁴⁹¹ Bécs felismerte, hogy tartalmatlan irányító szerepe a Német Szövetségben elégtelen a porosz befolyás ellensúlyozására.⁴⁹² Mindez a Habsburg gazdaságpolitika revideálásához vezetett.

A végcél eléréséhez, vagyis a Habsburg Birodalom Zollverein-ba történő integrálásához első lépésként az államkonferencia törekedett a Habsburg-országok számára közös vámterület koncepciójának kivitelezésére. A Magyar Királyság bizonyos fokú gazdasági és politikai különállása akadályt jelentett, viszont maga a vámunió alternatívája nyújtotta Bécs számára a legoptimálisabb megoldást. Elvégre szolgálja a birodalom iparfejlődését és anyagi erősödését, ugyanakkor nem zárja ki a majdani belépést a Zollverein-ba. Egybevig mind a birodalmi nagybirtokosságnak, mind az osztrák császárság polgárságának érdekeivel. Úgy teremt széles piacot, hogy nem kell tartaniuk az iparilag fejletlenebb területek versenyétől, a külföld konkurenciájától pedig a belső fejlődést nem gátló határ menti vámok védik majd meg. A

---

⁴⁸⁹ Varga 1982: 10–11.

⁴⁹⁰ Vitári 2005: 176.

⁴⁹¹ Vitári 2005: 299–300.

⁴⁹² Varga 1982: 11.

gazdasági összefonódás pedig csökkenti a birodalom megbontásának irányába ható nemzeti és a monarchia társadalmi átalakítását igenlő törekvéseket.⁴⁹³

1840-ben menesztették az udvari kamara elnökét, Joseph Freiherr von Eichhoffot, helyére Karl Friedrich Kübeck került. Kübeck elsőként rótt fel a gazdaságpolitika irányítóinak, hogy nem aknázzák ki megfelelően a Magyar Királyságban rejlő lehetőségeket. Ugyan ellenezte a Zollvereinba való belépést, a többi kérdésben összhang mutatkozott közte és a kancellár, Metternich között.⁴⁹⁴ Kinevezésével megkezdődött az alkalmazott módszerek újragondolása. 1841. november 17-én titkos határozat született a Magyarországot és Erdélyt az örökös tartományoktól elválasztó, közbenső vámsorompó lebontására.⁴⁹⁵ Az államkonferencia elvben egyetértett a tervezett vámunióval, az ezzel járó nehézségek súlyát az udvari kamara elnökénél ellenben nagyobbak ítélte. Aligha véletlen, hogy a vámegység ügyével egy időben került tárgyalásra Magyarországon követendő közpolitika kérdése. Az udvar elképzeléseinek kivitelezéséhez szükségesnek tartotta a kormányzat hatalmi fölényét a magyar belpolitikában.⁴⁹⁶ Csak nemrég sikerült lezárnia a politikai pereket, igyekezett kerülni az újabb konfliktus kiprovokálását magyarországi ellenzékével.⁴⁹⁷ A metternichi sugallatra szövegezett Jarcke-memorandum a (szándékosan eltúlzott) liberalizmus térhódításának megakadályozását, „*a fenyegető anarchia*” elhárítását tűzte ki célul.⁴⁹⁸

A titkos konferencia a provokálás gondolatát – amely ürügyet adhatott volna a katonai fellépésre, ezáltal a közjogi dualizmus felszámolására – elvetette, maradt a törvényesség lát-szatába takart kormányzati reform alternatívája.⁴⁹⁹ Ugyan az ügy elsőbbséget élvezett, kivitelezéséhez időre és számos akadály legyőzésére volt szükség. A birodalmi kormány koncepcióját ezért nem hozta nyilvánosságra. Elsődleges teendők közé a közvélemény fokozatos megdolgozását, a soron következő (1843-as) diéta zavartalan, önmagát viszont diszkreditáló lefolytatását sorolta. Amennyiben pedig az országgyűlés eredménytelen maradna hivatkozási alap és indok lehet a központi kormányzat akcióba lépésére.⁵⁰⁰

1844 szeptemberében az országgyűlés felterjesztette javaslatát a vámrendszer átalakítására. Tekintve, hogy a vámok szabályozását a kormányzat hatásköréből a törvényhozás jogkörébe kívánta utalni, elfogadhatatlan volt Bécsnek. A diétán szerzett (más

---

⁴⁹³ Varga 1982: 12.

⁴⁹⁴ Varga 1982: 13–14.

⁴⁹⁵ Andics 1975: 151.

⁴⁹⁶ Varga 1982: 15.

⁴⁹⁷ Pajkossy 1995.

⁴⁹⁸ Varga 1982: 15.

⁴⁹⁹ Varga 1982: 19.

⁵⁰⁰ Varga 1982: 24.

ügyek kapcsán is) tapasztalatai a kormányzatot arra sarkallta, hogy magához kell ragadnia a kezdeményezést az ellenzékkel szemben.⁵⁰¹ Ennek jegyében 1845. január 28-án Kübeck terjedelmes felterjesztést nyújtott be az országban végrehajtandó gazdasági rendszabályokról.⁵⁰² Előzetesen biztosította memorandumának metternichi jóváhagyását.⁵⁰³

A koncepció sarkalatos tétele a közbenső vámvonal eltörlése, a fennálló vámtarifák módosításokkal való megtartását, egy esetleges magyar védvámrendszer lehetőségét mind gazdasági, mind politikai okokból határozottan elvetette.⁵⁰⁴ A külföldi kereskedelemre vonatkozó vámtételeket uralkodói jognak tekintette, a magyar rendi országgyűlést semmiféle befolyással nem kívánta felruházni.⁵⁰⁵ „Föltéve, hogy a magyar törvényhozás védő-vagy prohibítív vámokat provokálna az osztrák gyártmányok ellen, alig lehetne elkerülni, hogy osztrák részről ne alkalmazzanak megfelelő védintézkedéseket Magyarországgal szemben; ily esetben pedig [...] mind a két rész, főleg azonban Magyarország fejlődése menetében kárt szenvedne [...] még veszélyesebb lenne ez intézkedés politikai tekintetben, mert Magyarországnak a monarchia egyéb részeitől való különválását a legellenségesebb módon vonná maga után és mintegy megörökítené.”⁵⁰⁶

A vámunió terve fordulópontot jelentett Bécs magyarországi dohánypolitikájában. A regaléból származó bevételt nem nélkülözhetette a kincstár, ráadásul az egyedáruság bevezetésével megoldódnának a feketekereskedelemmel és a nyersanyagbeszerzéssel kapcsolatos problémák. Egyértelművé vált az udvar számára, hogy a rendelkezés elkerülhetetlen. A vámunió feltételeként – összekapcsolva a nemesi földbirtok megadóztatásával⁵⁰⁷ – Kübeck indítványozta a dohánymonopólium kiterjesztését Magyarországra,⁵⁰⁸ valamint Erdély és a határőrvidék területére.⁵⁰⁹ Javaslatának alapjául az szolgált, hogy mivel hazánkban a dohány termesztését, gyártását és fogyasztását semmilyen adó nem terheli, a termények szabad kereskedése a csempészetet megkönnyítené. Ezáltal a

---

⁵⁰¹ Pajkossy 2005: 233.

⁵⁰² ÖStA FHKA Präs FM 1845: 769 Kt. 1255. A felterjesztést közli eredeti nyelven: Szögyény-Marich 1903: 128–142, Magyar nyelvű fordítása: Szögyény-Marich 1903:143–154. (Elemzésem a német nyelvű szöveget vette alapul)

⁵⁰³ Sieghart 1915: 160.

⁵⁰⁴ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 134.

⁵⁰⁵ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 136.

⁵⁰⁶ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 146.

⁵⁰⁷ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 136.

⁵⁰⁸ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 133.

⁵⁰⁹ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 136.

vámvonalat nemcsak fenntartani, hanem fokozni kellene, amely felvigyázó intézkedések költségei jelentős pénzügyi veszteséget okoznának.⁵¹⁰

Az egyedáruság bevezetését a kamara elnöke – koncepciójában szereplő többi feltétellel egyetemben – a törvényhozás útján gondolta kivitelezhetőnek, „*ha a józan ész és a valódi érdekeknek helyes fölfogása lennének irányadók [...] véghezvihető az intézkedés, mert a dohánymonopólium [...] csekély adó [...] a kevésbé súlyosak közé tartozik.*”⁵¹¹ Semmiféle kellemetlenséggel nem jár, hisz csak a fogyasztókat terheli; kivetése egyesek szabad akaratától függ.⁵¹² A dohánytermesztők pedig egyfajta monopóliumot nyernének saját maguknak a telepek felügyelet alá való vonása és az új telepek korlátozása révén. Kübeck nem fejtette ki, hogy milyen módon szólhatnának bele a termesztők saját kertészetük sorsába, illetve hogyan érvényesíthetik majd akaratukat az új kertészetek alapításának korlátozásakor.

Kilátásba helyezte, hogy amennyiben a dohánymonopólium „*megkedveltetnék*”, a nemesi föld adóját közlekedési eszközök előállítására lehetne fordítani. Kübeck javaslatából kitűnik, hogy a nemesi földbirtok megadóztatását a törvényhozás útján jóval kivitelezhetőbb elképzelésnek tartotta, mint a dohánymonopólium bevezetésének indítványozását. Míg utóbbi kiterjesztését számos érveléssel támasztotta alá, javaslatának többi tételét nem indokolta meg, mivel véleménye szerint azok megtagadásáról ésszerűen nem lehet tartani.⁵¹³

Zárógondolata előrevetíti a magyar politikában általa kívánatosnak tartott átrendeződést: „*Végül engedtessek meg nekem az a megjegyzés, hogy valamennyi még oly hevesen fölfogott és kiszámított ebbeli intézkedés épen nem, vagy pedig az eredeti czéllal ellentétes eredményt fog szülni, a meddig úgy az országban, mint a vezérszerepet vivőknél csend, engedelmesség és rend nem honol, mert ez az előfeltétele minden üdvös szellemi és anyagi fejlődésnek.*”⁵¹⁴ A dohánymonopólium ezentúl a vámunió miatt nemcsak nagyobb, távlati kontextusban értelmeződik – elvégre korábban pénzügyi-gazdasági kérdés volt csupán – hanem jelentős politikai előfeltételei vannak. Bevezetése immáron nem egy alternatíva, hanem egyre sürgetőbb kényszer.

1845. február 12-én V. Ferdinánd felszólította gróf Mailáth Antal magyar királyi kancellárt egy bizottság felállítására teljes titoktartásban az udvari kamara bevonásával, mert „*a legutóbbi országgyűlés nem felelt meg a Magyarország anyagi érdekeinek felélénkítését célzó*

---

⁵¹⁰ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 133.

⁵¹¹ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 148–149.

⁵¹² Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 136.

⁵¹³ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 137.

⁵¹⁴ Kübeck 1845. In: Szögyény-Marich 1903: 154.

uralkodói szándéknak”.⁵¹⁵ Miután Mailáth gróf egyeztetett az udvari kamara elnökével⁵¹⁶ február 22-én megtartották a kamara és a kancellária közös ülését. Kübeck és Mailáth mellett a megbeszélésen részt vett Apponyi György alkancellár, Wirkner Lajos udvari tanácsos, valamint a jegyzőkönyvvezető Karl Geringer kormánytanácsos.⁵¹⁷ A bizottság ülését döntően befolyásolta Kübeck jelenléte, mivel mind céljaiban, mind irányjaiban megegyezett ez év januárjában benyújtott emlékiratának elveivel. Geringer szerint a főbb kérdésekben, tehát a vámunióban, a közlekedési eszközök fejlesztésében, a hitelbank alapításában teljes egyetértés alakult ki, csak az előkészítő munkának kellett meghatározniuk az irányát.⁵¹⁸

A bizottsági ülés jegyzőkönyve Kübeck memorandumával szerves egységet alkotva lenyomatát képi a kormány magyarországi gazdaságpolitikai irányelveinek. Alapgondolata, hogy Magyarország anyagi jólétéhez meg kell teremteni a lehetőséget termékeinek értékesítésére a közbenső vámok eltörlése, infrastruktúra kiépítése, tőke bevonása révén. E három feltétel adja a kormányzat gazdaságpolitikai reformelképzeléseinek tematikai vázát.⁵¹⁹

A közbenső vámvonalat a bécsi udvar Magyarország és az örökös tartományok közti adóviszonyok különbözőségének következményeként tartotta számon. Három alternatíva merült fel a kérdés rendezéséhez. Az első alapján feltétel nélkül betagolnák Magyarországot a Monarchiába, a második biztosítana egy saját vámrendszert, míg a harmadik a jelenlegi viszonyok módosítását irányozta elő. A kübecki végszót követve határozottan az első mellett foglaltak állást a jelenlévők.

A vámsorompók felszámolásához feltételként szabták a magyar nemesség adómentességének eltörlését, valamint a dohánymonopólium bevezetését (Erdélyre és a Határőrvidékre is). Ezáltal mérsékelve látták az örökös tartományokbeli mezőgazdaságot érő konkurenciát, s pótolni vélték a kieső vámbevételeket. Továbbá az egyedáruság, mivel az örökös tartományokban mindenhol érvényben volt, a vámunió létrejöttékor kivitelezhetetlen a Magyar Királyság ez alóli mentessége. A monopólium feladása pedig nem képezheti vita tárgyát, elvégre az ebből származó tiszta bevétel évente megközelíti a 12 millió konvenciósi forintot. Alternatívaként az örökös tartományok monopóliumi rendszerének felszámolása tehát fel sem merült a bécsi körökben.

---

⁵¹⁵ V. Ferdinánd gróf Mailáth Antalnak. 1845. február 12. ÖStA FHKA Präs FM 1845: 1288 Kt. 1257.

⁵¹⁶ Gróf Mailáth Antal báró Karl Friedrich Kübecknek. 1845. február 14. ÖStA FHKA Präs FM 1845: 1288 Kt. 1257.

⁵¹⁷ ÖStA FHKA Präs FM 1845: 1288 Kt. 1257.

⁵¹⁸ Geringer jelentése. 1845. február 28. ÖStA FHKA Präs FM 1845: 1288 Kt. 1257. Továbbá lásd a jegyzőkönyv bevezető sorait, miszerint a kübecki memorandum vezérfonalként szolgált a tárgyaláshoz. ÖStA FHKA Präs FM 1845: 2440 Kt. 1264.

⁵¹⁹ ÖStA FHKA Präs FM 1845: 2440 Kt. 1264.

A jegyzőkönyv tanulsága szerint a magyar királyi kancellária feladata volt az országgyűlés hozzájárulásának megszerzését előkészítő tevékenység, az osztrák pénzügyigazgatásnak pedig a dohánymonopólium magyarországi bevezetésének előmunkálatai. Az ügy problematikusságára utal, hogy míg a nemesi adózás tekintetében, ha előzetesen bizonyossá válik annak pozitív fogadtatása a diétán, indítványozását a kormány feladatául jelölték meg, addig a dohánykérdést inkább „*saját tudakozódás önkéntes eredményeként*”⁵²⁰ tartották véghezvihetőnek. Eléréséhez egy; a közvéleményre befolyásos orgánium fokozatos tájékoztatását kívánták igénybe venni, hogy ne a kormány indítványának tűnjön. Arra számítottak, hogy ugyanaz a folyamat fog lejátszódni, mint az adókérdésnél. Most ugyan még az ország szokásainak ellentmond, azonban egy évtizeddel ezelőtt sem gondolta volna senki, hogy a nemesi adózás elképzelése gyökeret ver.

A monopólium bevezetésének időintervallumát három egymást követő országgyűlésben jelölték meg, hisz maga a vámunióba történő integrálódás is hasonlóan lassú folyamat. Magának a vámuniónak a támogatottságát a megnövekedett piac lehetőségének érvével biztosítanák, a hozzá kapcsolódó rendelkezésekről azonban szigorú titoktartásban állapodtak meg.

A jegyzőkönyv a továbbiakban kifejti az ülés határozatait a többi reformtárgyban. A közlekedésügyben utak építésével és állaguk javításával, csatornák építésével és folyószabályozással, végezetül vasúti fejlesztésekkel kívántak előrelépést tenni. Jóváhagyták, hogy a hitelbank ne állami intézményként, hanem magántársaságként jöjjön létre, ami nem zárja ki, hogy az érdemet a kormány magának tartsa fenn és befolyással legyen rá, mint ahogy történt ez az Osztrák Nemzeti Bank esetében is. Mindez megegyezik a kübecki memorandum gondolataival.⁵²¹

---

⁵²⁰ „*das freiwillige Ergebnis des eigenen Nachforschens*”

⁵²¹ ÖStA FHKA Präs FM 1845: 2440 Kt. 1264.

1. KINCSTÁRI GYÁRTMÁNYOK ÁRUSÍTÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN

A jegyzőkönyvet február 28-ai keltezéssel küldték el az uralkodónak, aki március 25-én hagyta jóvá. Válaszában elrendelte, hogy a két dikasztérium haladéktalanul kezdjen hozzá olyan javaslatok kidolgozásához, teljes titoktartásban, amelyek biztosítják a közteherviselés, a vámunió és a dohánymonopólium bevezetésének országgyűlésen való elfogadását.⁵²² Ennek jegyében a kormány megtette az előkészítő lépéseket. Egyrészt a konzervatív sajtó, mint például a Pester Zeitung vagy a Nemzeti Újság, számos cikkben népszerűsítette a vámegység gondolatát. Élen járt ebben a Dessewffy Emil által vezetett Budapesti Híradó, amely felvetette egy magyarországi egyedárúság tervét is. Kifejtésekor – tekintettel annak népszerűtlenségére – törekedett a fokozatosságra, s a monopólium szót kerülve közkezelést, illetve közellenőrködést javasolt a dohány felett, hangsúlyozva a szisztéma előnyeit.⁵²³ Apponyi szavai alapján a konzervatív sajtó feladatául kapta a nyilvánosság befolyásolását a vámunió tagadhatatlan előnyeiről, ezáltal előkészítve a nemesi adómentesség felszámolását és a monopólium bevezetését. A kancellár tisztában volt azzal, hogy a magyar nemesség megnyerése az egyedárúság számára jóval nehezebb feladat az előbbinél, tudniillik ellentmond az országban uralkodó összes szokásnak. Ezért minden eszközt igénybe kell venni, a kormány híveinek oktató befolyását beleértve.⁵²⁴

Másrészt tervbe vették az osztrák jövedéki gyártmányok nagyobb mennyiségű forgalmazását Magyarországon. Kincstári dohány árusítása nem újkeletű. 1801-től árusították Pesten és Pozsonyban. Az eladást a pesti kincstári dohányraktár hivatalnoka, Josef Raminger végezte, míg Pozsonyban dohánykereskedőket bíztak meg vele. Raminger Hainburgban szerezte be a dohány fontját 28 krajcárért, a pozsonyi kereskedők 27 krajcárért vehették át. Az eladási árhoz még hozzátették részesedésüket. Ugyan 1824-ben a jövedéki igazgatóság megkísérelte jobban megszervezni az üzletet, ekkor még csak a piac bővítése, a bevételek növelése céljából. Kevés eredményt sikerült elérniük. Minél közelebb esett az árusítás az osztrák határhoz, annál inkább hátrányos volt financiálisan a kincstár számára a csempészet miatt.⁵²⁵

---

⁵²² V. Ferdinánd leirata. 1845. március 25. ÖStA FHKÁ Präs FM 1845: 2440 Kt. 1264.

⁵²³ A BH megfelelő számai: 1846. március 6. 348. sz., március 31. 362. sz., április 3. 364. sz., április 5. 365. sz., április 26. 376. sz., szeptember 18. 458. sz., november 1. 483. sz., november 3. 484. sz., november 8. 487. sz., 1847. január 8. 527. sz., január 22. 529. sz., május 16. 593. sz., május 18. 594. sz., augusztus 22. 648. sz.

⁵²⁴ Apponyi György beadványa Karl Friedrich Kübecknek. Einführung des Tabakmonopols in Ungarn. 1846. augusztus 11. ÖStA FHKÁ Präs FM 1846: 6836 Kt. 1357.

⁵²⁵ Báró Karl Friedrich Kübeck beszámolója az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKÁ Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.

A jövedéki igazgatás kimutatása szerint 1841 és 1844 közötti időszakban 20.109 konvenció forint bruttó bevétel származott a kincstári termékek eladásából.⁵²⁶ Javasolta kiterjesztését több városra, valamint hogy engedjék át viszonteladóknak a hainburgi gyárból származó kincstári gyártmányok árusítási jogát, akik az eladási ár 10%-át kapnák javadalmasul. A tubákot félfontnyi súllyal dobozokban, a szivarokat ládácskákban, a pipadohányt pedig fontonként adnák el a fogyasztóknak nagykereskedelmi áron. Az igazi havannai szivarokat csak kiskereskedők hozhatnák forgalomba. Cél a minél alacsonyabb ár elérése, hisz Magyarországon kétszer vagy háromszor több dohányt termelnek, mint amennyit felhasználnak. A következő árjegyzéket javasolta:

Név	Súly	Ár (krajcár)
A. Burnótok		
1. Hainburgi	1 font	30
2. Galíciai	1 font	30
B. Vágott Pipadohány		
1. Hegyi	1 font	90
2. Rapé	1 font	90
3. Finom magyar levelek	1 font	30

*A kamarai jövedéki igazgatás javaslata a magyarországi eladási árakról
(A táblázat az ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1799 Kt. 1324. alapján készült)*

Az igazgatás felhívta a figyelmet arra, hogy amennyiben a jövedék nem gyakorol fokozott ellenőrzést a viszonteladás fölött, a kiskereskedők az átvett dohányt magyarországgal vegyíthetik és kincstári gyártmány néven adhatják el középáron. Továbbá utalt az örökös tartományok és Pest-Buda közti árkülönbségek okozta csempészetre, amit megfelelő árképzéssel és a határközelség elkerülésével kívánt orvosolni.⁵²⁷

Az udvari kamara 1846-ban azzal számolt, hogy fontonként 28 krajcár árral a tubák eladása még mindig métermázsánként 30 konvenció forintot jövedelmezne; tőke hiányában a magyar gyárak nem tudnának aláigérni. Amennyiben kiterjesztenék az eladást Pesten és Budán több kiskereskedésre, például a lottó gyűjtőhelyekre, jelentős forgalmat

⁵²⁶ A jövedéki igazgatás kimutatása előtanulmány céljából készült az 1846-os kincstári trafikok árusításához, ezért korábbi időszak eladásaira nem tartalmaz adatot. Érdekes lenne itt összehasonlítani a korábbi évek kimutatásaival, továbbá hogy hány százalékát tette ki a magyarországi eladás a jövedék összes eladásának. A kutatás jelenlegi fázisában nem áll rendelkezésre ehhez levéltári forrás. Az udvari kamara elnöki irataiban mindezidáig nem találtam erre adatot, a jövedék levéltári dokumentumai – ahogy azt a bevezetőben jeleztem – nem kutathatóak.

⁵²⁷ Kameralrath Ritter von Neuwall beszámolója az udvari kamarának. 1846. február 6. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1799 Kt. 1324. 1845. szeptember 10-én kapott utasítást az uralkodótól a kamarai jövedéki igazgatás arra, hogy ismertesse az elmúlt öt év pesti kincstári eladásának volumenét.

bonyolíthatnának, csökkenteni tudnák a magyar gyárosok nyersanyagbeszerzésre gyakorolt zavaró hatását. További megoldandó probléma a kamara számára a morva és stájer határon keresztül folyó csempészet. Mindenekelőtt rendezni kívánták az árusítást még az országgyűlés megnyitása előtt.⁵²⁸

A kincstári eladás felelőse a dohánygyári igazgató (Tabakfabrikendirektor), vagyis Andreas Baumgartner volt. Az eddigi árusítást nem tekintette kiindulópontnak, mert az érvényben lévő árjegyzék nem volt megfelelő a célnak: az árak magasak és Raminger túl nagy részesedést kapott.⁵²⁹ Baumgartner szerint Magyarországon azok a fogyasztók, akik nem termelnek dohányt, pocsek minőséget szívnak, azonban keveset fizetnek érte. A polgárok közönséges pipadohányt vásárolnak 1 konvenciós forintért, a legtehetősebbek kockára vágott kerti leveleket 24 konvenciós forintért levelenkénti kiszerezésben, ami körülbelül 0,1 font. A pipadohányt tehát kincstári ár feléért vagy harmadért kellene árusítani, a szivarokat teljes áron. Mivel a tubák terén általános a külföldi behozatal, nem úgy, mint a pipadohánynál, a hainburgit, valamint a galíciait 1,5–2 konvenciós forintért lehetne eladni. A csomagolást magyar felirattal kell ellátni, s az árusítást az ország belsejében végezni ott, ahol beváltó hivatalok vannak, elkerülve ezzel a csempészetet. Támogatta egy kincstári dohánygyár felállítását Temesváron.⁵³⁰ Kübeck tanácsolta az uralkodónak Baumgartner elképzeléseinek jóváhagyását, kinevezését az eladás megszervezésének vezetésére, mivel magyarországi utazásai során kompetenssé vált a kérdés megítélésében.⁵³¹

1846. május 19-én V. Ferdinánd elrendelte az osztrák jövedéki gyártmányok nagyobb volumenű árusítását.⁵³² Baumgartner Pestre utazott, hogy a szükséges előkészítő lépéseket egyeztesse L. A. Krause kamarai tanácsossal. Jelentésében nem látott akadályt a mihamarabbi bevezetésre, szerinte a pesti árusítást egy hónapon belül meg lehet kezdeni.⁵³³ A tervezett árjegyzéke követte a kormány elképzeléseit, a magyarországi fogyasztók olcsóbban szerezhették be a dohánytermékeket a Lajtán túliaknál. Ennek következtében aláígérni a magyar illetőségű gyárosok és kereskedők nem tudtak.

---

⁵²⁸ Dekret an H. Hofrath Baumgartner. 1846. február 10. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1192 Kt. 1319.

⁵²⁹ A kamarai jövedéki igazgatás egyik jelentése szerint 29%-ot. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1799 Kt. 1324.

⁵³⁰ Andreas Baumgartner beszámolója báró Karl Friedrich Kübecknek. 1846. február 20. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1478 Kt. 1322.

⁵³¹ Karl Friedrich Kübeck beszámolója az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.

⁵³² ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435. Kübeck beszámolója szerint már egy korábbi, 1845. július 14-i javaslat is foglalkozott azzal, hogy a dohány termelését és eladását a kormány számításai szerint kellene végezni. Karl Friedrich Kübeck az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.

⁵³³ Andreas Baumgartner beszámolója Karl Friedrich Kübecknek. 1846. június 16. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5104 Kt. 1346.

Fajta	Súly	Jövedéki ár		Magyarországi ár	
		ft	kr	ft	kr
A. Burnótok					
1. Hainburgi áztatott	1 lat		2		1
	1font		55		30
2. Fekete áztatott	1 lat		3		2
	1 font	1	28	1	
3. Albániai	1 lat		3		3
	1 font	1	34	1	30
4. Galíciai	1 lat		3		2
	1 font	1	26	1	
5. Galíciai Rapé	1 lat		3		3
	1 font	1	34	1	30
6. Levante	1 lat		3		1
	1 font	1	28		30
7. Tiroli	1 lat		3		1
	1 font	1	28		30
B. Vágott pipadohány					
1. Közönséges magyar	3 lat		3		1
2. Finom magyar	3 lat		4 ½		2
	¼ font		11		5
3. Vegyített magyar	3 lat				4
	¼ font				10
4. Török	3 lat		6 ½		3
	¼ font		20		8
5. Kiváló finom 3 király	3 lat		6 ½		4
	¼ font		20		10
6. Portoricco	3 lat		8 ¾		8
	¼ font		40		40
7. Krull	3 lat		11		10
	¼ font		30		30

Fajta	Darab	Jövedéki ár		Magyarországi ár	
		Forint	Krajcár	Forint	Krajcár
C. Szivarok (belföldi)					
1. Közönséges magyar	100		42		36
	1		½		² / ₅
2. Finom magyar	100	1	28	1	
	1		1		⁴ / ₅
3. Közönséges Portoricco	100	1	28	1	28
	1		1		1
4. Finom Portoricco	100	2		2	
	1		1 ½		1 ½
5. Finom Cuba	100	3		3	
	1		2		2
6. Kiváló finom Cuba	100	3	50	3	50
	1		2 ½		2 ½

D. Valódi Havanna					
1. Regulares	100	6		4	40
	1				3
2. Millares Communes	100	6	30	5	30
	1				3 ½
3. Panetelas	100	7		7	
	1				4 ½
4. Regalias No. 1.	100	8		8	
	1				5
5. Regalias No. 2.	100	9		9	
	1				6
6. Regalias No. 3.	100	10		10	
	1				6 ½
7. Regalias No. 4.	100	12		12	
	1				8
8. Cazadorer	100	13		13	
	1				9
9. Cabaleros	100	16		16	
	1				10
10. Lanzas	100	20		20	
	1				13

*Tervezett árjegyzék a kincstári dohánygyártmányok magyarországi árusítására
(A táblázat lelőhelye: ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5104 Kt. 1346.)*

A közölt táblázat alapján – amennyiben külön kezeljük a megegyező fajtájú, ámde különböző kiserelésben kapható gyártmányokat – összesen 59-féle jövedéki terméket kívánt árultatni a kormány, amelyek közül 47-et mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon megvehettek a fogyasztók. Ebből 18-nak egyezett meg az ára a két terület között, 29 esetében pedig a magyarországi ár jóval alacsonyabb. Fajtánként vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a valódi Havanna szivarokból az egy darabos kiserelést csak Magyarországon forgalmazták, a 100 darabosnak pedig mindenhol megegyezett az ára. A bel-földi szivarok esetében jóval gyakoribb az árképzésbeli azonosság. A legnagyobb különbség a tiroli burnót és a közönséges magyar vágott pipadohány esetében tapasztalható, mivel egy pesti fogyasztónak harmadát kellett fizetnie érte, mint egy bécsinek.

1846. augusztus 13-án, a Pester Zeitung mellékleteként megjelent a császári királyi dohánybeváltási hivatalok főigazgatóságának felhívása, miszerint több helyen szivart, burnótot és pipadohányt fog árulni.⁵³⁴ A megvalósítás összhangban állt Andreas Baumgartnernek az

⁵³⁴ A hivatkozott mellékletet az Országos Széchényi Könyvtár állományában nem találtam, azonban utal rá Kossuth Lajos 1846. augusztus 20-án, a Végeylet közgyűlésén megtartott beszédében, lásd: MNL OL R 104 Kossuth Gyűjtemény 26. iratsomó: A Végeyletre vonatkozó iratok (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 1541, 7158-as számú tekercs), nyomtatásban: *Magyar Szózatok*. Hainburg, 1847. Továbbá a Pesti Hírlap (a

udvari kamara elnökségéhez benyújtott javaslataival. Egyrészt az ország belsejében kezdtek meg október 11-től azokban a városokban, ahol beváltó hivatalok működtek; először Pesten és Budán, majd Debrecenben, Szegeden, Aradon.⁵³⁵ Az árjegyzék egy tételt kivéve teljesen megegyezett korábbi felterjesztésével.⁵³⁶ Másrészt a trafikálózat kiépítése az általa proponált módon valósult meg.⁵³⁷ A kincstári árusítóraktárak nem foglalkoztak kiskereskedelemmel, hanem olyan tételekben adták tovább a csomagolt dohányt, ahogy a gyárból átvették.⁵³⁸ A kiskereskedők a trafik koncessziós jogát a dohánygyári igazgatótól kapták, s ki kellett tenniük a császári királyi sást. A dohányt nem forgalmazhatták magasabb áron, mint amit a kincstár megszabott, nem vegyíthették más, idegen dohánnyal, valamint nem üzhettek más kereskedelmi tevékenységet. A fogyasztóknak lehetőséget biztosítottak arra, hogy közvetlenül vásárolhassanak kincstári lerakatban. Sőt azok a fogyasztók, akik legalább 25 font tubákot, vagy 50 font vágott pipadohányt, esetleg 500 levelet vagy 1000 darab szivart készpénzzel fizettek, a rendes árból 10% engedményt kaptak. A dohányboltok vezetésével Baumgartnert bízták meg, az előkészületekről tájékoztatták az udvari kamarai elnökséget, valamint a magyar királyi kancelláriát és kamarát.⁵³⁹

Az előzetes terveket értékelve Mayer von Gravenegg felhívta a figyelmet arra, hogy amennyiben Baumgartner rosszul mérte fel az osztrák gyárak erejét, a monopólium alatt álló országokban hiány léphet fel a szivarok terén, melynek gyártása az utóbbi időkben virágzásnak indult. Aggodalmát fejezte ki pipadohány alacsony árszabásából következő fekete-kereskedelem miatt.⁵⁴⁰ Kübeck szerint viszont maga az árusítás nem növeli a csempészet lehetőségét, csak egy gyárossal többet jelent a magyar piacon.⁵⁴¹ 1846 októberétől 1847. augusztus végéig az udvari kamara számításai szerint 44.420 konvencióos forint bevétel származott a kincstári gyártmányok magyarországi forgalmazásából.⁵⁴²

---

továbbiakban PH) 1846. augusztus 27. 733. száma a következőket írja: „*cs. kir. dohánybeváltási hivatalok főigazgatósága dohány- és szivarárulást hirdet, mely hirdetmény e napokban a Pester Zeitung mellékleteként küldetett szét az országban.*”

⁵³⁵ Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1846. október 13. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8504 Kt. 1369.

⁵³⁶ A Portoricco ¼ fontját 40 krajcár helyett 24 krajcárért hozták forgalomba. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

⁵³⁷ Baumgartner elképzelései: Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1846. június 16. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5104 Kt. 1346.

⁵³⁸ A tubákot ládánként 100,5 és 25 fontonként, vagy dobozokban 1, 0,5 és 0,25 fontonként, a pipadohányt egészben 50 darabonként vagy csomagban 1, 0,5, és 0,25 fontonként, a szivart csomagban és dobozban 100 darabonként.

⁵³⁹ ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

⁵⁴⁰ Mayer von Gravenegg. 1846. július 21. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

⁵⁴¹ Karl Friedrich Kübeck. 1846. július 23. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

⁵⁴² Franz Edler Habermann az uralkodónak. 1847. október 31. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

Az árusítás kezdetével párhuzamosan megindultak a munkálatok egy kincstári dohánygyár létesítéséhez Temesváron. A gyárépítés célja kiegészítést nyújtani az örökös tartományban lévőknek, valamint ellátni a magyar piacot osztrák eljárások alapján készített termékekkel.⁵⁴³ A terveket 1845. augusztus 15-én hagyta jóvá az uralkodó.⁵⁴⁴ Latzel hivatali mérnök előzetes számításai szerint az épületek felépítése 21.936 konvenció forint 11 krajcár befektetéssel jár. Ehhez jön a gépek költsége, amely lóerő alkalmazásával 7.300 konvenció forint. Kézi erőt igénylő gépek esetén az épületek 18.984 konvenció forint 27,5 krajcárba, maguk a gépek 6.300 konvenció forintba kerülnének. Az összeg tehát maximum 29.238 konvenció forint 11 krajcár, amennyiben a lóerőt alkalmaznak a gyártás során, anélkül 25.384 konvenció forint 27,5 krajcár. Az udvari építési tanács Latzellel egyetemben a lóerővel hajtott gépesítést javasolta, mivel a kézi megoldás több helyiséget igényelne, s alacsonyabb a termelési hozama, ellenben drágább. Baumgartner azon az állásponton volt, hogy a gyártmányok eladási volumene ismeretlen, ezért ideiglenesen kézi erővel oldják meg a termelést. Amennyiben szükségessé válik a bővítés, gőzgépet alkalmazzanak a lóerő helyett.⁵⁴⁵

1847-re készült el a temesvári gyár és 1848-ban kezdte meg a működését. Egy kisebb és egy nagyobb gabonatarolót alakítottak át, az építési költségek így végül 19.984 forint 27,5 krajcárt emésztettek fel. Kizárólag szivargyártással foglalkozott, és csak kis mértékben termelt magyarországi eladásra, nem jelentett konkurenciát a magángyárosoknak. Ennek oka, hogy Klauzál Gábor, az első felelős magyar Minisztérium földművelés-, ipar- és kereskedelem osztályának minisztere az osztrák gyárakból származó nyers dohánylevelekre magas beviteli vámot szabott ki, így nem tudták az alacsony árat tartani. Felmerült a nemzeti gyárként való feltüntetése magyar feliratok és megnevezések használatával, ami már nem valósult meg. Az épületet a szabadságharc alatt katonakórházzá alakították át.⁵⁴⁶

Baumgartner az árusítás megkezdése után három nappal már a kincstári trafikálózat bővítésére nyújtott be tervezetet az udvari kamara elnökének. Olyan helyeken nyitna fiókboltokat, ahol nincsenek beváltó hivatalok. Elmondása alapján több kereskedő jelentkezett már a feladatra, hogy kincstári lerakatot nyisson, például Philipp Latzko Trencsén és Nyitra vármegyékben. Az üzletek forgalma jelentősen növekedne, ha kereskedők magánérdekeivel

---

⁵⁴³ Natorp – Bálványi 1896: 46.

⁵⁴⁴ Karl Friedrich Kübeck beszámolója az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.

⁵⁴⁵ Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1846. május 7. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 3902 Kt. 1338.

⁵⁴⁶ Natorp – Bálványi 1896: 46.

lenne összekapcsolva. A trafikosok ellenőrzését a költségek mérséklésével a törvényhatóságokra bízna.⁵⁴⁷ Feltétel volt velük szemben, hogy a kincstári dohányt a meghatározott áron árusítsák.⁵⁴⁸ Az udvari kamara helyeslésével jóváhagyták elképzeléseit, továbbá utasították Latzkoval való tárgyalás megkezdésére.⁵⁴⁹

1847-ben Baumgartner már az erdélyi terjeszkedés mellett tette le a voksát. Két kereskedő, név szerint Ludwig von Gyertyánffy és Johann Ludwig von Thiering Brassóban és Nagyszebenben kívánt dohányraktárt nyitni.⁵⁵⁰ Az ajánlatot a legfelsőbb helyeken jóváhagyták.⁵⁵¹ Értesítették erről az erdélyi kancellárt, Jósika Sámuel, akinek előírták, hogy minden támogatást adjon meg a siker érdekében.⁵⁵²

A kutatás jelenlegi állása szerint különvéleménnyel kormányzati körökből Apponyi György és Mayer von Gravenegg lépett fel.⁵⁵³ Apponyi 1846. augusztus 11-én kelt memorandumában kifejtette, egyet ért a dohánymonopólium bevezetésével, azonban úgy véli, hogy a kormány méltósága érdekében hagyjanak fel az indirekt úttal és nyíltan lépjenek fel az egyedáruság mellett, még ha elfogadása nem biztos. Hisz egy törvényjavaslat országgyűlési elutasítása kevésbé káros a kormány tekintélyére, mintha ismertté válik szándéka, amelyről azt hitte, el kell titkolnia. Ráadásul, ha a mostani diéta nem, egy későbbi el fogja fogadni a javaslatot, amely a kormány számára a legszebb elégtételt fogja jelenteni.⁵⁵⁴

Megállapításait a kancellár megismételte az uralkodóhoz intézett 1847-es memorandumában, amikor már javában kipattant a trafikok körüli elégedetlenség.⁵⁵⁵ Meggyőződése, hogy ameddig a kormány nyíltan nem vállalja szándékát, céljának elérésére egyetlen eszköz áll rendelkezésre, nevezetesen érdekeik elterjesztése az engedelmes újságokon, valamint

---

⁵⁴⁷ Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1846. október 13. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8504 Kt. 1369.

⁵⁴⁸ ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8504 Kt. 1369.

⁵⁴⁹ Franz Edler Habermann. 1846. október 16. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8504 Kt. 1369.

⁵⁵⁰ Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1847. szeptember 23. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

⁵⁵¹ Dekret an den Tabakfabriken Director. Nincs dátumozva. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

⁵⁵² Dekret an den königl. Siebenbürgerischen Hofkanzler Freiherrn von Josica. Nincs dátumozva. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

⁵⁵³ Dessewffy Emil egyik emlékiratában kifejti, hogy a kormány reményei szerint a rendek fel fogják ismerni az uralkodó atyai szándékát, s ez nagymértékben elősegíti a dohánymonopólium behozatalát. In: Gróf Dessewffy Emil javaslatot tesz báró Kübeck Frigyes udvari kamarai elnöknek és gróf Apponyi György magyar kancellárnak a vámkérdés országgyűlési tárgyalásának módozatára. [1847a] 1847. augusztus 20. Közli: Andics 1981: 277–284.

⁵⁵⁴ Apponyi György memoranduma Karl Friedrich Kübecknek. 1846. augusztus 11. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 6836 Kt. 1357.

⁵⁵⁵ Gróf Apponyi György magyar kancellár az uralkodóhoz: a legközelebbi országgyűlésen tárgyalandó legfontosabb kérdések. 1847. január 8. Közli: Andics 1981: 218–251. Apponyi alapfeltevése szintén az, hogy a dohánymonopólium bevezetése elengedhetetlen a vámvonat felszámolásához, ugyanakkor emlékiratában utal annak népszerűtlenségére.

néhány beavatott személy véleményalkotásán keresztül,⁵⁵⁶ azonban ellenezte a titoktartást a kérdés körül. Azok a híresztelések, amelyek szerint a vámsorompók felszámolása kárpótlás, vagyis a dohánymonopólium és nemesi adó bevezetése nélkül elképzelhetetlen, azt a látszatot keltik, hogy a legfelsőbb politikai körök fondorlat révén kívánják az ebből fakadó előnyt a saját részükre megszerezni. A félreértések eloszlatásához nyílt fellépés szükséges, amely közelebb vinné az ügy menetét a kitűzött célhoz.⁵⁵⁷ Apponyi a dohánymonopóliumot tárgyalásakor függetlenül kezelné a vámsorompó és harmincad megszüntetésétől, a hangsúlyt Magyarország anyagi felvirágoztatását kitűző uralkodói akaratra tenné, amelyre anyagi alapul szolgálhatna a jövedék. Ezáltal – ha nem a vámunió feltételeként, vagy egy új bevételi forrásként lenne beállítva – Magyarország autonómiáját és törvényes függetlenségét féltő kedélyek megszűnnének.⁵⁵⁸

Mayer az erdélyi terjeszkedést kifogásolta. 1846. november és 1847. augusztus között 370 métermázsa dohányt értékesítettek bruttó 47.537 konvencióos forint értékben. Amennyiben az összegből levonjuk a kiadásokat, a gyártást, a szállítást, a jutalékokat, minimális nyereségre tett szert a kincstár. Ezért nem tartotta ajánlatosnak a bővítést, csak panaszokat idéznének vele elő. Ráadásul a magyar országgyűlés fogja majd eldönteni, bevezessék-e a jövedéki rendszert az országba és rendelkezésük lesz irányadó Erdélyben.⁵⁵⁹

A kormányzati iratok közt számos érvet találunk a kincstári birtokokon történő dohánytermesztés, a közvetlen nyersanyagbeszerzés, a kincstári gyártmányok magyarországi árusítása és a temesvári gyár létesítése mellett. Gróf Nádasdy Mihály 1820-ban még a közvetítő kereskedőkkel való szerződéskötést preferálta,⁵⁶⁰ a bécsi udvar gazdasági törekvései között azonban már régóta szerepel a jövedék magyarországi dohánnyal való ellátása – ahogy rendre nevezik az egymás közti jelentésekben – a magánkereskedők spekulációinak kizárásával, a termeszőkkel való közvetlen kapcsolat révén.⁵⁶¹ Ennek az irányvonalnak tulajdonítható a pesti dohányraktár létesítése, a magánkereskedőkkel való konkurencia.

Az udvar dohánypolitikájában fordulatot jelentett a vámsorompók felszámolásának szándéka. Az egyedáruság bevezetése kényszerré vált a közteherviseléssel egyetemben. A kormány tisztában volt a regálé népszerűtlenségével, ezért minden lehetséges előkészítő lépést megtett: hirdette a konzervatív sajtó útján – szándékosan kerülve a monopólium szót – a

---

⁵⁵⁶ Apponyi 1847. In: Andics 1981: 226.

⁵⁵⁷ Apponyi 1847. In: Andics 1981: 227.

⁵⁵⁸ Apponyi 1847. In: Andics 1981: 228.

⁵⁵⁹ Mayer von Gravenegg. 1847. október 17. ÖStA FHKÄ Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

⁵⁶⁰ ÖStA FHKÄ Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

⁵⁶¹ Note an den könig. ungar. Hofkanzler Grafen von Apponyi. ÖStA FHKÄ Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

dohány közkezelésének előnyeit, továbbá nem törődve a pénzügyi veszteséggel kincstári gyártmányok árusításával kívánta a gyakorlatban megszerezni a dohánytermékek piacát.

Az intézkedéseket nem a dohánymonopólium behozására tett kísérletként állították be, hanem a jövedéki gyártmányok piacbővítésének olyan eszközökkel, amelyekkel egy magánkereskedő hasonló esetben élhet.⁵⁶² Az udvari kamara elnökének megfogalmazásában: *„Különbén is nem szorul magyarázatra, hogy most nem a dohánymonopólium Magyar Királyságba való bevezetéséről, tehát a dohányeladás működésénél [...] egy, a monopóliumjogból származó tulajdonság igénybe vételéről van szó, hanem egyszerűen csak annak a jognak az alkalmazásáról, éppen amiatt, hogy Magyarország nem áll monopólium alatt, amely bármelyik magánembert megillet a dohány gyártásakor és eladásakor.”* Kübeck az intézkedés háttér-ideológiáját írta le, ugyanakkor egyértelműsíti a kormányzat szándékait az a megjegyzése, miszerint a jövedék bevezetésével amúgy is elkerülhetetlen a magánipar elnyomása.⁵⁶³ Mayer konkrétan fogalmazott: a kincstári árusítást, mint a dohánymonopólium magyarországi bevezetésének előkészítését értékelte.⁵⁶⁴ Az udvar a korábbi kísérletekkel ellentétben nem alternatívának, hanem egy határozott időn belül bevezetendő rendelkezésnek tekintette a monopóliumot.

---

⁵⁶² Franz Edler Habermann az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1478 Kt. 1322. vagy Kameralrath Ritter von Neuwall beszámolója az udvari kamarának. 1846. február 6. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1799 Kt. 1324. vagy Karl Friedrich Kübeck beszámolója az uralkodónak. 1846. április 25. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.

⁵⁶³ *„Wenn übrigens die Regie als Regeln in Ungarn eingeführt werden kann und soll, so folgt die Unterdrückung der Privatindustrie in diesen Zweige unvermeidlich.”* Báró Karl Friedrich Kübeck. 1846. július 23. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

⁵⁶⁴ Mayer von Gravenegg. 1846. július 21. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.

2. KÍSÉRLETEK A JÖVEDÉKI BEFOLYÁS CSÖKKENTÉSÉRE: AZ 1846–1847-ES VITA

Apponyi érve beigazolódott. A pesti dohánygyárosok és kereskedők panasziratot nyújtottak be az árusítás ellen, mondván, hogy a kormány konkurenciája megfosztja a magániparosokat megélhetésüktől, mivel a kincstárral nem lehet felvenni a versenyt. Értetlenkednek afölött, miért árusítja a császári regálé termékeit olyan országban, ahová a monopólium hatásköre nem terjed ki. Az udvar cáfolatképpen azzal érvelt, hogy a jövedék fennállása óta szándékukban áll a kincstári gyártmányok árusítása a monopóliummal határos területeken. Ennek jegyében létesítettek dohánylerakatot Pesten. Továbbá, mivel a kincstár az elmúlt időszakban törekedett a magyarországi dohánytermesztő vidékekkel a közvetlen összeköttetésre, megszületett a gondolat, hogy az osztrák regálé abban az országban, amelyből nyersanyagának legnagyobb részét szerzi, termékeit árultassa. Ez esetben úgy járna el, mint más, a saját birtokain termesztett növény esetében, például ahogy a gabonával. A konkurencia pedig távol áll a monopolisztikus elemektől. Ráadásul a dohány magyarországi árusításával elkerülhető a tőke, a munkaerő és az idő szétaprózódása. A spekuláció ellen hat, biztosítva a korrekt árképzést, erősítve a hazai ipart. A pesti dohánygyárosok és -kereskedők félelmeit ezért Bécs a dikasztériumok egymás közti iratváltásaiban alaptalannak titulálta. Mindezek ellenére szükségesnek tartotta a panaszok kivizsgálását, mivel azok alkalmasak a kormány elleni támadásokra, érdemes erre előzetesen felkészülni.⁵⁶⁵

A kincstári trafikokkal szemben táplált ellenszenvet csak fokozta a Védegyelet tagjainak kiküldött körlevele. Eszerint aggodalmasnak találták a pesti és budai árusítás kezdetét, a temesvári gyár alapítását. Szeptember 5-én megtartott védegyeleti ülésen hozott döntés alapján felszólították az intézkedés kárvallottjait; jelenjenek meg a novemberi piacon, hogy megtárgyalhassák az ügyet, valamint határozzanak a veszély elhárításának módjáról. A körlevél eredeti változatát Batthyány Kázmér elnök és Gorove István igazgató ellenjegyezte. Tekintve, hogy az udvari kamara iratai közt fellelhető a Krause tanácsos által küldött német nyelvű fordítás, Bécsben minden bizonnyal figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket.⁵⁶⁶

Baumgartner Kübecknek tett jelentésében erőtlennek festette le a mozgalmat, pár gyáros és rokonai, illetve a kormány ellenségei tevékenységének tulajdonítva azt. Felhívta az udvari kamara elnökének figyelmét arra, hogy Krause óvatosságra és mértékletességre intette őt az

---

⁵⁶⁵ ÖStA FHKA Präs FM 1846: 7189 Kt. 1359.

⁵⁶⁶ ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8997 Kt. 1372.

ügyben.⁵⁶⁷ Habermann a következő feljegyzést tette dátumozás nélkül: „*Ez a demonstráció a jövedéki igazgatás oldaláról nem kíván külön intézkedést. A beszámolót mellékletével együtt ezért az akták közé kell helyezni megőrzésre.*”⁵⁶⁸ Javasolta tehát a jelentés ad acta kezelését.

Apponyi ezzel szemben „*egy fültanútól*” úgy értesült, hogy Perczel Mór és Beniczky Lajos, Zólyom vármegye egykori alispánjának szervezésében, a következő héten megtartandó Pest megyei közgyűlés és a vele egy időben rendezett éves vásár alkalmából, a színház előtti vagy időközbeni esti órákban kísérletet tesznek a „*megettévesztett fiatalokkal és más bajtársakkal*” a kincstári dohánytrafikok és raktárak feldúlására Pest-Budán. A Minister Kolowrat Akten-ben található ügyiratból idézem: „*gyors, ezért egyidejűleg a legtitkosabban teendő intézkedésekről van szó, rögtön az első kísérletet erélyesen kell elnyomni, és a tetteseket egy nyíltan büntetendő cselekmény során elfogni. A helyi hatóságok nem biztosítanak garanciát, és valószínűleg értesítenék a főkolomposokat. [...] Gróf Apponyi véleménye szerint a célt csak úgy lehet elérni, ha – mint ahogy ezt történt Kossuth elfogásánál – ezzel a misszióval egy teljesen megbízható, és helyileg jártas tisztviselőt fognak megbízni [...]*”. Feladata a szükséges információk megszerzésén túl B. Lederer hadtestparancsokkal olyan intézkedések foganatosítása, amelyek révén a rendbontás vérontás nélkül megakadályozható és a vezetők elfoghatók.⁵⁶⁹

A megbízható, helyileg jártas személy a pozsonyi országgyűlések rendőrségi főnöke, Leopold Ferstl udvari tanácsos lett. November 11-től 21-ig tartózkodott Budán és Pesten. Tudósításában Perczel Mór 500 üveg tokaji bor szétosztásával bízta meg az informátorát, hogy a november 19-i Pest vármegye közgyűlésén, mikor a dohányvitára kerül sor, nyugtalanságot keltsen. Ferstl szavai alapján csak egy szikra hiányzott a robbanáshoz,⁵⁷⁰ mely állításának alátámasztására vagy megcáfolására nem áll rendelkezésre levéltári forrás.⁵⁷¹

A közgyűlésen valóban éles vita alakult ki az ellenzéki és konzervatív képviselők között. A vitát Nyáry Pál, a megye másodalispánja indította el. Példaként XIV. Lajos Franciaországát hozta, miszerint ott az uralkodó az ipar szabad tevékenységét nem gátolta, ezzel szemben Magyarországon a dohánytrafikok bevezetésével a kormány ezt az iparágat

---

⁵⁶⁷ Andreas Baumgartner jelentése Karl Friedrich Kübecknek. 1846. november 2. ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8997 Kt. 1372.

⁵⁶⁸ ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8997 Kt. 1372.

⁵⁶⁹ Vortrag des zweyten ungars. Hofkanczlers Grafen Georg Apponyi. 1846. november 9. ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2017 Kt. 211.

⁵⁷⁰ Vortrag des zweyten ungars. Hofkanczlers Grafen Georg Apponyi. 1846. december 1. ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2174 Kt. 211.

⁵⁷¹ Sem az Österreichisches Staatsarchiv dokumentumai, sem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, Perczel Mórira vonatkozó iratok című állag (törzsszám: R 148) nem tartalmaz adatot a trafikok elleni merénylet körülményeinek tisztázására.

elpusztítja. Az alacsony árakkal agyonnyomja a konkurenciát, amellyel nemcsak károsítja a népet, hanem alkotmány sértést követ el az új forrás nyitásával. A közgyűlés kancelláriai jegyzőkönyve alapján utal a Budapesti Híradó cikkeire: „*ha [...] egy kormányújság, (amely azonban nem akar ilyennek minősülni) gondolja, a dohánymonopólium bevezetése egy gazdag jövedelemforrást nyit, így megtapasztalná, hogy egy alkotmányos és dohánytermesztő országban nem könnyen történne meg.*” Továbbá „*ha magyar udvari kamara Ausztriában nem nyithat dohánytrafikokat, így Magyarországon is az általános udvari kamarának sem engedélyezett.*” Indítványozta, hogy a megye a magyar királyi helytartótanácsnak feliratban fejtse ki aggodalmát a kormány dohányügyben tett lépései felett.⁵⁷²

A közgyűlés publikuma két részre oszlott. Voltak, akik szerint a kormánynak nincs joga az államjövdelem forrásait önhatalmúlag növelni, mások viszont semmi rosszat nem láttak a kincstári árudák felállításában, mondván, hogy a kormány miért ne lehetne iparúzó. Pest város érdemes tanácsnoka az intézkedést főként jogilag tartotta sérelmesnek; az ezzel kapcsolatos törvény alapján csak az üzhet nyilvános kereskedést, aki a szabad királyi városok esetében a városi tanácstól, egyéb helyeken a megyétől az illeték fizetése után engedélyt szerez.⁵⁷³ A kormány ezt nem tette meg.⁵⁷⁴ Szentkirályi odáig ment a trafikokat támadó érvelésében, hogy vámunió esetén jobb lenne, ha Ausztriában szabaddá tennék a dohánykereskedést a magyarországi bevezetés helyett. Tekintve, hogy a kormányzatnak egy új bevételi forrásra van szüksége – mialatt a korábbi források felhasználása sem köztudott – a nemesi adózás bevezetésével a dohánymonopólium szükségtelessé válik. A jegyzőkönyv szerint Szentkirályi a következőkkel zárta beszédét: „*nincs kormány a világon, amely Magyarországon egy dohánymonopóliumot erőszak és vérontás nélkül be tudná vezetni!*”

Pest vármegye a magyar királyi helytartótanácsához felírásban fejezte ki aggodalmát a kormány lépései felett, mivel azok nemcsak jogi és politikai szempontból sérelmesek, hanem a dohánytermesztést és gyártást elnyomással fenyegetik.⁵⁷⁵ Öt óráig tartó vitatkozás után a közgyűlés elfogadta Nyáry indítványát.⁵⁷⁶

---

⁵⁷² MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgische Section XL, 46–54. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tegercs)

⁵⁷³ Natorp – Bálványi 1896: 52.

⁵⁷⁴ PH 1846. november 24. 784. sz. Ezzel szemben Natorp – Bálványi 1896: 63: „*Az eladási engedélyeket a beváltó hivatalok pesti főfelügyelősége állította ki, engedélyt csakis a bejegyzett kereskedők nyerhettek.*”

⁵⁷⁵ MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgische Section XL, 46–54. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tegercs) A közgyűlésről részletes beszámolót közöl magyar nyelven: PH 1846. november 24. 784. sz., PH 1846. november 25. 785. sz., BH 1846. december 11. 506. sz., Jelenkor 1846. november 29. 95. sz., Nemzeti Újság (a továbbiakban Nez) 1846. november 27. 393. sz.

⁵⁷⁶ PH 1846. december 1. 500. sz.

Apponyi a kormány elleni példanélküli arcátlanságnak titulálta az elhangzott beszédeket. Kötelességének tartotta Pest megye abnormális állapotának megtárgyalását a kancellárián és annak eredményét az uralkodó elé terjeszteni.⁵⁷⁷ A puszkaporos hordó robbanása végül elmaradt. Beniczky Lajos részben pénzügyi zavarai, részben a Zólyom vármegyei politikai hangulat megváltozása következtében távol maradt, így a merényletet 1847 márciusára, a József vásár idejére halasztották, a borokat pedig Perczel „*az ismert célért ezen az ötszázon kívül még másik 300 üveg tokajit készenlétben tartotta.*”⁵⁷⁸ A rendelkezésre álló forrásokban nem találtam semmiféle információt arra vonatkozóan, hogy a későbbiekben megkísérelték volna a gyakorlatba átültetni a tervezett tiltakozó mozgalmat.

A sajtó beszámolóí alapján Pest megye mellett az ügy vitát gerjesztett októberben Fejér, novemberben Somogy, Szabolcs, Gömör, decemberben Pozsony, Abaúj, Liptó, Nyitra, 1847. januárban Komárom, Sopron, Nógrád, februárban Borsod, márciusban Csanád megyék közgyűlésein. Sopron és Csanád kivételével a többi megye követte Pest példáját. Sopronban a szavazáson a javaslat megbukott, Csanádban viszont a dohányügy tárgyalása közben egy ellenzéki szerint konzervatív társa arcon ütötte, ami hallatán az ellenzékiek kivonultak.⁵⁷⁹ A konzervatív sajtó azonban tagadta a hírt, a pofozkodást az ellenzéki köznemes kitalációjának tartotta.⁵⁸⁰ Liptó, Baranya, Hont megye, valamint Pestváros követutasításba foglalta az egyed-áruság elutasítását a következő országgyűlésre.⁵⁸¹

Baranya megye követi jelentésében a következőket olvashatjuk: „*Hazánk anyagi érdekei előmozdítása végett szükségesnek látjuk a fenálló vámviszonyok szabályozását, mire nézve kijelentjük, hogy mi a közbenső vámok oly eltörlését, mely a külső vámsorompók fentartása mellett a külfölddeli cserekereskedést lehetetlenné teszi, mint a dohányeladási megszorítás nélkül meg sem is adhatót – habár egyes cikkekre hasznosnak el is ösmerjük, általjában károsnak tartjuk, mert általa a bécsi ausztriai fogyasztási a közbenső vámok eltörlése mellett is fenmaradó adó által terhelt nyers terményeinknek tágasabb piac, nagyobb csere és kelendőség nem szereztek, – ellenben a világ műiparu piacunkról leszorítottván, a versenyzést még ki nem állható műiparunk – a közbenső vám nyújtotta csekély ellensúlytól is felszabadított ausztriai műipar beözönlése által a nélkül semmisítettik meg, hogy az*

---

⁵⁷⁷ Vortrag des zweyten ungars. Hofkanczlers Grafen Georg Apponyi. 1846. december 1. ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2174 Kt. 211.

⁵⁷⁸ Vortrag des zweyten ungars. Hofkanczlers Grafen Georg Apponyi. 1846. december 1. ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2174 Kt. 211.

⁵⁷⁹ PH Törvényhatósági Dolgok 1847. április 15. 863. sz.

⁵⁸⁰ Nez Törvényhatósági Tudósítások. 1847. április 15. 470. sz.

⁵⁸¹ PH 1847. október 31. 976. sz., 1847. november 2. 977. sz., 1847. november 16. 985. sz., 1847. december 10. 999. sz., Pester Zeitung (a továbbiakban Pez) 1847. január 5. 369. sz.

*iparcikket külföldről olcsóbb áron beszerezni lehetne [...] a dohány trafikok iránti sérelmet az 1846. december 9.-én tartott közgyűlésekben határozott elvek és nézetek szerint a két elsőt előlegesen orvosolni s e 6-ik pont alatti végzés értelmében a netalán szóba hozandó dohány egyedárúságot ellenzeni feladásuknak ismerjék [...]*⁵⁸²

Pozsega merőben más véleményen volt: „[...] *De mivel a finanziaális célra megajánlott egyenes adók elegendőségét előre látni nem lehet, a követ urak valamely indirect jövedelemforrás behozatalára vonatkozó előterjesztést kezdetben nem fogják ellenezni, de fő gondjukat arra fogják fordítani, nehogy ezáltal a szegényebb sorsú polgárok mód felett megterheltesenek.*” Támogatták, hogy a kereskedelem szabadságának fejében az ország akár kárpótlást fizessen és *„ha az országgyűlés folyamata alatt az ország belsejében a dohányra kiszabott tariffára vonatkozó sérelem szóba kerül a követ urak ezt azért fogják ellenezni, mivel ennek felállításával a létező törvények meg nem sértetnek, s mivel ő felsége mind az országban az uradalmak első birtokosa a kereskedés üzésétől el nem tiltható.*”⁵⁸³

Az újságok hasábjain – sokszor az ellentétes pártállású érvrendszerre reagálva – számos, a dohányproblematikát tárgyaló publikáció jelent meg. Segítségükkel bemutatom tematikus elrendezésben a korabeli politikusok, illetve politikai csoportok helyzetelemzését és állásfoglalását a trafiknyitás körül kialakult vitában, majd ismertetem a dohány problematikájára adott megoldási javaslatokat memorandumaik, beszédek, újságcikkeik és röpirataik alapján.

A. A dohánymonopóliumot támogatók köre

a) Az újkonzervatívok dohány feletti közellenőrködése

Az egyedárúság Magyarországon való bevezetésének támogatói többségükben a fontolva haladók soraiból kerültek ki. A dohányra kivetett adó egyik élharcosa Dessewffy Emil gróf volt, aki több fórumon keresztül próbált híveket szerezni elképzeléseinek. Először 1846. március 6-án a Budapesti Híradóban megindított cikksorozatában foglalkozott az egyedárúság témájával (tehát jóval előbb, mint ahogy közzé tették a kincstár dohányárulási és gyártási szándékát). Áttekintette az Appalt magyarországi dohánybeváltó hivatalainak vázlatos történetét.⁵⁸⁴ Cikkeiben hazai kirendeltségek működését a dohánytermesztésre nézve pozitív

---

⁵⁸² MNL OL N 119 Takáts Sándor Hagyatéka 9. doboz 16. fasc. 1820–1850. sz. Követi utasítások. 764–799.

⁵⁸³ MNL OL N 119 Takáts Sándor Hagyatéka 9. doboz 16. fasc. 1820–1850. sz. Követi utasítások. 302–345.

⁵⁸⁴ BH Dohányügy I–V.: 1846. március 6. 348. sz., 1846. március 31. 362. sz., 1846. április 3. 364. sz., 1846. április 5. 365. sz., 1846. április 26. 376. sz.

hatásúnak ítélte meg, mivel „*azt hisszük, hogy azokat egy leginkább a mi magyar érdekeinknek, mint financialis czélok előmozdítására szolgáló intézetnek lehet tartani [...]*”.⁵⁸⁵ A jövedéknek számos előnyt tulajdonított. Egyrészt a kormány ellenőrzése végett jóval magasabb a gyártmányok minősége, másrészt a dohánybeváltó hivatalok a termés átvétele mellett gondoskodnak a termesztők megfelelő oktatásáról és előlegfizetés révén pénzszükségletükről.⁵⁸⁶

A kincstári gyártmányok eladása körül kialakult vitára szintén a lap hasábjain reagált. Visszautasította az ellenzék vádját, a kormány a hazai gyártmányokkal szemben nem léphet fel konkurensként, mivel az eladás csak az Ausztriában divatos fajokra szorítkozik. Az alacsony árszabályozás révén csak a magánkereskedők kénytelenek lejjebb vinni az aránytalanul magas árjegyzékeiket. Kiállt amellett, mint ahogy tette azt a Pester Zeitung, vagy a Nemzeti Újság,⁵⁸⁷ hogy a vásárlók olcsó dohánykészítmények ellátása az egyedüli következménye a kincstári eladásnak.⁵⁸⁸

Újságcikke megjelenését követő hónapban megkezdte a dohányüggyel kapcsolatos konkrét elképzeléseit a nyilvánosság elé tárni. Vitába szállt Pest megye közgyűlésén, ahol véletlen egybeesésnek nevezte a közkezelésről szóló írásainak publikálását a kincstári gyártmányok árusításának meghirdetésével. Ráadásul ugyan a jövedéki termékek külföldön készültek, tartalmaznak magyar dohányt, ezért a Védegyeletnek is elfogadhatónak kell lenniük. Beszéde alapján arra számított, hogy az egyedáruságot a következő országgyűlésen tárgyalni fogják mint az egyetlen eszközt az Ausztriával létesítendő szabad kereskedelem kiegyenlítésére. Az országgyűlési utasítások fogalmazásáig pedig meg kell elégedni a kincstári trafikok okozta aggályok miatti felírással, tehát az indítványt ily módon támogatta.⁵⁸⁹

Terjedelmes sajtóközleményekben, röpiratokban fejtette ki koncepcióját a vámkérdéssel összefüggésben.⁵⁹⁰ Érvei nemcsak a Budapesti Híradó olvasóközönsége számára vált ismertté, mivel cikkeit közölte szó szerinti német fordításban a Pester Zeitung,⁵⁹¹ valamint beszámolt a

---

⁵⁸⁵ BH 1846. április 26. 376. sz.

⁵⁸⁶ BH 1846. március 6. 348. sz. Az április 26-án megjelent cikkben kifejti, hogy sok eladósodott termesztőt az előlegezés mentett meg az elárverezéstől.

⁵⁸⁷ Nez 1846. november 5. 380. sz., Pez 1846. szeptember 25. 312. sz.

⁵⁸⁸ BH 1846. szeptember 18. 458. sz.

⁵⁸⁹ Beszédének részletes közlése: PH 1846. november 25. 785. sz., BH 1846. december 11. 506. sz., továbbá MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgische Section XL, 46–54. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tekercs)

⁵⁹⁰ Röpiratai: Gróf Dessewffy Emil [1847b]: *A magyar vám és kereskedésügy és annak végelgazítási módja*. Pest, 1847, Gróf Dessewffy Emil [1847c]: *Fizessünk! Mennyit becsülettel elbirunk, magunknak, magunkért*. Pest, 1847.

⁵⁹¹ A cikkek felsorolását lásd a VI. 2. B. Nyomtatott források, Hírlapi cikkek fejezetben.

Budapesti Híradó és az ellenzéki sajtóorgánumok közötti vitáról kommentár nélkül a Preßburger Zeitung a Politische Tagespresse rovatában.⁵⁹²

A konzervatív álláspontnak megfelelően Dessewffy Magyarország számára a legelőnyösebbnek a vámsorompók felszámolását, a harmincad, illetve az ausztriai vámok megszüntetését tartotta. Ebben az esetben a magyar dohány vámmentesen jutna be Ausztria területére, így a kormányzat jövedelme jelentősen csökkenne, hisz az osztrák dohánymonopólium évi 12 millió konvenció forint bevételt jelent, amely ezentúl nem bírná a versenyt a magyarországi dohány kereskedelmével. A dohányügy rendezése nélkül tehát kivitelezhetetlen a birodalommal való vámmentes kereskedés,⁵⁹³ valamiféle kompenzációról gondoskodni kell.⁵⁹⁴

De nemcsak az örökös tartományok érdeke, hogy változtassanak az adóztatási rendszeren, elősegítve ezzel a vámsorompók ledöntését, hanem Magyarországé is. A kor kívánalma egy országos közpénztár felállítása.⁵⁹⁵ Mivel ehhez állandó jövedelemforrás szükséges, amit kizárólag a földre kivetett egyenes adóból nem lehet előteremteni, elengedhetetlen a dohányra kivetett indirekt adó bevezetése.⁵⁹⁶ Ausztriát véve mintának, ha 24 millió lakos után 12 millió pengő forintot hoz évente a dohányjövedék, akkor egy magyarországi monopólium körülbelül 6,5 milliót jövedelmezne, ilyen magas bevétel más adófajtával nem érhető el. Dessewffy arra nem tért ki, hogy ebből mennyi jutna az országos közpénztárnak vagy mennyi szolgálná a közbenső vámsorompókért fizetett kompenzációt.

Ugyanakkor a gróf saját szóhasználatában nem az örökös tartományokban használatos monopólium bevezetését indítványozta, hanem a dohány „közkezelését, jövedelmeztetését, közellenőrzés alá vételét”. Az általa alkalmazott fogalmak, magyarázata szerint nem jelentenének egyedáruságot sem a termesztésre, sem a kereskedésre nézve, egyedül a fogyasztásra szánt dohány volna állami kezelés alá vonva. Elvégre a dohánymonopólium a szó valódi értelmében csak ott létezik, ahol a növényt vagy termeszteti, vagy a kormányon kívül másnak eladni nem szabad. Magyarországon, dohánytermesztő ország lévén ez az eljárás káros lenne.⁵⁹⁷

---

⁵⁹² Preßburger Zeitung (a továbbiakban Prez) 1846. november 18. 133. sz., Prez 1846. november 27. 137. sz., Prez 1846. november 30. 138. sz.

⁵⁹³ Dessewffy 1847c: 101.

⁵⁹⁴ BH 1846. november 1. 483. sz.

⁵⁹⁵ Dessewffy elképzelése szerint az ország minden lakosának hozzá kell járulnia az országos közpénztár létrejöttéhez. A befolyó jövedelem hova fordításáról a törvényhozásnak kell gondoskodni, s az intézkedések fogantatásáért a végrehajtó hatalom felelős.

⁵⁹⁶ BH 1846. november 3. 484. sz.

⁵⁹⁷ BH 1846. november 8. 487. sz. Dessewffy nem tisztázza, mit ért azon pontosan, hogy csak a „fogyasztásra szánt dohány volna állami kezelés alá vonva”, vonatkozik-e a közkezelés a külkereskedelemre stb. Ahogy

A dohány közkezelésén keresztüli adókivetést több szempontból célszerűnek tartotta. Egyrészt az adó mértéke a lakosság számával nő, kivetése célszerűbb a dohányra, mint más adónemekre.⁵⁹⁸ Másrészt a dohány kérdése nem akadályozná tovább a vámsorompók ledöntését, kellő jövedelempótlást nyújt a harmincad megszűnéséért, a belőle származó haszon egy része pedig közcélokra fordítható. A közellenőrködés állandó piacot biztosítana, az ausztriai mellett a magyar dohányigazgatóság is vevőt jelentene. Bevezetésével újabb üzemeket állítanának fel, amely nemcsak új munkahelyeket teremtene, hanem az ipari előállítás következtében csökkentené az árakat.⁵⁹⁹

Terveinek időtávlata 12 évre szólt. Első lépésként a kormány megszünteti a közbenső vámvonalat, visszaállításáról végleg lemond. A külföldi kereskedelem tekintetében a mérsékelt vámok elvét követi, annak szabályozásakor meghallgatja a magyar félt.⁶⁰⁰ Garantálja, hogy ahol eddig tiltva volt a dohánytermesztés az örökös tartományokban, az is marad. A magyar törvényhozás ezzel párhuzamosan megszünteti a harmincadot, pótlásáról a dohány közellenőrzés alá vonásával, az eddig tehermentes föld és társadalmi rétegek közpénztárba való fizetésével gondoskodik. Végül a dohány közkezeléséből, a só felemelt árából és az eddig tehermentes föld megadóztatásából felállítják az országos közpénztárat, amely hitelfelvétel alapjául szolgálhat a későbbiekben.⁶⁰¹ Az indirekt adóztatás révén pedig meg lehet kerülni a nemesség adóval szembeni ellenszenvét, mivel azt észrevétlenül fizeti, annál nagyobb mértékben, minél több elkölteni valója van.⁶⁰² Ezért a dohány jövedelmeztetése a legigazságosabb adó,⁶⁰³ ilyen eljárás mellett Dessewffy nézete szerint nem lenne kompromittálva az alkotmányosság sem.⁶⁰⁴

Hárította a vádakát, hogy a kormány unszolására egyedáruságot kíván behozni.⁶⁰⁵ Saját bevallása szerint egy alkotmányos úton előkészített, magyar célokra felhasználható indirekt adót proponált.⁶⁰⁶ Azonban a gróf egy 1847-ben kelt emlékiratában,⁶⁰⁷ amelyet a műfajból

---

később is látni fogjuk, cikkeiben inkább a kormány által bevezetni szándékolt monopóliumot kívánta előkészíteni, mintsem egy minden szempontból végiggondolt tervet publikálni.

⁵⁹⁸ Dessewffy 1847c: 104.

⁵⁹⁹ BH 1846. november 8. 487. sz. Az ügyvitel nyelvének a magyart javasolja, valamint a kezelési személyzetnek is magyarul tudónak kell lennie.

⁶⁰⁰ BH 1847. augusztus 22. 648. sz.

⁶⁰¹ BH 1846. november 8. 487. sz. Kilátásba helyezi azoknak a kármentesítését, akik számára ezentúl nem lehetséges a szabad kereskedelem.

⁶⁰² BH 1847. május 18. 594. sz.

⁶⁰³ BH 1847. január 8. 527. sz.

⁶⁰⁴ Dessewffy 1847c: 103.

⁶⁰⁵ Dessewffy 1847c: 65.

⁶⁰⁶ BH 1847. május 16. 593. sz.

⁶⁰⁷ Dessewffy 1847a In: Andics 1981: 277–284. A memorandum keletkezési körülményei arra vezethetők vissza, hogy az előző, 1843–44-es országgyűlés alkalmával a kormány ígéretet tett a rendeknek a magyar

fakadóan nem a nyilvánosság elé szánt, már nem közkezelésről írt, konkrétan a dohánymonopólium bevezetésére vonatkozóan tett javaslatokat. Az egyedáruság kormány általi indítványozását meggondolatlan lépésnek tartotta.⁶⁰⁸ A közbenső vámvonal megszüntetésére irányuló törvényjavaslatok előadását királyi határozat formájában képzelte el,⁶⁰⁹ amely – több más általa felsorolt előny mellett – nagymértékben elősegítené a nemesség megadóztatásának és az egyedáruságnak a keresztülvitelét. Ilyesformán a kormány remélheti, hogy az uralkodó atyai szándékát vélik majd felfedezni az ügyben. A változások Magyarországra előnyösek, ezért célszerű a szimpatizáns belföldi és külföldi sajtón keresztül propagálni.⁶¹⁰

A megyegyűléseken zajló viták során többször idézték a Budapesti Híradó számain keresztül Dessewffy Emil gróf koncepcióját.⁶¹¹ Ugyan nem minden konzervatív tartotta irányelvnek,⁶¹² mégis, ha megnézzük a korban milyen, a nyilvánosságnak szánt dohányadóztatást propagáló írások ismertek, elmondhatjuk, hogy közel azonos elképzeléseket tartalmaztak.

A rendelkezésre álló jelenlegi források alapján még egy konzervatív politikus ajánlta a monopólium eszméjét, Eötvös Ignác főtárnokmester. 1847-ben kiadott egy német nyelvű röpiratot „*A dohányadó*” címmel.⁶¹³ A dohányt luxuscikknek nyilvánította, elvégre sem az élet, sem az egészség fenntartásához nem szükséges. A fogyasztó számára alig észrevehető a bevezetésével együtt járó minimális áremelkedés. Más európai államok példájára hivatkozott, ahol régóta állami monopólium, és egyike a legfontosabb jövedelemforrásoknak. A dohányból származó haszon így legalább nem a spekulánsokhoz, hanem a kincstárhoz kerül. Egyetlen hátrányának tartotta, hogy a visszaélések megakadályozása miatt szükséges a dohánytermesztés korlátozása, aminek módját nem fejtette ki.⁶¹⁴

Elképzelése arra is kiterjedt, hogy a szegényebbek által fogyasztott dohányt kisebb adó terhelné, mint a tehetősebbekét. Magyarországon a dohány és tubák fogyasztása nagyon kiterjedt, s folyamatos növekedés várható e téren. Tekintve, hogy az államnak szüksége van

---

kereskedelem állapotának felvilágosításáról. Mivel Bécsnek teljesíteni kell az ígéretét, Dessewffy erre ismertet alternatívákat. A monopólium tehát a közbenső vám felszámolásának kontextusában merült fel.

⁶⁰⁸ Dessewffy 1847a In: Andics 1981: 278. Eredeti szövegben: „*mit der Türe ins Haus fahren*”, vagyis „*Ajtóstul ront be a házba*”.

⁶⁰⁹ Dessewffy 1847a In: Andics 1981: 281.

⁶¹⁰ Dessewffy 1847a In: Andics 1981: 282.

⁶¹¹ Pest megye közgyűlése (PH 1846. november 25. 785. sz.), Fehér megye (PH 1846. október 11. 759. sz.), Nógrád (Nez 1847. január 31. 429. sz., 1847. január. 29. 428. sz.)

⁶¹² Nógrád megye közgyűlésén a konzervatív felszólalók hívták fel a figyelmet arra, hogy a Budapesti Híradó cikkei senkit sem köteleznek az adott elképzelés elfogadására (Nez 1847. január 31. 429. sz.), valamint azt, hogy az ellenzék a kincstár dohányárusítását egy esetleges dohánymonopólium előzményének tekinti, az újkonzervatív sajtóorgánium hatásának tartják. (Nez 1847. január 29. 428. sz.)

⁶¹³ Eötvös 1847: 77–80.

⁶¹⁴ Eötvös 1847: 77–78.

újabb adónemek kivetésére;⁶¹⁵ „a törvényhozásnak nem szabad elmulasztani egy adó bevezetését, amely az igazságosság alapelveihez [...] közel esik.”⁶¹⁶ Számolt elképzelésének népszerűtlenségével, amit úgy próbált meg ellensúlyozni, hogy a vámsorompó lebontásához szükséges valamiféle kárpótlás. Erre két megoldás kínálkozik, az egyik a dohányadó, a másik pedig a közvetlen nemesi adó. Úgy vélte, „[...] a csekélyebb bajt kellene választani, és az itt javasolt adót elfogadni, mely praktikus keresztülvihetőségének az útjába sokkal kevesebb nehézség áll.”⁶¹⁷ Bevezetésekor fokozatosságot és óvatosságot indokol az emberek azon törekvése, hogy igyekeznek az új adók alól kibújni, csempészettel a kormánnyal konkurálni.⁶¹⁸

b) Széchenyi István és a dohánymonopólium

A kormány sokat vitatott intézkedései Széchenyi István grófot – akkor már a helytartótanács közlekedésügyi bizottságának vezetőjeként – állásfoglalásra készítették az egyedáruság bevezetésének kérdésében.⁶¹⁹ Mint ahogy naplójából kitűnik, Széchenyit már 1845-ben megnyerte Kübeck báró azon eszméje, hogy a dohánymonopóliumot terjesszék ki Magyarországra.⁶²⁰ Az első bejegyzés, amelyben említette a regálét, április 12-i dátumú. Az udvari kamara és magyar királyi kancellária közös ülésének időpontját figyelembe véve Széchenyi maximum egy hónappal a döntés után értesült az udvar monopolizáló szándékáról. Kübeck báróval tartott megbeszéléseik során többször szó esett az egyedáruságról a vám- és a közlekedésüggyel, valamint a hitelbankkal összefüggésben.⁶²¹ Tárgyalt még bécsi körökből Andreas Baumgartnerral,⁶²² Melchior Hockkal, az udvari dohány-könyvvezetőség tisztjével.⁶²³

Széchenyi más vállalkozások révén kapcsolatban állt Sina György báróval, aki jelentős érdekeltséggel rendelkezett a dohányüzletben. Az osztrák gyárakat magyarországi termőterületekről látták el nyersanyaggal, amit jelentősen megkönnyített volna a közlekedési útvonalak

---

⁶¹⁵ Eötvös 1847: 78.

⁶¹⁶ Eötvös 1847: 79.

⁶¹⁷ Eötvös 1847: 79.

⁶¹⁸ Eötvös 1847: 80.

⁶¹⁹ 1830-ban kiadott, a Hitel című művében lejegyezte az osztrák dohányjövedékről elterjedt vélekedést, miszerint: „Sokan pedig minden hátramaradásunkat a kormánynak tulajdonítják. – Az Appalto a’ Harminczad okozza képzletekben a nyomoruságunkat.” Széchenyi 1830. In: Iványi-Grünwald 1930: 278.

⁶²⁰ Marczali 1891: 226.

⁶²¹ Gróf Széchenyi István Naplói (a továbbiakban SZIN) IV. kötet 1845. 04. 12, 1845. 08. 26.

⁶²² SZIN IV. kötet 1846. 05. 19, 1846. 06. 25, 1847. 03. 06.

⁶²³ SZIN IV. kötet 1845. 08. 26.

fejlesztése, például a Tisza-szabályozása.⁶²⁴ Széchenyi a Rothschild, az Arnstein & Eskeles, valamint a Wodianer bankházakhoz fordult a terv fedezéséhez szükséges hitelért, akik szintén részesedtek a dohánykereskedelemből.⁶²⁵

Bevezetését a gróf csak úgy gondolta kivitelezhetőnek, ha ebből Magyarországnak is nyeresége származik, amely kitételét egyik naplóbejegyzésének tanulsága szerint Kübeck báró a számadás kötelezettségének mellőzésével fogadott volna csak el.⁶²⁶ Széchenyi későbbi memorandumai alapján megmaradt azon álláspont mellett, hogy a kormánynak közzé kell tennie a befolyó jövedelem nagyságát, el kell számolnia a Magyarországot illető összeg hova-fordításáról. Csak a kincstárt illető rész felhasználásának számadásáról tekintett el.⁶²⁷

Széchenyi jól ismerte az ellenzék és a magyarországi illetőségű dohánykereskedők álláspontját. Felszólalt Pest megye közgyűlésén, ahol beszédében az ellenzék taktikátlanságát korholva – mint az engesztelő politika embere, ki mindig az alkotmányosság talaján áll – megalapozatlannak tartotta a kormányzatot ért a vádat. A Pesti Hirlap következőképpen interpretálta elhangzott szavait: „*A kormánynak emlegetett lépései csusztatásnak igen vastagok volnának, az inkább kapustóli berohanás lenne.*”⁶²⁸

Beszédében támogatta az indirekt adózás elvét, az ősiség, a nemesi javakon lévő adósá-
ságok gátolják az egyenes adózás kivetését.⁶²⁹ Ezért még a monopólium esetleges behozatalá-
ban is a fizetés elvét látta; azt sem gondolta kizártnak, hogy a kormány elképzeléseit az vezé-
reli, hogy az indirekt adózást könnyebben kivitelezhessék. Arra az esetre, ha az osztrák
egyedáruságot valóban kiterjesztik egyszer Magyarországra, az ebből befolyó jövedelem egy
része az ország javára, a közlekedésügy fejlesztésére fordítható.⁶³⁰

Ekkor folyt éppen a Tisza-szabályozás nagyratörő vállalkozása, amelyhez Széchenyi anyagi
forrásokat és támogatókat keresett.⁶³¹ A hajózás fejlesztésére pedig logikus lépés olyan
fedezetet találni, esetünkben a dohánymonopóliumot, amely szintén hasznot lát a
folyószabályozásban, mint a dohány egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalának jobbá
tételében.

---

⁶²⁴ Széchenyi közlekedési koncepciója, annak hívei és ellenzői: In: Deák – Lanier 2005: 25–27.

⁶²⁵ Deák – Lanier 2005: 114.

⁶²⁶ SZIN IV. kötet 1846. 06. 26. Idézem: „*Einen Theil ja, aber keine Rechnung, denn das brächte Alles in Unordnung, denn auch die anderen Provinzen würden ect. ect.*” A kübecki elképzelés szerint Magyarország megkapná a befolyó jövedelem egy részét, amely azonban minden számadás mellőzésével, átalányösszegben lenne megállapítva. Lásd Liphay 1896: 106.

⁶²⁷ Lásd később 1847. május 12-ei memorandum: Széchenyi 1847a In: Marczali 1891.

⁶²⁸ PH 1846. november 25. 785. sz.

⁶²⁹ BH 1846. december 1. 500. sz.

⁶³⁰ PH 1846. november 25. Továbbá Vizota 1930: 1019–1021.

⁶³¹ Lásd bővebben: Deák – Lanier 2005: 96–126.

Széchenyi gróf kapcsolatban állt néhány pesti dohánykereskedővel, akik tájékoztatták, hogy a kormány intézkedéseit mennyire sérelmesnek találják.⁶³² Ennek ellenére kitartott a monopólium bevezetését támogató meggyőződése mellett, olyannyira, hogy annak kivitelezéséről memorandumot nyújtott be Apponyi György főkancellárnak 1847. május 12-ei keltezéssel,⁶³³ továbbá két másik emlékiratában javaslatokat tett bevezetésére.⁶³⁴

A memorandumaiban kifejtett álláspontja a Pest megyei közgyűlésen tett felszólalásaihoz hasonló elvrendszeren alapszik, viszont írásaiban jóval konkrétabb elképzeléseket közölt. Célja egy olyan eljárási mód ajánlása, amely révén a dohánymonopóliumot már a jövő országgyűlésen életbe léptethetik.⁶³⁵ Abból a gondolatkörből indult ki, hogy a dohányregálé kiterjesztése mind Magyarországnak, mind az örökös tartományoknak tetemes haszonnal járna.⁶³⁶ Behozatalával lehetővé válik a Magyarországra nézve terhes határvám felszámolása, valamint azok számára, akik az uniót az országra nézve hátrányosnak értékelik, mondván; hogy az a nemzetiségből való kivetkőzést, illetve a birodalomba való beolvasztást eredményezné, ellenérv lehet, hogy a regáléból befolyó jövedelem egy része közvetlenül a haza javára fordítatnék. Emellett Ausztria a vámból befolyó jövedelem elvesztéséért és a meg nem adóztatott termények szabad versenye okozta időleges adóleszállításért kárpótlást nyerhet a jövedék hasznából.⁶³⁷

A gróf számításai alapján a magyarországi egyedárúságból évi hat millió pengő forintnyi bevétel származna. (Éppen annyi, amennyit a Tisza-szabályozásra elegendőnek tartott.⁶³⁸) Bevezetése utáni első tíz évben az állami pénztár a tiszta jövedelem $\frac{2}{3}$ -át, vagyis négy milliót, Magyarország a fennmaradó $\frac{1}{3}$ -ot, azaz két millió pengő forintot kapna. Tíz év után viszont a bevételt fele-fele arányban osztanák szét a két fél között. Indítványozta, hogy ezt az összeget kizárólag közlekedési eszközök előteremtésére és vízszabályozásra fordítsák.⁶³⁹

A befolyó jövedelmet illetőleg a számadás kötelezettsége – amely nélkül a gróf szerint a jövedék nem hozható be a nemesség ellenkezése miatt – csak annyiban állna fent, hogy a

---

⁶³² SZIN IV. kötet 1846. 12. 16.

⁶³³ Memoire in Hinsicht eines in Ungarn einzuführenden Tabak-Regale's. 1847. május 12. Bécs In: MNL OL P 626 Széchenyi István Gyűjtemény, 1. Évrendezett iratok, 1845-1847, 228–233. Az emlékirat magyar fordítását közli Marczali Henrik: Marczali 1891: 227–233. (1847a). Elemzésem alapjául a Marczali-féle szövegváltozat szolgált, amelyet összevettem az eredeti, német nyelvű kézirattal.

⁶³⁴ Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz, a közlekedési osztály megalakulásakor. 1847. február 6. Bécs. Közli Liphay 1896: 158–164. (1847b), valamint Gróf Széchenyi István javaslata Apponyi gr. kancellárhoz, az országgyűlés elé terjesztendő jelentés dolgában. 1847. augusztus 18. Pest. Közli: Liphay 1896: 164–175. (1847c)

⁶³⁵ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 227.

⁶³⁶ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 227.

⁶³⁷ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 228.

⁶³⁸ Deák – Lanier 2005: 113.

⁶³⁹ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 233.

kormányának közzé kellene tennie a tiszta haszon nagyságát, valamint a Magyarországot megillető összeg hovaforrásának elszámolását. A kincstárt illető rész felhasználásáról nem köteles tájékoztatást adnia.⁶⁴⁰ Elgondolását óvatos indoklással támasztotta alá, miszerint a nemesség eddig semmilyen adóterhet nem viselt, érthető módon az adózást összeköti a számadással. Példaként a só-áremelését hozta, annak számadási kötelezettsége a kormánynak semmiféle alkalmatlanságot nem okoz.⁶⁴¹

A pontos összeg országgyűlésen való meghatározása helyett azért ajánlja a hányadrész szerinti felosztást, mert nehéz a várható jövedelmet előre megállapítani, amely akár csökkenhet. A vélemény-különbözések csak rontanák Magyarországot és az örökös tartományok közti összhangot, mondván, hogy az országot becsapják; jóval kevesebbet kap, mint amennyi járna neki.⁶⁴²

A dohányregálé behozatalához elengedhetetlen feltételként szabta a házi adó elvállalását a nemesség részéről az ősiség eltörlésének vagy módosításának összekapcsolásával. Ellenkező esetben a belőle származó javak, vagyis a közlekedésügy fejlesztése mindenki számára élvezhetővé válna, viszont a nagybirtokosok és nemesek magukat a terhek alól felmentve a szegényebb rétegekre hárítanák annak költségeit.⁶⁴³ Az örökös tartományokkal a kiegyenlítés sokkal könnyebben megy végbe, ha Magyarországon is megadóztatnák a nemesi birtokot.⁶⁴⁴ Ezért a domesztikával való összekapcsolás nélkül nem lehet megnyerni az ország rokonszenvét és a többség támogatását az ügyben, csak a házi adóval együtt fogja elfogadni a legközelebbi országgyűlés az egyedáruság Magyarországra való kiterjesztésének tervét. Azok számára, akik mindezt a nemesség eladósodása miatt ellenzik, megoldásként indítványozta az ősiség módosítását vagy eltörlését, amely jelentősen meg fogja növelni a nemesi föld értékét.⁶⁴⁵ Majoratusok és hitbizományok törvényes felállításával⁶⁴⁶ pedig a kiváltságosok könnyen elvállalhatják a házi adó terhét a magyar birtokszerkezet fellazulása nélkül.⁶⁴⁷

Koncepciójában összekötötte a nemesség megadóztatását az örökváltság kérdésével; közvetve a házi adó egy részének átvállalásából befolyó összeget szánta alapjául annak kivitelezésére. Ha például a nemesség évi egymillióval járulna hozzá, az adófizető társadalmi rétegek automatikusan mentesülnének ennyivel. A gróf ezt az összeget ahelyett, hogy

---

⁶⁴⁰ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 229–230.

⁶⁴¹ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 231.

⁶⁴² Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 230.

⁶⁴³ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 233.

⁶⁴⁴ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 231.

⁶⁴⁵ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 232.

⁶⁴⁶ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 233.

⁶⁴⁷ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 232.

elengedné, kölcsönöket nyújtana belőle a magukat megváltani szándékozókna, néhány évtized alatt jelentős eredményeket lehetne elérni.⁶⁴⁸ Az örökváltságra vonatkozó elképzelése jól mutatja, hogy ebben a döntő jelentőségű reformkérdésben milyen lassú folyamatként képzelte el az átalakulást.

Széchenyi ahhoz, hogy a dohányregálé a fentebb vázoltak alapján életbe léphessen már a következő országgyűlésen, elengedhetetlennek tartotta, hogy a kormány javasolja magát az indítványt a számos előny közzétételével jóakaró tanácsként, nem pedig kényszer alakjában. Utóbbi esetben csak az örökös tartományokra vonatkozó hasznot fogják tekintetbe venni, Magyarországot viszont nem.⁶⁴⁹ A kezdeményező szerep fontosságát azzal indokolta, hogy az egyedáruság behozatalának terve népszerűséget hozna a kormánynak, ellenkező esetben, ha elmulasztja a dohányregálé bevezetésének indítványozását, az ellenzék idővel megteszi. Így viszont Bécs vagy elutasítja az opposzió előterjesztését, ellenszenvet kivívva magának, vagy jóváhagyja azt, elveszítve a kezdeményező szerepkört.⁶⁵⁰

Ez a gondolat a konzervatív sajtóbeli propagandának, valamint a kincstári árudák felállításának rossz visszhangját tekintve megalapozatlannak tűnik. Maga Széchenyi is revideálta álláspontját a kormány tárgybeli tevékenységére vonatkozóan. Idézem az 1847. augusztus 18-i memorandumából:⁶⁵¹ *„Röviddel ezelőtt talán még tanácsos lett volna, ahogy én magam is [...] nemrég még megfelelőnek tartottam, mivel az abból gyökerező előnyök minden téren olyan szembeűnők, hogy az ember némi reflexióval és szenttelen megítéléssel lehetetlen, hogy ellenezze. Egyedül ezáltal [...], hogy a terv a közönséget úgymond meglepte, annyi szenvedély és előítélet látott napvilágot a dohány-regálé magyarországi bevezetése ellen az újságok hasábjain, stb. stb. melynek következményeként a kormánynak már nem tanácsos a bevezetendő dohány-regálék tekintetében a kezdeményezést megragadni.”*⁶⁵²

Számolt azzal a lehetőséggel, hogy a konzervatívok egy részének ki fogja váltani ellenérzését a dohányregálé kiterjesztésének efféle módja, még ha azzal a kormány hozakodik elő. Ugyanakkor azok számára, akiknek bárminemű teher elvállalásától való idegenkedésénél nagyobb a hazafisága – Széchenyi szerint nyilván a többségnek – megnyugvást jelenthet, hogy ezáltal lehetővé válna egy országos pénztár felállítása, amely előmozdítaná a haza ügyét.⁶⁵³ De talán még fontosabb, meggyőző érv számukra, hogy az egyedáruságot a házi adó

---

⁶⁴⁸ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 233.

⁶⁴⁹ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 227–228.

⁶⁵⁰ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 231.

⁶⁵¹ Széchenyi 1847c In: Liphay 1896: 164–175.

⁶⁵² Széchenyi 1847c In: Liphay 1896: 170.

⁶⁵³ 1847 februárjában kelt memorandumában írt először a dohánymonopólium bevezetéséről, mikor is az országos közpénztár fedezeteként ajánlja. Lásd: Széchenyi 1847b In: Liphay 1896: 164.

elvállalása nélkül nem lehet törvényerőre emelni az országgyűlésen, ezzel szemben az ellenzék könnyedén keresztülviheti azt a dohányregálé nélkül, s így „*az ország, az országos pénztár nem lévén javadalmazva, még soká fog sínylődni mocsaraiban, a közlekedés eszközei nélkül.*”⁶⁵⁴ Emellett a konzervatívok megnyugtatót szolgálhatja, ha a törvényhozás biztosítja őket arról, hogy az adózás csak egy arányos és méltányos részét kell elvállalniuk, valamint az új teher az államhatalom ellenőrzése alatt sosem fog növekedni vagy nyomasztóvá válni,⁶⁵⁵ s az ösiség eltörlésével megmenekül az adó elvállalása mellett az eladósodástól.⁶⁵⁶

De nemcsak a konzervatív ellenérzések felszámolására találunk alternatívákat a memorandum soraiban, hanem az ellenzék dohánymonopóliumot elvető fenntartásaira is. Az opozíció tagjai az indirekt adózásban a közteherviselés alóli kibúvót látják, valamint ha már a fizetés elve elkerülhetetlen, a dohánymonopólium támogatása eszköz az adóteher minimális összegre való csökkentésére. Ezért írja Széchenyi, hogy a kérdést a házi adó elvállalásával együtt kell felhozni, mivel ellenkező esetben a költségeket kizárólag a szegényebb társadalmi rétegekre hárítanák, amely „*pedig oly botrány volna, mely mellett Magyarországon szerencsére, nem lehet többséget találni.*”⁶⁵⁷

Széchenyi István tehát jól ismerte mind a kormány szándékait, mind az ellenzék és a dohánypiaci szereplők vélekedését a monopóliumról. Összekötötte a kor fontosabb reformkérdéseivel, a háziadóval, az örökváltsággal és a közlekedésügy fejlesztésével. Mérlegelve a lehetőségeket olyan javaslatot vázolt fel memorandumában, amellyel elképzelhetőnek tartotta népszerűtlensége ellenére a jövedéki rendszer elfogadását a soron következő országgyűlésen.

B. A dohánymonopólium bevezetésének ellenfelei

a) A dohánymonopólium és a védvámrendszer

Az 1845 óta megjelenő Hetilapnak jóformán nem volt olyan száma, amely ne keveredett volna polémiába a Budapesti Híradóval. Diskurzusuk fő témái a vámkérdés, valamint az ehhez kapcsolódó reformkérdések voltak. Példaként szolgál erre Kossuth Lajos 1846. május 22-én publikált cikke, melyben kérdéseket intézett a Budapesti Híradó vámuniót népszerűsítő, valamint a dohánybeváltó hivatalok történetét bemutató írásai kapcsán. A cikk azért fontos

---

⁶⁵⁴ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 233.

⁶⁵⁵ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 232.

⁶⁵⁶ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 232.

⁶⁵⁷ Széchenyi 1847a In: Marczali 1891: 230.

esetünkben, mert Kossuth érinti az örökös tartományokban fennálló dohánymonopóliummal kapcsolatos problematikát: „ez Auszriának oly jövedelmet ad, melynek nélkülözése az austriai ministeriumnak természetesen nem kis gondot adand.”⁶⁵⁸ Megoldási javaslatát egy június 26-án megjelent cikkében olvashatjuk.⁶⁵⁹ Kossuth tehát már akkor konkrét tervekkel állt elő, mielőtt még a nyilvánosság előtt meg sem született az egyedáruság vitája. Kosáry Domokos megállapította, Kossuth bizonyos volt benne, hogy a dohánymonopóliumot be akarják vezetni Magyarországon, és hogyan lehet-e kérdéssel rést ütni a konzervatív ellenfeleinek maradék népszerűségén.⁶⁶⁰

A Pest megyei közgyűlésen a következőket mondta: „A cél, amiért a kormány a szóban forgó esetben fáradozik, nyilvánvaló; a Monarchiának 1000 millió adóssága van és 135 millió bevételt kap, amiből 100 milliót költ, következésképpen csak 35 millió maradt az államadósságra. Egy ilyen pénzügyi állapot csőddel fenyeget; eközben nos a kormány a dohánymonopóliumot ki akarja nyújtani Magyarországra, egy új bevételi forrást nyitását keresi, amin keresztül azonban [...] a privát-dohánygyártás el lesz nyomva.”⁶⁶¹ Bécs tehát nehéz pénzügyi helyzetéből kiutat a monopólium kivetésében látja, még ha ezáltal a magyarországi gyárosok és kereskedők szenvednek kárt.

Kossuth számításai szerint a közbenső vámvonal 1,5 millió pengő forintnyi jövedelmet jelentett, önmagában nem sok ugyan, de emellett öre és mellőzhetetlen közvetítője a dohánymonopóliumnak, amely viszont 12 millió pengő forintot hoz évente. Így összesen a vámvonal kerekítve 14 milliót ér, amiről pénzügyi okok miatt egyértelműen nem mondhat le a császári kincstár. A probléma kulcsa lehet a jövedék Magyarországra való behozása. Mindez azonban kivitelezhetetlen, együtt járna a hazai dohánytermesztés tönkretételével. Kossuth akkor sem fogadta volna el az egyedáruságot lehetséges alternatívaként, ha a befolyó jövedelmet az örökváltságra fordítanák.

Megoldásnak a védvámrendszer kínálta lehetőségeket tekintette; „gondoljuk azt, hogy az alku és egyesség útján fog Ausztria hozzájárulásával a közbenső vám szabályoztatni, s e szabályzatnál kölcsönös méltányossággal hazánk érdeke is tekintetbe vétetni. E mellett Ausztria megtarthatja dohánymonopóliumát, státuszjövödelme csökkenni nem fog, mi nem érzendjük jólétünket, előmenetelünket Ausztria érdekeinek feláldozva.”⁶⁶² A Bajza-féle

---

⁶⁵⁸ Hetilap (a továbbiakban HL) 1846. május 22. 41. sz. (Kossuth aláírás)

⁶⁵⁹ HL 1846. június 26. 51. sz. (Kossuth aláírás)

⁶⁶⁰ Kosáry 1942: 90.

⁶⁶¹ MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgische Section XL, 48. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tekercs)

⁶⁶² HL 1846. június 26. 51. sz. (Kossuth aláírás)

Ellenőrben hozzátette, hogy nincs teljeséggel az indirekt adók ellen, de csak úgy, ha az a házi és hadi adó elvállalását nemcsak hogy nem akadályozza, hanem előmozdítja.⁶⁶³

A császári királyi dohánybeváltási hivatalok főigazgatóságának dohányárulási hirdetésére Kossuth első között reagált a Védegyelet augusztus 20-i közgyűlésén.⁶⁶⁴ Beszéde java-részt publikált újságcikkeinek az összegzéséből állt,⁶⁶⁵ az egyedáruság bevezetése, mint Magyarország érdekeit alárendelő elképzelés jelenik meg Ausztriával szemben.⁶⁶⁶ A kormány lépéseit méltánytalannak titulálta, elsősorban azért, mert a konkurencia kiiktatásával és a törvényhozás megkerülésével akarja a gyakorlatban érvényesíteni monopol jogát,⁶⁶⁷ másodsor az érvényben lévő törvények ellenére Pesten több helyen boltot kíván nyitni.⁶⁶⁸ Miután Kossuth lemondott a Védegyelet igazgatói címéről, utóda, Gorove István hivatalba lépésekor körlevelet intézett a vidéki osztályoknak, amelyben felhívta az összes védegyeleti tag figyelmét a magyar dohánygyártásra hátrányos intézkedésekre,⁶⁶⁹ valamint Győrben dohánymonopólium elleni beszédet tartott.⁶⁷⁰ A Védegyelet egy későbbi közgyűlésén elhatározták, hogy az ellenzék társadalmi téren mozgalmat indít a dohánymonopólium ellen.⁶⁷¹

A Hetilap hasábjain tárgyalt téma maradt a dohányjövedék. Az újság álláspontja szerint először mindenki járuljon hozzá birtok vagy jövedelem alapján az országgyűlés által megajánlott adóösszeghez, vagyis fizessen egyenes adót, csak emellett képzelhető el az indirekt adózás, kizárólag fényűzési cikkekre. Ráadásul az egyedáruság, mivel az országban szinte mindenhol természetnek dohányt, oly nagyfokú személyzettel járna együtt, hogy a befolyó jövedelmet vagy teljesen felemésztené, vagy minimálisra csökkentené.⁶⁷²

---

⁶⁶³ Bajza 1847: 568.

⁶⁶⁴ 1846. augusztus 20. Lásd: MNL OL R 104 Kossuth Gyűjtemény 26. iratcsomó: A Védegyeletre vonatkozó iratok. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 1541, 7158-as számú tegercs). Nyomtatásban megjelent: Magyar Szózatok. Hamburg, 1847.

⁶⁶⁵ Kosáry 1942: 98.

⁶⁶⁶ Bajza 1847: 249. (Deregnyi álnéven)

⁶⁶⁷ Magyar Szózatok 1847: 172.

⁶⁶⁸ Magyar Szózatok 1847: 173. Ugyanezekkel a gondolatokkal találkozunk a Pest megyei közgyűlésen elmondott beszédében is. Lásd: MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgische Section XL, 46–47. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tegercs)

⁶⁶⁹ Gorove István körlevele a vidéki osztályokhoz 1846. szeptember 4. In: MNL OL R 104 Kossuth Gyűjtemény 26. iratcsomó: A Védegyeletre vonatkozó iratok (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 1541, 7158-as számú tegercs). Horvát Elza szerint Gorove egyik körlevelében hívta fel a vidéki osztályok figyelmét a kincstári szivarok fogyasztásának a hazaiakra vonatkozó kártékony hatására, valamint arra, hogy a kormány tönkre akarja tenni a dohánytermesztést, mert több raktárat fog nyitni Pesten, Temesváron és másutt is. Lásd Horvát 1911: 54. A Kossuth gyűjteményben a szeptember 4-ei körlevél mellett csak egy szeptember 12-ei keltezésűt találtam a tárgyban, amely a honi gyártmányok elsőbbségére utal csupán, nincs benne szó konkrétan a dohányról, vagy a szivargyártásról.

⁶⁷⁰ MNL OL P 626 Széchenyi István Gyűjtemény, 1. Évrendezett iratok, 1845-1846 (10. csomó)

⁶⁷¹ MNL OL P 626 Széchenyi István Gyűjtemény, 1. Évrendezett iratok, 1845-1846 (10. csomó)

⁶⁷² HL 1847. június 8. 150. sz. (R. aláírás, Kossuth álneve)

Cáfolta az újkonzervatív sajtó legigazságosabb adó érvét, elvégre egy földtelen napszámos összevetve egy 20 ezer allodiális földdel rendelkező birtokossal, utóbbi korántsem fizet annyival többet, mint amennyit birtokai indokolnak, főleg, ha nem dohányzik az uraság.⁶⁷³ A dohány közkezelése a kincstári árszabás miatt a termeszőkre hátrányosan hatna. A dohány ára a piacinál alacsonyabb lesz, ezáltal a földért fizetett bér csökkeni fog. A fogyasztásra elkészített dohány – hogy az államnak meglegyen a várt bevétele – drága lesz, ami egy öngerjesztő folyamatot indít el. A gyártmányok magas ára miatt tovább csökken a fogyasztás, ami a termeszés visszaszorulását vonja maga után.⁶⁷⁴ A gyártmányok áremelkedése garantált, mert Ausztriában jóval drágábbak a trafikok, vámunió esetén pedig bárki vihet be magyar terméket az örökös tartományok területére, hiába állítja a konzervatív sajtó az ellenkezőjét.⁶⁷⁵ A Hetilap előtt rejtély, hogy egy dohánytermesző országban hogyan lehet kieszközölni a rendelkezés betartását,⁶⁷⁶ a Budapesti Híradó cikkeinek igazi hatásaként a közvélemény megosztását tartották a közteherviselés alóli kibúvó ajánlása révén az adózás tárgyában.⁶⁷⁷

b) A centralisták és a Pesti Hirlap

A dohánymonopólium ellen foglalt állást a Pesti Hirlap körül tömörülő centralisták csoportja annak ellenére, hogy nem zárkóztak el a vámszövetség gondolatától. Trefort 1841-ben a többi ellenzékiell ellentétben még a kárpótlást sem vetette el, pedig hangsúlyozta Magyarország alkotmányos önállóságát.⁶⁷⁸ 1840-es évek közepén publikált cikkeiben azonban a számos előnyért cserébe – mint például a tőkék szabad áramlása – sem tartotta szükségesnek a vámunió megvásárlását, a vámsorompók eltörléséből az örökös tartományok szintén nagy hasznot húznak. Hisz a behozatali vám, bármily kevés, drágítja az ausztriai portékákat, nehezíti a versenyzést a hazai gyártmányokkal. Eltörlésüket nem Magyarország, hanem az ausztriai ipar nyereségének tekintette. Ezért – szem előtt tartva az ország alkotmányos függetlenségét – feltételekhez kötötte a szövetség elfogadását. Egyik kikötése, hogy a dohánymonopóliumot ne terjesszék ki Magyarország területére, amivel az akkori bonyolult

---

⁶⁷³ HL 1847. május 28. 147. sz. (T. M. aláírás)

⁶⁷⁴ HL 1846. május 22. 41. sz. (Kossuth aláírás)

⁶⁷⁵ HL 1847. szeptember 14. 178. sz. (T. M. aláírás)

⁶⁷⁶ HL 1847. június 1. 148. sz. (T. M. aláírás)

⁶⁷⁷ HL 1847. június 8. 150. sz. (R. aláírás, Kossuth álneve)

⁶⁷⁸ Kovács 2013: 108.

pénzügyi viszonyok és a kivitelezés költségei mellett amúgy sem lehet érdemileg foglalkozni. Az egyedáruságot a dohánytermesztésre nézve rendkívül kártékonynak érezte.⁶⁷⁹

A centralisták taktikai okokból hol a status quo fenntartásával, kölcsönös egyezkedések útján kívánták módosítani a vámtarifa egyes tételeit,⁶⁸⁰ hol támogatták a védvámrendszert.⁶⁸¹ Tagjai voltak a Védegyeletnek, sőt Trefort Ágoston védte a kossuthi kezdeményezést Dessewffy támadásával szemben, Csengery Antal pedig kínosan ügyelt arra, hogy a konzervatív publicisztika ne tüntethesse fel saját sikereként a centralisták vámszövetséget támogató írásait.⁶⁸² Mégsem tekintettek felhőtlen optimizmussal a mozgalomra. Számukra eszköz volt csupán Ausztriával szemben, amellyel az igazságtalan vámpolitika újragondolására, mindkét felet kielégítő vámszövetség kötésére kívánták sarkallni az udvart.⁶⁸³ A „*vámszövetség*” szóhasználatukban bonyolultabb rendezést takart a vámok pusztá eltörlésénél, a Német Vámszövetséghez, vagyis a Zollvereinhoz hasonló vámügyi koncepciót értettek rajta.⁶⁸⁴

A trafiknyitást úgy értékelték, hogy a monopólium nemcsak törvényhozás útján, hanem ipar-előmozdítás színe alatt is behozható. A gyáripár példájából kiindulva, hiába drágább az állami kezelés, rengeteg előnye van a magániparral szemben. Ha a magángyárosnak például veszteségei akadnak, könnyen tönkremehet, míg az állami gyár a későbbi jövedelmezőség reményében folytathatja a termelést a deficit ellenére. Ha Bécs gyárakat és raktárait fog állítani, a kisebb volumenű hazai dohánygyárak nem fogják bírni vele a versenyt.⁶⁸⁵ Az effajta eljárási módot különösen sérelmesnek találták, alkotmányos országban a kormány jövedelmi forrásait a nemzet határozza meg, amely ez esetben a gyáripár és kereskedelem terén versenyzésbe lépett az egyes polgárokkal.⁶⁸⁶

Dessewffy gróf vámügyi eligazodás tárgyában írt cikksorozatára reflektálva a főszerkesztő pálfordulását – amivel nem olcsó dohányt kínál többé, hanem olyan jövedelmi forrást keres, amely a „*vámügyi eligazodásnak is vehiculuma lehetne*” – és az országgyűlésnek szánt

---

⁶⁷⁹ PH 1847. június 3. 890. sz. (Aláírásképpen egy grafikus jelet használ, amit Fenyő István Trefort Ágostonnak tulajdonít. Lásd Fenyő 1997: 418 és Kovács 2013: 112.) Érvei szerint ugyan a dohány jól adóztatható, mégsem lehet monopolizálását elfogadni, hisz Magyarország dohánytermesztő ország, s nemcsak saját használatra, hanem exportra is termel.

⁶⁸⁰ PH 1846. augusztus 23. 731. sz. (a cikk nincs aláírva, de Fenyő István Csengery Antalt jelöli meg szerzőként: Fenyő 1997: 418, ahogy tette ezt Kovács is: Kovács 2013: 140.)

⁶⁸¹ Kovács 2013: 112.

⁶⁸² Kovács 2013: 122.

⁶⁸³ Fenyő 1997: 279–280.

⁶⁸⁴ PH 1846. május 3. 668. sz. (Kovács szerint a cikk szerzője Csengery Antal: Kovács 2013: 116.)

⁶⁸⁵ PH 1846. augusztus 23. 731. sz. (Kovács szerint a cikk szerzője Csengery Antal: Kovács 2013: 140.)

⁶⁸⁶ PH 1846. november 19. 781. sz. (Nincs aláírva, Fenyő István Csengery Antalnak tulajdonítja: Fenyő 1997: 418, Kovács ezzel szemben Csengerynek: Kovács: 2013: 140.)

tervét a következőképpen elemezték: egyrészt felhívták a figyelmet arra, hogy a monopólium szót mily ügyesen kerüli a gróf, ami helyett többnyire országos rendelkezést, közkezelést és egyéb hasonlóan szelídebb kifejezéseket használ, mintha maga sem tudna szabadulni az egyedáruság rossz benyomásától. Másrészt, még ha pótolni akarnák a vámszövetség létrejötte miatt a harmincadvám elvesztéséből származó hiányt, ezt akkor sem oly módon tennék, ami tönkreteszi a magyar mezőgazdaság egyik ágát, még akkor sem, ha ebből jelentős összegeket közcélokra fordítanának. Hiába ígér a Budapesti Híradó több hivatali állást, a túlzottan megnövekedett bürokrácia csak teher az államigazgatásra nézve. Valóban több munkás kapna helyet a felállított gyárakban, de a munkáltatók közti verseny kiiktatásával a bérszabályozás egypólusúvá válna, amely a centralisták szemében nem garantálja a biztosabb megélhetést.⁶⁸⁷

Az újkonzervatívok törekvése a Pesti Hírlap hasábjai alapján a nem dohánytermesztő vidéken élő vagyonosok közül az adózni nem akarók támogatásának megnyerése a dohánymonopólium számára. A konzervatívok jól tudták, hogy az adófizetés kiterjesztése elkerülhetetlen, ezért keresik a módot arra, minél kevesebbet kelljen fizetniük.⁶⁸⁸ Az indirekt adózás számos előnyét a centralisták elfogadták, mivel anélkül lehetetlen országos pénztárat felállítani. Ugyanakkor az újkonzervatívok nem az indirekt adózás törvényszerűségeinek figyelembe vételével ajánlják a dohány közkezelését, mert a fogyasztási adó, illetve a kormány adminisztrációja drágítja a termékeket, valamint ahhoz, hogy a közkezelés valóban nagy jövedelmet hozzon, magasán kell tartani az árakat, ennek ellenére mégis olcsó gyártmányokat ígérnek. Nem számolnak azzal a lehetőséggel, hogy a dohánykereskedés és termesztés szabadságát megtartva jelentős bevételt adna a kincstárnak másfajta adóztatás formájában, ami viszont kevésbé terheli a népet és gyarapítja a nemzetvagyonot. De még ha a monopólium megfelelné mindazon előnyöknek, amelyet az indirekt adózás kínál, akkor sem válthatja ki a közteherviselés elvét; hiszen *„általánosan elismert igazság a finansztanban, miszerint fogyasztási adókkal nem lehet terhelni a népet ott, hol egyenes adók által már szerfölött terhelve van. [...] Osztozzatok előbb mostani terheiben, mellyeket alig bir, mielőtt újabb, indirect adóval is kívánjátok terhelni. Osztozzatok a fenálló s aztán a behozandó terhekben. Financzrendszerünk csupán egyetlen igazságos alapon nyughatik, s ez: a közteherviselés. Ha ez elvet kívánjátok alkalmazni, előállhattok, ha tetszik, finanszterveitekkel, csak kérünk bennetek, ne nevezzétek adónak a monopoliumot.*⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁷ PH 1846. november 19. 781. sz.

⁶⁸⁸ PH 1846. november 22. 783. sz. (Nincs aláírva, Fenyő István Csengery Antalnak tulajdonítja: Fenyő 1997: 418, ahogy Kovács is: Kovács 2013: 661.)

⁶⁸⁹ PH 1846. november 22. 783. sz.

A centralisták szerint tehát a Budapesti Híradó inkább elfogadja a dohánytermesztés tönkretételét, mint a közteherviselés elvét. Feltették a kérdést, ha közellenőrséget akar, amivel kizárja a külföldi versenyzőket, mi értelme van vigasztalásának, melyben kárpótlást ígér a megszorított belpiac miatt, hogy megmarad azoknak a versenyre, akik külföldre vásárolnak, s van-e ennek értelme akkor, ha a mostoha vámrendszer következtében már rég máshonnan szerzik be a dohányt? Egyértelműen a monopólium bevezetését propagálják, amit alátámaszt az, hogy a Budapesti Híradó közkezelést propagáló cikkeinek megjelenése egybeesik a kincstári eladást szolgáló boltok nyitásával,⁶⁹⁰ „s minthogy a Híradó a maga tervét csak olly feltét alatt pártolja, ha az nem monopolum, a monopolumot pedig nagy jövődjü dohánytermesztésünkre veszélyesnek tartja, természetes, hogy neki ezek szerint most már sokkal több baja lesz önmagával, mint másokkal.”⁶⁹¹

---

⁶⁹⁰ PH 1846. december 15. 769. sz. (aláírás: **, Kovács szerint vélhetően Csengery Antal a szerző: Kovács 2013: 117.)

⁶⁹¹ PH 1846. december 22. 800. sz. (aláírás: **, Kovács szerint vélhetően Csengery Antal a szerző: Kovács 2013: 117.)

3. A VITA VÉGE – A MONOPÓLIUM KEZDETE

Az ellenzék közbenjárása következtében mindinkább csökkent az osztrák kincstári árudákban az eladás,⁶⁹² Baumgartner javasolta az árak mérséklését. Néhol csak 3%-al, de volt olyan dohányfajta, amelynek árát 30%-kal kívánta csökkenteni. A közönséges magyar dohány esetében nem lehetett az ő általa proponált ár alá menni a szállítási költségek miatt. Ezért minél sürgetőbb feladatnak tekintette a temesvári dohánygyár felépítését, amely jelentősen redukálná a szállítási költségeket és jótékony hatással lenne az eladásokra. Úgy vélte, ha hazai gyárnak, ezzel párhuzamosan hazai gyártmányoknak tüntetik majd fel a jövedék által forgalmazott dohánytermékeket, valamint ellátják őket magyar feliratokkal, elejét veszik az eddig irántuk tanúsított ellenszenvnek.⁶⁹³

A trafikosok a körülményekre való tekintettel kérelmezték, hogy nagyobb részesedést kapjanak a nettó nyereségből. Baumgartner Kübecknek tett jelentésében „*minden oldalról*” ellenséges hangulatról írt, támogatta a kereskedők kérését.⁶⁹⁴

Natorp – Bálványi az eladások visszaesését az ellenzéki oppozíciónak tulajdonították. Forrásaik alapján 1847-ben 45.417 konvenció forint volt a bevétel, ami 1848-ra 21.472-re esett vissza. A temesvári gyár nemzetivé való minősítése elmaradt, egyedül szivarokat állítottak elő, a gyártmányok legnagyobb részét végig a hainburgi üzemből hozták.⁶⁹⁵

Az udvar belátta, hogy ilyen körülmények között az országgyűlés nem nyerhető meg a dohánymonopólium behozására.⁶⁹⁶ Kossuth 1847. december 2-án a kerületi ülésen elmondott beszédében a Magyarország és Ausztria közötti vámvonal megszüntetését előirányzó királyi előadást úgy értelmezte, hogy az egyedáruság behozását rejti magában,⁶⁹⁷ ennek ellenére az 1847–1848-as diétán nem tárgyalták a kincstári trafikok ügyét, a királyi proposíciókban sem szerepelt a monopólium.⁶⁹⁸

Az első felelős magyar minisztérium földművelés-, ipar- és kereskedés osztályának minisztere, Klauzál Gábor hivatalba léptekor tervbe vette a kincstári készítmények rendes

---

⁶⁹² Natorp – Bálványi 1896: 66.

⁶⁹³ Andreas Baumgartner Karl Friedrich Kübecknek. 1847. július 22. Bécs. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 6509 Kt. 1423.

⁶⁹⁴ Andreas Baumgartner Karl Friedrich Kübecknek. 1847. július 22. Bécs. ÖStA FHKA Präs FM 1847: 6509 Kt. 1423.

⁶⁹⁵ Natorp – Bálványi 1896: 65–66.

⁶⁹⁶ Natorp – Bálványi 1896: 74.

⁶⁹⁷ Kossuth nagy beszéde kerületi ülésben a közteherviselés kérdésében. 1847. december 2. Pozsony. In: Barta 1951: 359.

⁶⁹⁸ ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Separat Billeten Protokoll 1847 Nr. 674 Band 565. Lásd: Czinege 2013: 168–169.

tétellel való megvámolását, azonban az intézkedéssel meg kívánta várni a vámtételek ügyében kezdeményezett közös tárgyalások kimenetelét.⁶⁹⁹ Végül mázsánsként 15 forintnyi beviteli vámot rendelt el.⁷⁰⁰ Az udvari kamara felől is megindultak az iratváltások a trafikok sorsát illetően. Egyrészt jóváhagyták, hogy a kincstári épületeken helyezzenek el nemzeti színeket, másrészt felmerült a lottóárudák és dohánytrafikok bezárása.⁷⁰¹

Mindenesetre az udvar és a hozzá szorosan kapcsolódó konzervatív körök nem tettek le végleg a terv megvalósításáról. Dessewffy egy dátum nélküli memorandumában a következőket írta: *„Másrésről bizonyos, hogy ez az intézkedés [értsd: a dohánymonopólium bevezetése] ha a törvényhozás hozzájárulásától függ, vagy soha, vagy egy későbbi időpontban mehetne végbe. A dolgok ilyen állásánál a dohánymonopólium bevezetését, amely mint a közbenső vámok eltörlésének alapfeltételeként az egész állam érdekeiben elengedhetetlen, csak a katonai kormányzat alatt lehet megvalósítani [...] az intézkedés elrendelése és végrehajtása majd csak akkor történhet, ha az egész országot okkupálják. [...] Egyaránt a dolgot jelentősen megkönnyítené, ha a dohánymonopólium bevezetését mint egy ajánlatos szükségként tüntetnék fel, hogy [...] nagy pénzforrást tesz lehetővé az államnak, ami alkalmas rövid időn belül a földbirtokosok törvényileg jóváhagyott kártalanítására az úrbéri terhek megszüntetésért.”*⁷⁰²

A terv népszerűtlensége nem merült feledésbe, Dessewffy az okkupálás után is indokoltnak tartotta, hogy hangsúlyozzák a rendelkezés Magyarországra érvényes pozitív hatását. Igazodva az aktuálpolitikai eseményekhez a befolyó összeget a földbirtokosok kártalanítására szánta.

Forráshiány miatt sajnos nem rekonstruálható, mi történt innentől. A Natorp – Bálványi szerzőpáros alapján 1848. május 1-től a kincstár új árjegyzéket kívánt életbe léptetni, viszont Klauzál a városi kapitánysággal bezáratta június 23-án a pesti eladási raktárakat, a többi helyen pedig szintén betiltotta a kincstári árusítást. Az udvari kamara természetesen tiltakozott az intézkedés ellen, ugyanazokkal az érvekkel, mint a trafikok nyitásakor kirobbant vitában.

1849-ben a császári csapatok bevonulásával újból megnyitottak a kincstári dohányboltok 44.606 konvencióos forint bevétellel. Tervbe vették az árusítást kiterjeszteni Erdélyre egyaránt. A megváltozott politikai helyzetnek köszönhetően 1850-re megugrott az eladott

---

⁶⁹⁹ Beér 1954: 643.

⁷⁰⁰ Natorp – Bálványi 1896: 66.

⁷⁰¹ ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatskonferenzakten 1848: 420 A 68.

⁷⁰² Aufhebung der Zwischenzolllinien. Tabakmonopol. In: MNL OL P 90 Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára, Acta Publica 5/a. Dessewffy Emil politikai iratai, Általános jellegű iratok, fogalmazványok (2. csomó) 190–193. (nincs dátumozva)

mennyiség, 165.406 konvencióos forint értékben árusítottak kincstári gyártmányokat. Ehhez hozzájárult, hogy a szabadságharc alatt a magánkereskedők és termeszők készlete többségében megsemmisült.⁷⁰³ A dohánymonopóliumot bevezető pátens 1850. november 29-én kelt és 1851. március elsejével lett hatályos. Eszerint a dohány termesztését, feldolgozását és eladását, illetve saját használatra történő birtoklását kincstári engedélyhez kötötték.⁷⁰⁴

---

⁷⁰³ Natorp – Bálványi 1896: 66–67.

⁷⁰⁴ Máriássy 1889: 63.

V. ÖSSZEGZÉS

Az osztrák kincstári regálé, ezzel összefüggésben a magyar dohánymonopólium bevezetésének előzménytörténete nem tartozik a magyar történettudomány kutatott témái közé. Annak ellenére, hogy a regálé 1846-ban elérte az udvari kamara bevételeinek 7,6%-át, a vámkérdéssel összefüggésben pedig megkerülhetetlenné vált a magyarországi dohány jogviszonyának összhangba állítása az örökös tartományokéval.

Figyelembe véve a Magyar Korona Országainak külkereskedelmi mérlegét a magyar félnek sem érdektelen a dohány sorsának alakulása. Magyarország nemcsak az osztrák Appalt fő nyersanyag-felvásárló piaca, hanem Európa egyik vezető dohánytermelője volt a tárgyalt időszakban.

Az egyedáruság történetét felvázoló szakmai elbeszélések annak függvényében határozták meg az alapítás dátumát, hogyan értelmezték magát a monopóliumi rendszert. Vannak, akik már az 1670-es Khevenhüller-féle privilégiumot annak tekintették,⁷⁰⁵ mások ezzel szemben vagy az 1701-es általános érvényű pátenssel,⁷⁰⁶ vagy az állami igazgatás alá vétellel számították létrejöttét.⁷⁰⁷ A magyar nyelvű publikációk az 1670-es vadászkalanddal hozták összefüggésbe. A szakirodalmi különbségekre Gerhard Strejcek hívta fel a figyelmet.⁷⁰⁸

A regálé létrejötté híven tükrözi magának a monopóliumnak a történeti fejlődését. Amikor az uralkodó a rendektől független bevételi forrást kívánt teremteni a kincstár számára, adta magát a bérleti rendszer megoldásképpen. Az idő haladtával a monopóliumok az állami hitelezés alapját képezték. A Habsburg ház legfőbb hitelezői pedig többségükben olyan bankházak voltak, akik dohánykereskedéssel foglalkoztak. Egyrészt a növekvő államadósság a bécsi udvart további bevételek szerzésére ösztönözte, másrészt a császári jövedék nyersanyagbeszerzésekor kénytelen volt a neki hitelt nyújtó kereskedőházakkal piaci keretek közt hol konkurálni, hol számára előnytelen szállítói szerződéseket kötni.

Az uralkodói pátensek segítségével nyomon követhető, hogyan vált a császári kincstár számára nélkülözhetetlen bevételi forrássá a dohány. Az 1570 körül megismert növényt először 1658-ban adóztatták meg, majd több, kereskedelmi forgalomba kerülésének valamely fázisát monopolizáló rendelet lépett életbe, általában egy-egy tartományra vonatkozó jogkörrel. Ez a provinciális széttagolódás 1701-ben ért véget, amikor Lipót általános érvényű

---

⁷⁰⁵ Plenker 1857: 30.

⁷⁰⁶ Hitz – Huber 1975: 13–14, Possaner 1901: 1, Loew 1959: 11.

⁷⁰⁷ Trost 2003: 11.

⁷⁰⁸ Strejcek 2007: 76.

pátensben szabott irányt az egyedáruság gyakorlásának. Az udvar hol erősítette, hol gyengítette befolyását a bérlő társaságok felett, végül 1784-ben II. József végleg állami kezelés alá vonta. 1723-ban csak 115.000 konvenció forint nyereséget jelentett, 1784-ben már 3,1 millióval számolhatott a kincstár. 1846-ra pedig elérte a bevétel a 11.930.583 konvenció forintot.

A Hofburg magyarországi dohánypolitikája ingadozó. Az aktuális döntéshozók stratégiájától függött, melyik javaslatban vélték felfedezni a kincstár számára az előnyösebb megoldást. A közel kétszáz éves periódusban egy közös vonás viszont mindenképpen megfogható: a Magyar Királyságnak szánt nyersanyagtermelő szerep. Gondoljunk csak arra, hogy udvari körökben fel sem merült egy magyarországi dohánygyár létesítése egészen az 1840-es évek közepéig, a temesvári gyáralapítás is inkább az udvar monopolizáló szándékainak elősegítéséhez kapcsolódott, mintsem a hazai dohányipar megteremtéséhez.

A cél eléréséhez a legkézenfekvőbb eszköznek a dohány vámját tekintették. Periódusonként változott mértéke és többségében a túlzott árszabás ellentétes hatást keltett. A kontinentális zárlat kedvező értékesítési lehetőségeket teremtett volna, azonban Bécs 1813-as irreális vámemelése lényegében az örökös tartományokban is eladhatatlanná tette a dohányt ha nem az Appalt vásárolta fel, amely viszont nem volt képes a termeszők és kereskedők által piaci forgalomba hozott mennyiség maradéktalan beváltására.

Az udvari kamara átgondolatlan politikája nemcsak a vámkérdésben mutatható ki. Ugyan a regálé volt a legnagyobb felvásárlója a magyar leveleknek, az első és a kutatás jelenlegi állása szerint egyetlen elnöki irat, amely foglalkozott az egyedáruság árképző szerepével 1844-es dátumú.⁷⁰⁹ Két évvel később a szállítóktól való függetlenedés és készletfelhalmozás jegyében tetemes mennyiségű felvásárlást vittek véghez, anélkül, hogy előre gondoskodtak volna a kellő raktározásról. Ezért pánikszerű raktárépítés vette kezdetét.⁷¹⁰

Az ad hoc jelleg a kertészetek telepítésénél szintén megfigyelhető. Karl Friedrich Kübeck teljesíteni akarta a tervszámokat, bizonyítani új rendszerének kifizetődését, ezért nem maradt kellő idő a kertészetek kivitelezésére. A megtermelt dohánylevelek mennyisége alulmúlta az eredetileg tervezettet.⁷¹¹ Magának a nyersanyagbeszerzésnek az új módja szöges ellentétben állt a korábbi kamarai elnök, Joseph Freiherr von Eichhoff elképzeléseitől. Eichhoff más ügyletekben tanúsított megbízhatóság alapján kívánt szerződni a kereskedőkkel, főként Sina György báróval. Értékelése alapján megállapodásaikkal felszámolták a piaci

---

⁷⁰⁹ ÖStA FHKA Präs FM 1844: 7957 Kt. 1234.

⁷¹⁰ ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1030 Kt. 206.

⁷¹¹ Dáczer 1998: 187.

visszaéléseket, megfelelő készleteket halmoztak fel, amit Sina monográfusa, Lanier bizonyított tényként kezel.

Kübeck elnöki kinevezése után az udvari kamarai iratok helyzetelemzéseiben azonban más képet festenek. Általános hiányról és Sina visszaéléseiről panaszkodnak, ami Dáczer és Lanier szerint Kübeck manipulációjának a következménye. Túlkínálattal akarta mesterségesen lenyomni az árakat, ezáltal a jövedék finansziális mérlegét pozitív irányba billenteni. Ahhoz, hogy eldönthessük, valóban beszerzési gondokkal küzdött-e a császári regálé és nem az uralkodónak előterjesztett kamarai feliratok túloznak, szükséges lenne kontrollforrásként ismerni a saját működéséről szóló jövedéki aktákat. A kérdés megválaszolatlan marad, mivel – ahogy azt a levéltári források ismertetésénél jeleztem – az ebben az időszakban kelt iratok nem kutathatóak, hollétük ismeretlen.

A gazdaságpolitikai döntéshozók eltérő reformokkal igyekeztek minél jobban kiaknázni a regáléban rejlő finansziális lehetőségeket, amit gyakran a dohánytermesztők és a konkurens kereskedők hátrányára valósítottak meg. A jövedék működési mechanizmusait érintő átalakításokon túl rendre előkerült a piac kizárásának legegyszerűbb módja, a magyarországi dohány monopolizálása.

I. Lipót rendeleti úton behozott egyedáruságát a Rákóczi-szabadságharc söpörte el, III. Károly uralkodása alatt már elegendő volt pár panaszos felirat ahhoz, hogy az uralkodó elálljon szándékától. I. Ferenc elődeivel ellentétben nem kísérelte meg terveit a gyakorlatba átültetni, tevékenysége a dohánykérdésben kimerült a titkos iratváltásokban. Felvetésére tanácsadói kivétel nélkül az egyedáruság ellen foglaltak állást. Mivel a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül jogszerűtlen egy új közjövdelmi forrás megnyitása, esetünkben a dohánymonopólium kivétele.

Az egyedáruság bevezetése ugyan többször visszatérő elképzelés, az erről szóló iratváltások között jelentős időintervallumok teltek el. A kísérletek egymástól függetlenül, eltérő politikai-gazdasági kontextusban értelmezendők; I. Lipót pátense csak hivatkozási alapként bukkant fel I. Ferenc által inspirált szakvéleményekben, nincs közvetlen kontinuitás a kettő között. Lipót csupán a kereskedelmet akarta monopolizálni, a termesztés szabadságát fenntartotta volna, Ferenc és tanácsadói viszont teljes királyi privilégiumban gondolkodtak.

Rendre akkor került elő az egyedáruság, amikor jelentős pénzügyi zavarba került a kincstár. S mivel az udvar folyamatosan elállt bevezetési szándékától, valószínűsíthető, nem tekintette gazdaságpolitikai kulcskérdésnek a dohánymonopólium Magyarországra való kivételét a közbenső vám eltörléséig. Amit legjobban példáz, hogy nem okozott különösebb fennakadást, amikor az 1812-es körkérdésre 1819-ben érkezett a jövedéki igazgatótól válasz. A

dohánymonopóliumot az udvar az első bevezetési kísérlettől egészen 1845-ig politikailag károsabbnak tekintette, mint amennyi anyagi haszonnal járt volna. A pusztán pénzügyi kérdésként kezelt egyedáruság a vámszövetség következtében értelmeződött szélesebb kontextusban.

Nem csak a Hofburg dohánypolitikája volt ingadozó, hanem a magyarországi udvari szervek és szereplők hozzáállása is. Takáts a General Appalto und Pachtordnung kapcsán a budai kamarai adminisztráció passzivitásának okaként elképzelhetőnek tartotta, hogy az intézmény pusztán Bécs akaratának végrehajtó szerve. Később a kincstári kertészetek telepítésekor Ambrózy Lajos megjegyezte, a magyar kamara tette, amit az udvari kamara mondott.

Amennyiben a levéltári iratokat vizsgáljuk, két említésre érdemes esetet találunk. 1830-ban az országgyűlés kérte a dohány vámjának leszállítását. A magyar királyi kancellária hiába állt a javaslat mögé, nem tudta érvényesíteni akaratát annak ellenére sem, hogy egy évvel korábban az udvari kamara még támogatta a vámleszállítást. Eichhoff felterjesztésében pedig egyenesen azt kifogásolta, hogy a magyar udvari szervek nem képviselik semmilyen formában a jövedék érdekeit.

A magyar nemesség és dohánypiaci szereplők álláspontja követte az udvari politika kontextusát. A rendi fórumok eleinte az exportot korlátozó intézkedések ellen tiltakoztak, majd mikor felismerték, hogy a vámkérdés következtében elkerülhetlenné vált a monopólium, egyre kidolgozottabb koncepciókat fogalmaztak meg. Ellenérvek közt találjuk, hogy a termesztés, a feldolgozás és az árusítás privilegizálása tönkretenné e virágzó iparágat, visszaszorulna a növény termőterülete, a szabad piaci viszonyok kiiktatásával összességében csökkenne a dohányból származó tiszta jövedelem.

Felvetődik a kérdés, hogy ha a dohánykereskedésre és termesztésre nézve valós veszélynek képzelték a monopóliumi rendszert, miért találkozunk a levéltári iratok közt magánkereskedők bérleti ajánlataival, mi több Károlyi Sándor gróf miért próbálta meg nemcsak egy esetleges magyarországi egyedáruság privilégiumát megszerezni, hanem tárgyalásokat kezdeményezett az örökös tartományokbeli monopóliummal való közös kezelésre. A nemesség és a kereskedők számára összeforrt a dohány a vámpolitikával, ezáltal sérelmi ügyként értelmeződött, nem pedig önálló mezőgazdasági ágazatként.

Az ellenzéki tiltakozás csúcspontja az 1846-os trafiknyitásokhoz köthető. A Védegyelet profiljába abszolút beleillett a dohányvita, Kossuth pedig védvámrendszeréhez felhasználta, hogy a monopólium ezáltal fenntartható lenne az örökös tartományokban a Magyar Királyságra történő kiterjesztés nélkül. A kormányzat indirekt eljárás módja, miszerint a piaci árnál olcsóbb termékekkel kiiktatja a versenyből a konkurens kereskedőket, rávilágított

egyrészt Magyarország – mint nyersanyagtermelő bázis – kiszolgáltatottságára, másrészt a hazai dohányipar elmaradottságára.

A trafikok elleni ellenzéki mozgalom bázisa nem körvonalazható. Bécs kémeitől el-
lentmondásos jelentéseket kapott, míg Baumgartner Kübecknek írt beszámolójában
erőtlennek festette le a mozgalmat, pár gyáros és rokonai, illetve a kormány ellenségei
tevékenységének tulajdonítva azt, addig Apponyi György „*erélyes elnyomásról*” beszélt,
Leopold Ferstl helyszíni tudósításában pedig csak egy szikra hiányzott a robbanáshoz.
Levéltári forrás a kérdés megválaszolásához mindezidáig nem áll rendelkezésünkre.

A trafikok elleni „*merénylet*” nem sikerült átültetni a gyakorlatba, azonban kitekintve
a Monarchia más területeire, 1848-ban hasonló események zajlottak Milánóban. 1848 első
napjától kezdően a lakosság bojkottálta az osztrák dohánygyártmányokat,⁷¹² leverte a trafiko-
kon kifüggesztett császári sasokat,⁷¹³ január 3-án fegyveres összetűzésbe keveredett a katoná-
sággal. Bencze László interpretálásában a Vormärz korszakát a milánói szivarzavargások
zárták le a Habsburg Monarchiában, elindítva ezzel (jóval március előtt) a felkelések, forron-
gások és forradalmak évét.⁷¹⁴ Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a magyarországi ellen-
zék ugyancsak a császári sasok leverésére, a kincstári gyártmányok elleni bojkottra készült,
mely akciót 1847 márciusára, a József vásár idejére időzítették. A dátum pedig egy évvel ké-
sőbb kulcsfontosságúvá vált a magyar történelemben.

A Pest vármegyei közgyűlésen elhangzott érvek és állásfoglalások jól reprezentálják a
nézőpontok határvonalait. Az egyedáruság veszélyétől tartó, s azt károsnak tituláló felszólalók
az ellenzék soraiból kerültek ki, míg a konzervatív pártállásúak értetlenül álltak a túlzó aggo-
dalom felett. Az újkonzervatív Dessewffy Emil a nyilvánosságnak szánt írásaiban nem do-
hánymonopóliumot proponált, de kiállt a dohány indirekt adóztatása révén a vámszövetség
kompenzációjának létjogosultsága mellett az örökös tartományok felé, olyannyira, hogy a
gróf még párbajba is keveredett emiatt Irinyi Józseffel. Hasonló elképzelésekkel rendelkezett
a jövedék terén (konkrét értelemben) párbajsegédje, Széchenyi István gróf.⁷¹⁵ Mindketten a
vámunió előfeltételének tekintették a dohánykérdés rendezését, mivel nemcsak kárpótlást je-
lenthet a kieső jövedelemért, hanem a belőle nyert összeg egy része Magyarország hasznára

---

⁷¹² Lásd bővebben: Spira 2003.

⁷¹³ Bencze 2001: 63.

⁷¹⁴ Bencze 2001: 63.

⁷¹⁵ Széchenyi naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy Dessewffy párbajsegédjének kérte fel. Lásd: SZIN IV. 1846. 11. 19-ei naplóbejegyzés. Viszota Gyula a naplóhoz írt bevezetőjében jelölte meg a párbaj tárgyaként a dohánymonopóliumot. Lásd: Viszota 1945: VI.

válhat. Különbség motivációikban, terveik időtávlataiban, az adózáshoz fűződő viszonyrendszerben és az összeg hovafofordításában adódik.

Széchenyi a dohányregálét és az ősiség eltörlését azonnali hatállyal kívánta életbe léptetni, viszont a házi adó egy részének elvállalását a nemesség részéről csak elvben kívánta megfogalmazni. Az adó mikéntjét csak egy, illetve másfél év múlva akarta meghatározni, mivel az ősiség eltörlése és az országos pénztárból megerősödve később fennakadás nélkül el tudja vállalni az új terhet az eladósodott birtokos is. Ezzel szemben Dessewffy elgondolását tizenkét éves időintervallumra osztotta el, tehát a rendelkezés bevezetésénél jóval türelmesebb politikát folytat. S míg az országos közpénztár felállítását az újkonzervatívok hitelfelvételi alapnak tekintették, addig Széchenyi a közlekedésügy fejlesztésében gondolkozott.

Dessewffyvel ellentétben Széchenyi grófnál a dohányregálé pártolásának indoka nem az udvar céljai iránti elhűségben gyökeredzik, hanem azon szándékában, hogy a kormányt saját elképzeléseinek szolgálatába állítsa, vagyis a jövedékből származó bevétel révén a közlekedésügyet fejlessze. Tette ezt annak fényében, hogy a naplójában rögzített információk alapján beszélt Kübeck neki a monopóliumról, a gróf ennek következtében tisztában volt azzal, hogy bevezetését az udvar elkerülhetetlennek tekintette, továbbá Kübeck vonakodott megadni a Tisza-szabályozásra szóban megígért egy millió forintot.⁷¹⁶

Dessewffy mindvégig tudatában volt Bécs valódi szándékainak. Ellenérvei, vagyis hogy a kincstári árusítás csak az Ausztriában divatos fajtákra vonatkozik, nem voltak igazak. Hiába próbálta a közgyűlési beszédében bizonygatni a közkezelés Magyarország számára anyagilag előnyös voltát, még a konzervatív tábor sem tudta teljes mértékben meggyőzni. Elképzelésének megvalósíthatósága a dohány közkezeléséről, hogy csak a kereskedésbe átmenő leveleket monopolizálná, Eötvös adójavaslatával együtt kérdéses, mindenestre egyik sem egyezett az udvar koncepciójával. Valószínűsíthető, mindketten a kamara és a kancellária közös ülésén megfogalmazottak szerint „*oktató befolyásukkal*” próbálták a monopólium bevezetésének gondolatát minél szélesebb körben elfogadtatni.

Az ellenzéki csoportok mind a kormány intézkedéseit, mind a konzervatív sajtó megnyilvánulásait a dohánymonopólium előzményeinek tekintették, amit sokan törvény, sőt alkotmány sértésnek minősítettek; hisz amellet, hogy a kormány egy új közjövdelmi forrást kívánt megnyitni az országgyűlés hozzájárulása nélkül, az intézkedés ellentétes Magyarország közgazdasági érdekeivel. De míg Kossuth a megoldást a magyar védvámrendszer

---

⁷¹⁶ SZIN IV. 1846. szeptember 30: „*Kübeck wird nichts für Ungarn machen?!*”, 1847. március 14: „*Kübeck gibt sein Ehrenwort, er kann keine Million ect. Als man darf nicht ect.*”

gondolatában találta meg, a centralisták a dohánykérdésre nézve konkrét megoldási javaslatot mellőzve a vámuniót támogatták azzal a kitéttel, hogy hazánkban a dohányjövedéket nem léptetik életbe.

Apponyi – reflektálva a kipattant vitára és az ellenzék vádjaira – javasolta, válasszák el a monopólium bevezetését a vámkérdéstől: ha nem a vámunió feltételeként, vagy egy új bevételi forrásként lenne beállítva, Magyarország autonómiáját és törvényes függetlenségét féltő kedélyek megszűnnének. Kritizálta a választott piacmonopolizáló indirekt utat; a kormánynak nyíltan vállalnia kellene szándékát.

A legfelsőbb udvari körökben nem talált a kancellár támogatót álláspontjához, nem választották el a vámkérdést a dohányregálé alternatívájától. Amennyiben megnézzük a konzervatív röpiratokat, egymás közti memorandumváltásokat, kivétel nélkül mindegyik tényként kezelte az egyedáruság országgyűlésen való tárgyalását. Ennek ellenére a királyi proposíciókban nem szerepelt a monopólium.

Az 1847–48-as országgyűlésen nem került napirendre a kincstári trafikok ügye, a márciusi események, az első felelős minisztérium pedig új belpolitikai helyzetet teremtettek. 1848. június 23-án az udvari kamara tiltakozása ellenére bezáratták a pesti raktárakat, a többi helyen pedig betiltották a kincstári árusítást. A kormányzat előkészítő lépései tehát nem értek célt, Magyarországot nem sikerült a dohányregálé elképzelése mellé állítani. A császári csapatok bevonulásával azonban végérvényesen eldőlt a dohánykérdés sorsa, lezárva ezáltal a dohánymonopólium mintegy kétszáz éves előzménytörténetét.

VI. ADATTÁRAK

1. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

FHKA Präs FM	–	Präsidialakten der k.k. Hofkammer und des k.k. Finanzministeriums, Finanzministerium, Präsidium Hauptreihe
HHStA	–	Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
HKA	–	Hofkammerarchiv
Kab	–	Kabinettsarchiv
MKA	–	Kabinettsarchiv Minister Kolowrat Akten
MNL OL	–	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ÖStA	–	Österreichisches Staatsarchiv

2. FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A. Levéltári források

MNL OL A 105 Informations-Protocoll Ungarisch-Siebenbürgerische Section XL. 20-77. (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 9292, 31658-as számú tekercs)

MNL OL N 22 Archivum Palatinae secretum archiducis Josephi. Extraserialia Diaetae. 1807. 95. sz.

MNL OL N 59 Ladula XX. Nr. 11. Dieta anni 1802 Fasc. D. No 5 et A. B. C. D. manuscriptae

MNL OL N 61 Ladula XX. Nr. 13. Dieta anni 1807 Fasc. A.

MNL OL N 65 Ladula XX. Nr. 17. Dieta anni 1830 Fasc. D 16. kötet Commercialibus

MNL OL P 90 Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára, Acta Publica 5/a. Dessewffy Emil politikai iratai, Általános jellegű iratok, fogalmazványok (2. csomó) 190-193.

MNL OL P 396 Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica Lad. T 17/e (92. doboz)

MNL OL P 626 Széchenyi István Gyűjtemény, 1. Évrendezett iratok, 1845-1847, (10. és 11. csomó)

MNL OL R 104 Kossuth Gyűjtemény, A Védegyletre vonatkozó iratok (26. csomó). (X szekció, Másolatok gyűjteménye, X 1541, 7158-as számú tekercs)

MNL OL N 119 Takáts Sándor Hagyaték (9. doboz)

ÖStA FHKA Präs FM 1825: 5574 Kt. 306.

ÖStA FHKA Präs FM 1829: 5008 Kt. 482.

ÖStA FHKA Präs FM 1829: 8009 Kt. 502.

ÖStA FHKA Präs FM 1834: 1830 Kt. 785.

ÖStA FHKA Präs FM 1836: 6419 Kt. 873.

ÖStA FHKA Präs FM 1843: 1407 Kt. 1152.

ÖStA FHKA Präs FM 1844: 4181 Kt. 1210.

ÖStA FHKA Präs FM 1844: 7957 Kt. 1234.

ÖStA FHKA Präs FM 1844: 8905 Kt. 1240.

ÖStA FHKA Präs FM 1845: 769 Kt. 1255.

ÖStA FHKA Präs FM 1845: 1288 Kt. 1257.

ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1192 Kt. 1319.

ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1478 Kt. 1322.

ÖStA FHKA Präs FM 1846: 1799 Kt. 1324.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 3902 Kt. 1338.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 4269 Kt. 1340.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5104 Kt. 1346.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 5853 Kt. 1351.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 6836 Kt. 1357.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 7189 Kt. 1359.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8504 Kt. 1369.
ÖStA FHKA Präs FM 1846: 8997 Kt. 1372.
ÖStA FHKA Präs FM 1847: 5977 Kt. 1420.
ÖStA FHKA Präs FM 1847: 6509 Kt. 1423.
ÖStA FHKA Präs FM 1847: 8419 Kt. 1435.

ÖStA AVAFHKA Neue Hofkammer und Finanzministerium, Finanzministerium Präsidium –
Beilagen Jahr 1834 Zl. 1830 Kt. 34.

ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 544 Kt. 18.
ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1649 Kt. 26.
ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 1650 Kt. 26.
ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 2047 Kt. 28.
ÖStA HHStA Kab MKA 1829: 2372 Kt. 30.
ÖStA HHStA Kab MKA 1830: 1663 Kt. 39.
ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 941 Kt. 67.
ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2486 Kt. 75
ÖStA HHStA Kab MKA 1832: 2812 Kt. 77.
ÖStA HHStA Kab MKA 1836: 816 Kt. 119.
ÖStA HHStA Kab MKA 1837: 151 Kt. 124.
ÖStA HHStA Kab MKA 1839: 194 Kt. 138.
ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 864 Kt. 196.
ÖStA HHStA Kab MKA 1845: 1233 Kt. 198.
ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1030 Kt. 206.
ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 1392 Kt. 208.
ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2017 Kt. 211.
ÖStA HHStA Kab MKA 1846: 2174 Kt. 211.

ÖStA HHStA Kab MKA 1847: 1265 Kt. 218.

ÖStA HHStA Kab Separat Billeten Protokoll 1847 Nr. 674 Band 565.

ÖStA HHStA Kab Staatskonferenz A 1835: 731.

ÖStA HHStA Kab Staatskonferenzakten 1848: 420 A 68.

ÖStA HHStA Kab Staatsrat 1834: 320.

ÖStA HHStA Ungarische Akten Comitalia Fasc. 417E. Konv. E. fol. 250–254.

B. Nyomatott források

Hírlapi cikkek:⁷¹⁷

Budapesti Hiradó⁷¹⁸

Dohányügy I. 1846. március 6. 348. sz. (Die k. k. Tabakseinlösungsämter in Ungarn. Pez 1846. április 5. 213. sz.)

Dohányügy II. 1846. március 31. 362. sz. (Die k. k. Tabakseinlösungsämter in Ungarn II. Pez 1846. április 9. 215. sz.)

Dohányügy III. 1846. április 3. 364. sz. (Die k. k. Tabakseinlösungsämter in Ungarn III. Pez 1846. április 12. 218. sz.)

Dohányügy IV. 1846. április 5. 365. sz. (Die k. k. Tabakseinlösungsämter in Ungarn IV. Pez 1846. április 30. 227. sz.)

Dohányügy V. 1846. április 26. 376. sz. (Die k. k. Tabakseinlösungsämter in Ungarn V. Pez 1846. május 7. 231. sz.)

Adjatok olcsó dohányt, olcsó szivarokat. 1846. szeptember 18. 458. sz. (Gebt uns wohlfeilen Tabak und Cigarren! Pez 1846. szeptember 24. 311. sz.)

Töredékeszmék a vámügyi eligazodás tárgyában IX. 1846. november 1. 483. sz.

Töredékeszmék a vámügyi eligazodás tárgyában X. 1846. november 3. 484. sz.

Töredékeszmék a vámügyi eligazodás tárgyában XI. 1846. november 8. 487. sz.

---

⁷¹⁷ A felsorolásban csak a hivatkozott hírlapi cikkek vannak feltüntetve.

⁷¹⁸ Zárójelben közlöm, hogy az adott cikk a Pester Zeitung melyik számában jelent meg.

Pest megyei közgyűlés. 1846. december 11. 506. sz.
Vámszövetség II. 1847. január 8.
Vámszövetség V. 1847. január 22.
Helyzetünk 's reformok XX. 1847. május 16. 593. sz.
Helyzetünk 's reformok XXI. 1847. május 18. 594. sz.
A dohányfüst megadóztatása. 1847. augusztus 22. 648. sz.

Hetilap

Vámügy. 1846. május 22. 41. sz.
Budapesti Híradó a vámkérdésben. 1846. június 26. 51. sz.
A dohány-monopolium mint a legigazságosabb adó. 1847. május 28. 147. sz.
A B. P. Híradó dohánymonopoliumának áldásai. 1847. június 1. 148. sz.
A dohánymonopolium és az indirect adó. 1847. június 8. 150. sz.
Személyadó, vámmentesség és dohánymonopolium. 1847. szeptember 14. 178. sz.

Jelenkor

Pest megye közgyűlése. 1846. november 29. 95. sz.

Magyar Gazda

Érmenti: Dohánytermesztést s kereskedést tárgyaló észrevételek Biharból. 1843. július 20. 68. sz.
Érmenti: A dohánytermesztés ügye Biharból. 1843. március 16. 22. sz.

Nemzeti Újság

Gyakorlati nézetek a k. kincstár dohánygyártása s árulásáról. 1846. november 5. 380. sz.
Törvényhatósági Tudósítások. 1847. január 29. 428. sz.
Törvényhatósági Tudósítások. 1847. január 31. 429. sz.

Pester Zeitung

Der k. k. Tabakverschleiß in Ungarn. 1846. szeptember 25. 312. sz.
Comitats-Berichte. 1847. január 5. 369. sz.

Pesti Hírlap

Vámügy. 1846. május. 3. 668. sz.

A vámügy és dohánymonopólium. 1846. augusztus 23. 731. sz.
Fővárosi Újdonságok. 1846. augusztus 27. 733. sz.
Törvényhatósági dolgok. 1846. október 11. 759. sz.
Dohányügy I. 1846. november 19. 781. sz.
Dohányügy II. 1846. november 22. 783. sz.
Törvényhatósági dolgok. 1846. november 24. 784. sz.
Törvényhatósági dolgok. 1846. november 25. 785. sz.
Még egy pár szó a dohányügyben I. 1846. december 15. 769. sz.
Még egy pár szó a dohányügyben II. 1846. december 22. 769. sz.
Legközelebbi teendőink VI. 1847. június 3. 890. sz.
Törvényhatósági Dolgok. 1847. október 31. 976. sz.
Törvényhatósági Dolgok. 1847. november 2. 977. sz.
Törvényhatósági Dolgok. 1847. november 16. 985. sz.
Törvényhatósági Dolgok. 1847. december 10. 999. sz.

Preßburger Zeitung

Politische Tagespresse. 1846. november 18. 133. sz.
Politische Tagespresse. 1846. november 27. 137. sz.
Politische Tagespresse. 1846. november 30. 138. sz.

A fejevári országgyűlés 1686. Art. IX. „Az *tubáknak extripáltatásáról*.” In: Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. XVIII. kötet. Budapest, 1895. 586.
A gyulafehérvári országgyűlés 1670. Art. XIII. „A *tobák megtilalmaztatásáról, és a ki béhozna annak büntetéséről*.” In: Szilágyi XV. kötet. 1892: 172.
A radnóti országgyűlés 1688. Art. VIII. „Az *tobák proscriptiójáról*.” In: Szilágyi XX. kötet. 1897: 114.
A segesvári országgyűlés 1683. Art. XI. „A *tobák proscibáltatik*”. In: Szilágyi XVIII. Kötet. 1895: 91.
A segesvári országgyűlés 1689. Art. VII. „Az *tubákról*.” In: Szilágyi XX. 1897: 164–165.
Az 1835. október 27-ei ülés a főrendeknél. In: *Kossuth Lajos Országgyűlési tudósítások. Kossuth Lajos Összes Munkái*. Sajtó alá rendezte: Barta István. V. kötet. Budapest, 1961. 161–164.
Az 1835. október 27-ei ülés a főrendeknél. In: *Kossuth Lajos Összes Művei*. (CD-Rom)

Báró Ambrózy Lajos temesi jószágigazgató beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara elnökének. 1842. szeptember 13. Közli magyar fordításban: Dáczer Károly: Válogatott részletek a kincstári dohánykertészségek 1843/44-es telepítésének eredeti dokumentumaiból. In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 18. évf. 21. sz. Szeged, 1994. 222–225.

Berényi Pál: *Skerlecz Miklós Báró Művei*. Budapest, 1914.

Berzeviczy Gergely: Magyarország kereskedelméről és iparáról. (Kelt 1797) In: Gaal Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, 1902.

Csongrád megyei bizottsági vélemény a birodalmi gazdaságpolitikáról. In: Blazovich László (szerk.): *Csongrád megye évszázadai. Történelmi Olvasókönyv 1. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig*. Szeged, 1985. 292–294.

Eötvös Ignác: *Ungarns gegenwärtiger und zukünftiger Nationalrechtum*. Buda, 1847.

Gróf Apponyi György magyar kancellár az uralkodóhoz a legközelebbi országgyűlésen tárgyalandó legfontosabb kérdések. 1847. január 8. Közli: Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. Budapest, 1981. 218–251.

Gróf Dessewffy Emil javaslatot tesz báró Kübeck Frigyes udvari kamarai elnöknek és gróf Apponyi György magyar kancellárnak a vámkérdés országgyűlési tárgyalásának módozatára. [Dessewffy 1847a] 1847. augusztus 20. Közli: Andics 1981: 277–284.

Gróf Dessewffy Emil [1847b]: *A magyar vám és kereskedésügy és annak végeligazítási módja*. Pest, 1847.

Gróf Dessewffy Emil [1847c]: *Fizessünk! Mennyit becsülettel elbirunk, magunknak, magunkért*. Pest, 1847.

Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Dr. Ifj. Iványi-Grünwald Béla. Budapest, 1930.

Gróf Széchenyi István emlékirata a dohányregáléről. In: (Marczali Henrik) *Budapesti Szemle*. 1891/3 köt. 227–233.

Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz, a közlekedési osztály megalakulásakor. In: Liphay Sándor: *Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest, 1896. 158–164.

Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz, az országgyűlés elé terjesztendő jelentés dolgában. Az ügyre vonatkozó királyi előadás kétféle tervezetével. In: Liphay 1896: 164–175.

Gróf Széchenyi István Naplói. (Viszota Gyula szerk.) IV. kötet. Budapest, 1945.

Hörnigk, Philipp Wilhelm von: *Oesterreich uber alles, wann es nur will*. Regensburg, 1727.

József nádor 1807. november 20.-i jelentése az országgyűlés tárgyalásairól. Domanovszky Sándor: *Józsefnádor iratai*. 1807-1809. III. köt. Budapest, 1935. 109–122.

Károlyi úrnak. 1708. április 22. Szerencs. In: Thaly Kálmán (szerk.): *Archivum Rákócziánium. II. Rákóczy Ferencz Levéltára*. I. osztály. II. kötet. Budapest, 1873. 248–250.

Kossuth Lajos beszéde a Védegylet 1846. augusztus 20.-i közgyűlésén. In: *Magyar Szózatok*. Hamburg, 1847. 151–174.

Kossuth Lajos: Adó. In: Bajza József (szerk.): *Ellenőr. Politikai zsebkönyv*. Németország, 1847.

Kossuth nagy beszéde kerületi ülésben a közteherviselés kérdésében. 1847. december 2. Pozsony. In: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Kossuth Lajos összes munkái*. Sajtó alá rendezte Barta István. XI. kötet. Budapest, 1951. 348–362.

Kübeck felterjesztése az uralkodóhoz. 1845. január 28. In: Szögyény Marich László: *Emlékiratai*. I. köt. Budapest, 1903. 128–142.

L. A. Krause beszámolója Mednyánszky Alajosnak, a magyar kamara alelnökének. 1842. június 15. MNL OL E 73 Magyar Kamarai Levéltár. Magyar Kamara Regisztratúrája Banatica 182. csomó 18. kútfő 41 820/48-1842. Közli magyar fordításban: Dáczer 1994: 207–256.

Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Budapest, 1882.

Szontágh Gusztáv: *Útmutatás az okszerű dohánytermesztésre*. Buda, 1846.

Törvényhatósági Tudósítások 1837. február 27.-ei, Csongrád megyei közgyűlés. In: *Törvényhatósági Tudósítások. Kossuth Lajos Összes Munkái*. VI. kötet. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1966. 1033.

3. MONOGRÁFIÁK, TANULMÁNYOK

- Acsády Ignác: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–1721.* Budapest, 1896.
- Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország.* Budapest, 1975.
- Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai.* Budapest, 1989.
- Bácskai Tamás: *A Magyar Nemzeti Bank története. I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig. 1816–1924.* Budapest, 1993.
- Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora (1815–1847). In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története.* 9. kötet. Budapest, 1897.
- Barta István: *A fiatal Kossuth és kora.* Doktori Disszertáció. MTA Kézirattár. Budapest, 1964.
- Barta János (ifj.): Mária Terézia mezőgazdasági társaságai. Kísérlet a Habsburg-monarchia nemességének aktivizálására. In: *Agrártörténeti Szemle.* 1981. 31–50.
- Barta János (ifj.): *A felvilágosult abszolutizmus agrárpolitikája a Habsburg- és a Hohenzollern-Monarchiában.* Budapest, 1982.
- Barta János (ifj.): A Habsburgok agrárpolitikája. In: *Világtörténet.* 1990. 1. sz. 55–58.
- Barta János (ifj.): *A tizennyolcadik század története.* Budapest, 2002.
- Barta János (ifj.): Az agrárirodalom kezdetei Magyarországon. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 2004. 9–17.
- Beer, Adolf: *Das österreichische Handelspolitik im neunzehnten Jahrhundert.* Wien, 1891.
- Beér János: *Az 1848/49 évi népképviselői országgyűlés.* Budapest, 1954.
- Bekker Zsuzsa (szerk.): *Alapművek, alapirányzatok.* Budapest, 2000.
- Bekker Zsuzsa: *Magyar közgazdasági gondolkodás.* Budapest, 2002.
- Bélay Vilmos: *Magyar kancelláriai Levéltár. Levéltári Leltárak 59.* Budapest, 1973. (kézirat)
- Bencze László: *Uralkodók, főrangúak, katonák.* Budapest, 2001.
- Benda Gyula: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez. 1767–1867.* Budapest, 1973.
- Benda Gyula: Megjegyzések Kosáry Domokos cikkéhez. In: *Valóság.* 1975. 4. sz. 99–101.
- Berend T. Iván- Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve.* Budapest, 1972.
- Bimlinger, Thomas: *Das österreichische Tabakmonopol.* Diplomarbeit. Wien, 1986.
- Bódy Zsolt: A vásárlás és a történészek. A fogyasztás története a politikatörténet, a gazdaságtörténet és a társadalom/kultúrtörténet metszéspontján a német nyelvű történetírásban. In: *Múltunk.* 2008. 3. sz. 17–39.

- Bogdán István: *Magyarországi őr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991.
- Borovszky Károly: A dohányjövedék Magyarországon. In: *Nemzetgazdasági Szemle*. 1888. 210–235, 334–371, 542–568, 660–682.
- Bottló Béla – Veres Miklós: *Regnicolaris Levéltár. Levéltári Leltárak 42*. Budapest, 1968. (kézirat)
- Brauneder, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994. (fordította Kajtér István, az eredeti könyv 1992-ben jelent meg Bécsben)
- Corti, Egon: *Die trockene Trunkenheit*. Leipzig, 1930.
- Czinege Szilvia: *Gróf Apponyi György közéleti pályája a reformkorban – egy hivatalnok-politikus portré*. Doktori Disszertáció. Debrecen, 2013. (kézirat)
- Csíte András: Egy presztízszorientált nagybirtoküzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Festetics uradalom. In: *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zalaegerszeg, 1993. 77–114.
- Csorba László: *Széchenyi István*. Budapest, 1991.
- Csorba László: *A tizenkilencedik század története*. Budapest, 2000.
- Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1849)*. Debrecen, 1998.
- Dáczer Károly: *Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön*. Szeged, 1998.
- Deák Antal András: Széchenyi István szemleútja a Tiszán, tárgyalásai a Tisza-völgyben, a Tiszavölgyi Társulat megalapítása. In: *Széchenyi és a Tisza-völgy rendezése. Tudományos emlékülés Tiszadobon*. Budapest, 1991. 35–41.
- Deák Antal András – Amelie Lanier: *Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai*. Budapest, 2005.
- Dénes Iván Zoltán: *Közüggé emelt kiváltságőrzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Budapest, 1989.
- Dénes Iván Zoltán: A haladás és a nemzet politikai nyelvei, kulcsfogalmai és fogalmi hálói. In: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013. 289–301.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 57–121.
- Dóka Klára: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872)*. Budapest, 1979.

- Dóka Klára: *A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében 1772–1918*. Budapest, 1987.
- Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. 4. kötet. Barokk és felvilágosodás*. Szekszárd, 1991. (Hasonmás kiadás)
- Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, 1922.
- Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest, 1958.
- Ecsedi István: *A debreceni cseréppipa*. Debrecen, 1932.
- Eddie, M. Scott: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen, 1996.
- Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Budapest, 1967.
- Ernst, Elisabeth: *Tabak in Steiermark*. Graz, 1996.
- Fábiánné Kiss Erzsébet: *Magyar kamarai Levéltár. Levéltári Leltárak 61*. Budapest, 1973. (kézirat)
- Fazekas Csaba: *A Konzervatív Párt 1847. március 15-i értekezlete*. In: *Levéltári közlemények*. 2003. 1–2. sz. 257–268.
- Fazekas István: *Az osztrák állami levéltár nyomtatásban megjelent segédletei. Segédeszköz kezdő bécsi kutatóknak*. In: Fazekas István – Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla: *Segédletek az Osztrák Állami Levéltár magyar vonatkozású irataihoz*. 2011. PC-CD-ROM
- Fényes Elek: *Magyarország statistikája*. I. köt. Pest, 1842.
- Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997.
- Fink, Kristina: *Die österreich-ungarische Monarchie als Wirtschaftsgemeinschaft. Ein historischer Beitrag zu aktuellen Integrationsproblemen*. München, 1968.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. Budapest, 2003.
- Fónagy Zoltán: *A bomló feudalizmus gazdasága*. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 26–54.
- Frisnyák Zsuzsa: *A magyarországi közlekedés krónikája, 1750–2000*. Budapest, 2001.
- Gergely András: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút*. Budapest, 1982.

- Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest, 1987.
- Gergely András: Államjogi kapcsolat, államjogi szemléletek az osztrák-magyar együttélés idején. In: Gergely Jenő (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére.* Budapest, 2000. 159–167.
- Gergely András – Pajkossy Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, 2005. 11–25.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, 2000.
- Gyáni Gábor: *Történésszdiskurzusok.* Budapest, 2002.
- Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon.* Budapest, 2003.
- Gunst Péter: *A magyar történetírás története.* Debrecen, 2000.
- Hainisch, Michael: Das österreichische Tabakmonopol im 18. Jahrhundert. In: *Vierteljahrsschrift für soziale und Wirtschaftsgeschichte.* Heft 8. Stuttgart, 1910. 394–444.
- Halmos Károly: Közgazdaságtan és történelem – a narratív és a neoinstitucionalista fordulat után. In: *Korall*, 2001. 5–6. sz. 206–220.
- Hans M. Loew: *Rückschau auf 175 Jahre Österreichische Tabakregie und Tätigkeitsbericht über das Jubiläumsjahr.* Wien, 1959.
- Heckenast Gusztáv: A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. In: *Történelmi Szemle.* 1974. 4. sz. 502–506.
- Heckenast Gusztáv: A felzárkóztatás jegyében. Gazdaságpolitika a 17–18. századi Magyarországon. In: *Rubicon.* 1999. 9–10. sz. 39–41.
- Heckenast Gusztáv: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században. In: Heckenast Gusztáv (szerk.): *Előadások a Történettudományi Intézetben. XVII. kötet.* Budapest, 1991.
- Hitz, Harald – Huber, Hugo: *Geschichte der österreichischen Tabakregie 1784–1835.* Wien, 1975.
- Hobsbawn, Eric: *A történelemről, a történetírásról.* Budapest, 2006.
- Hofhauser Margit: *A kereskedő testületek mozgalma a magyar kereskedelem fellendítése érdekében a XVIII. század végén és a XIX. század elején.* Budapest, 1930.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet.* IV. kötet. Budapest, 1935.
- Horvát Elza: *A védegylet története.* Budapest, 1911.
- Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon.* Buda, 1840.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848.* Budapest, 1886.

- H. Balázs Éva – Makkai László (szerk.): *Magyarország története 1526–1790. A késői feudalizmus korszaka*. Budapest, 1961.
- H. Balázs Éva: Európai gazdaságpolitika – magyar válasz. História Könyvtár. *Előadások a Történettudomány Műhelyeiből*. 9. Budapest, 1996.
- H. Balázs Éva: 250 éve született Berzeviczy Gergely. In: *Rubicon*, 2013. 5. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/250_eve_szuletett_berzeviczy_gergely_1763_1822/ (Letöltve 2015. március 21.)
- Incze József: Dohányzást, tobákolást és dohánytermelést tiltó törvények a XVII. századból. In: *Nemzeti Társalkodó*. Kolozsvár, 1833.
- Iványi Grünwald-Béla: *Széchenyi István magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon. 1790–1848*. Pécs, 1927.
- Kaposi Zoltán: A gazdaságtörténeti kutatások és a levéltári szolgáltatások: gondolatok a kutatói vágyakozásokról. In: *Levéltári Szemle*. 2008. 3. sz. 10–15.
- Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest-Pécs, 2002.
- Kaspar, Daniel: *Die Tabakkultur in Österreich*. Diplomarbeit. Wien, 2005.
- Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008.
- Kecskeméti Károly – Jean Bérenger: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, 2008.
- Kisantal Tamás-Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bódy Zsombor – Ö Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006. 419–448.
- Kohút Sára: A dohánymonopólium körüli viták 1846-47-ben. In: Pete László (szerk.): *Juvenalia-Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája*. IV. kötet. Debrecen, 2011. 109-122.
- Kohút Sára: Kincstári gyártmányok árusítása Magyarországon és Erdélyben 1846–1848 között. In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél 2013/Spring Wind 2013. Konferenciakötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest, 2013. 93-100.
- Kohút Sára: A dohánymonopólium magyarországi bevezetésére tett uralkodói kísérletek. In: Fehér Zsuzsa – Urbán László (szerk.): „*Tudományos Próbapályán*”. *Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület VI. PhD-Konferenciakötete*. Társadalomtudományi Szekció. Budapest, 2013. 409-417.
- Kohút Sára: A dohány mint politikai tényező Magyarországon 1670 és 1850 között. In: Erdődy Gábor, Háda Béla, Hevő Péter, Kecskeméti Gábor, Krajczár Melinda, Madarász Anita, Sebők Richárd, Szilágyi Gábor (szerk.): *Kút – az ELTE BTK Történelemtudományi*

- Doktori Iskola kiadványa. X-XII. évfolyam, 2011-2013. (összevont szám) Budapest, 2014. 7-13.*
- Kohút Sára: A magyarországi dohánymonopólium bevezetésének gazdaságpolitikai háttere. In: Csiszár Imre – dr. Kőmíves Péter Miklós (szerk.): *Tavaszi Szél 2014 / Spring Wind 2014*. III. Konferenciakötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Debrecen, 2014. 185-192.
- Kohút Sára: Randnotizen zu einem Hofprotokoll aus 1845– Die Einführung des Tabakmonopols in Ungarn. In: Zsuzsanna Cziráki, Anna Fundárková, Orsolya Manhercz, Zsuzsanna Peres, Márta Vajnági (hrsg.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Publikationen der ungarischen Geschichtsforschungen in Wien*. Band X. Wien, 2014. 331-338.
- Koller, Erhard: *Die Geschichte der Tabakmonopols in den wichtigsten europäischen Staaten; Lehren und Vergleich*. Wien, 1959.
- Komlos, John: *Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac*. Budapest, 1990.
- Konter László: Fogalmak, konfliktusok, kontextusok: a fordítás problémája és az eszmetörténet. In: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013. 23–35.
- Kosáry Domokos: *Kossuth és a Védegylet*. Budapest, 1942.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I*. Budapest, 1970.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. (1711–1825)*. Budapest, 1954.
- Kosáry Domokos: Magyarország a XVIII. században. Növekedés vagy hanyatlás? In: *Valóság*. 1975. 1. sz. 13–22.
- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867. (Magyarok Európában III.)* Budapest, 1990.
- Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 2002.
- Kovács Ákos András: Volksaufklärung és a politikai nyelvek Magyarországon a 18–19. század fordulóján. In: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013. 175–193.
- Kovács József: *Egységtől egységig. Csengery Antal és a centralista Pesti Hirlap szerepe az Ellenzéki Párt megszervezésében*. PhD Disszertáció (kézirat). Miskolc, 2013.

- Kövér György: Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban. In: *Aetas*. 1999. 1–2. sz.
- Kövér György: Források – értelmezések – történelmek. In: *Források és történetírás. Válogatás a Miskolci Egyetem BTK által 1999. október 14–16. között rendezett történettudományi konferencia előadásaiból*. Miskolc, 2003. 223–233.
- Kövér György: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: Bódy Zsombor – Ö Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006. 281–301.
- Kövér György: A magyar történettudomány első öt éves terve és a gazdaságtörténet-írás. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között: Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Budapest, 2012. 22–42.
- Kövér György: Fordulat, forradalom után? A magyar gazdaságtörténet-írás a nemzetközi trendek tükrében. In: *Századok*. 2013. 189–204.
- Kövér György: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete: Intézményi megközelítés és historiográfia. In: *Történelmi Szemle*. 2013. 201–224.
- Krükl, Joseph: *Das oesterreichische Tabakmonopol und der Ausgleich mit Ungarn*. Wien, 1867.
- Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782–1818 között. In: *Századok*. 2006. 539–565.
- K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés, mint történelmi probléma. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, 2002. 81–102.
- P. F. Laptyin: A hipotézis szerepéről a történeti kutatásban. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Történetelméleti és módszertani tanulmányok*. Budapest, 1977. 234–256.
- Lanier, Amelie: *Die Geschichte des Bank- und Handelshauses Sina*. Peter Lang, 1998.
- Lipthay Sándor: *Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest, 1896.
- Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congerssusig (1711–1815). In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. 8. kötet. Budapest, 1898.
- Máriássy Béla: *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. VIII. kötet. Győr, 1889.
- Mérei Gyula: *Magyar iparfejlődés 1790–1848*. Budapest, 1951.
- Mérei Gyula: Mezőgazdasági árutermelés és a parasztság helyzete Magyarországon és a feudalizmus válságának elmélyülése idején. In: *Századok*. 1956. 591–616.
- Mérei Gyula – Spira György (szerk.): *Magyarország története 1790–1849. A feudalizmustól a kapitalizmusra való átmenet korszaka*. Budapest, 1961.

- Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1983. 5/1 kötet.
- Mérei Gyula: A Magyar Királyság külkereskedelmi piaci viszonyai 1790–1848 között. In: *Századok*. 1981. 463–521.
- Meynert, Hermann: *Peter Joseph Freiherr von Eichhoff, früherer k.k. Hofkammerpräsident, sein Leben und ämtliches Wirken*. Wien, 1849.
- Mezey Barna: *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003.
- Molnár Erik (főszerk.): *Magyarország története*. I. kötet. Budapest. 1967.
- Nagy Lajos: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. *Budapest története III. kötet*. Budapest, 1975.
- Natorp Tivadar – Bálványi Gyula: *Dohány és dohányjövedék Magyarországon. Történeti és statisztikai ismertetés*. Budapest, 1896.
- Oblak, Michael André: *Die Austria Tabak AG- Eine historische Betriebsanalyse*. Diplomarbeit. Graz, 2001.
- Oborni Teréz: A magyar közigazgatás központi szervei, 1526–1848. In: *Rubicon*. 1996. 1–2. sz. 11–15.
- Orosz István – Für Lajos – Romány Pál (szerk.) *Magyarország agrártörténete*. Budapest, 1996.
- Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000.
- Öze, Géza: *Die Geschichte des Tabaks und des Rauchens in Europa und den österreichischen Ländern von der Entdeckung Amerikas bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Diplomarbeit. Wien, 1993.
- Pach Zsigmond Pál: *Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt*. Budapest, 1950.
- Pach Zsigmond Pál: Hozzászólás. In: Heckenast Gusztáv: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században. In: Heckenast Gusztáv (szerk.) *Előadások a Történettudományi Intézetben XVII. kötet*. Budapest, 1991.
- Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest, 1991.
- Pajkossy Gábor: Reformkori politikai perek. *Rubicon*. 1995. 6–7. sz. 29–30.
- Pajkossy Gábor: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004. 338–344.
- Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 125–153.

- Pajkossy Gábor: A reformkor. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 191–235.
- Pajkossy Gábor: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. In: *Levéltári közlemények*. 2006. 1. sz. 49–72.
- Palugyay Imre: *Békés-Csanád-Csongrád és Hont vármegyék leírása*. Pest, 1855.
- Penyigey Dénes: *A dohány elterjedése, hazai termesztésének kialakulása*. Budapest, 1957.
- Plenker, Georg Ritter von: *Das österreichische Tabak-Monopol seit dessen Ausdehnung auf das gesammte Staatsgebiet*. Wien, 1857.
- Podar, Johann: *Die österreichische Tabakwirtschaft*. Dissertation. Wien. 1957.
- Pogány Mária: *Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában 1845–1873. Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat, 90*. Budapest, 1980.
- Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, 2003.
- Possaner, Benno Freiherr von: *Das Tabakverschleißwesen in Österreich*. Wien, 1901.
- Preißecker, Karl: *Der Tabakbau und die Ausbildung des Tabaks zum industriellen Rohstoffe. 1. Allgemeiner Teil*. Wien, 1914.
- Remethey Fülepp Dezső: *A nagy szenvedély: a dohányzás története*. Budapest, 1937.
- Retzer, Joseph von: *Tabakpachtung in den österreichischen Ländern von 1670 bis 1783*. Wien, 1784.
- Rupp, Herbert: *Die österreichische Tabakregie. 1848 bis 1913*. Wien, 1979.
- Ság Manó: *Az Ausztriához való gazdasági viszonyunk 1526-tól napjainkig*. Budapest, 1907.
- Salmhofer, Viktor: *Die Entwicklung der Tabakindustrie unter besonderer Berücksichtigung der finanziellen Verschleißergebnisse in Österreich*. Dissertation. Wien, 1949.
- Sieghart, Rudolf: *Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichischen Zwischenzoll-Linie*. Wien, 1915.
- Simon István: *Pénzügyi jog I*. Budapest, 2007.
- Sked, Alan: *The survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the imperial army and the class war, 1848*. London and New York, 1979.
- Spira György: Az olasz-magyar viszony történetéhez: egy úti céljától eltérített levél 1848 első hónapjából. In: *Aetas*. 2003. 3–4. sz. 230–260.
- Strejcek, Gerhard: Tabakmonopolrecht – Stand und Entwicklung. In: Strejcek, Gerhard (szerk.): *Rauchen im Recht. Tabakrecht und Tabakmonopol*. Wien, 2007. 63–158.
- Szabad György: A Szent Szövetség szorításában / A Szent Szövetség válságának hatása Magyarországra. In: *Rubicon*. 1996. 1–2. sz. 18–21.

- Szabolcsi Miklós – Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története*. I. kötet 1705–1848. Budapest, 1979.
- Szemző Piroska: *A Pester Zeitung. Egy XIX-ik századbeli kormánylap története*. Budapest, 1941.
- Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. (Második, javított kiadás) Keszthely, 2010.
- Takács Lajos: *A dohánytermesztés Magyarországon*. Budapest, 1964.
- Takáts Sándor: A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. 1898. 52–78, 121–145.
- Takáts Sándor: Az első magyar dohány-monopólium baja. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. 1902. 385–405.
- Tevesz László: Adalékok az 1790-es rendi mozgalom eszmetörténeti háttéréhez. In: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013. 137–149.
- Tomka Béla: *A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836–1947)*. Budapest, 1996.
- Trost, Ernst: *Rauchen für Österreich*. Wien, 2003.
- T. Mérey Klára: *Magyarország kereskedelme az 1810-es évek elején, egy katonai jelentés tükrében*. Zalai Múzeum, 2003. 215–221.
- Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. In: *Századok*. 1935. 39–60.
- Valentinitsch, Helfried: Die Verpachtung von Handelsmonopolen durch den Länderfürsten in Innerösterreich von der Mitte der 15. Jahrhunderts bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. In: Schöpfer, Gerald (Hrsg.): *Menschen & Münzen & Märkte*. Fohnsdorf, 1989.
- Varga János: A kormánysszervek előkészületei az 1843. évi diétára. In: *Századok*. 1980. 727–751.
- Varga János: *A helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982.
- Vári András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest, 2009.
- Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország története a XIX. században*. Budapest, 1999.
- Veliky János: *A változások kora: polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében*. Budapest, 2009.

- Veliky János: A politika nyelve – politikai nyelvek az 1840-es években. In: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*”. *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, 2013. 367–277.
- Velkey Ferenc: Egy párt nélküli pártcímke. Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának háttéréhez. In: *Széchenyi Magyarország és Európa*. Széchenyi Társaság, h. n., 2004. 32–53.
- Velkey Ferenc: Széchenyi (und sein Memorandum unter 30 anderen) im Metternichs Vorzimmer. In: István Fazekas – Stefan Malfèr – Péter Tusor. (Hrsg.): *Széchenyi, Kossuth, Deák und Batthyány. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*. Wien, 2011. 27–40.
- Viner, Jacob: A hatalom és a bőség, mint a 17–18. századi külpolitika céljai. In: Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdaságtani eszmétörténet. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2000. 87–109.
- Vitári Zsolt: Ausztria 1804–1914. In: Bebesi György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs, 2005. 296–318.
- Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. II. köt. Budapest, 1930.
- Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti Tanulmányok 6*. Budapest, 1979.
- Wellmann Imre: *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc, 1999.
- Wertheimer Ede: Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból. In: *Budapesti Szemle*. 1898. 259. sz. 1–46.
- Wertheimer Ede: *Ausztria és Magyarország. A tizenkilencedik század első évtizedében*. 1–2. kötet. Budapest, 1890.
- Zollinger, Manfred: Historische Perspektiven der institutionellen Gestion von Finanzmonopolen in Österreich. In: Strejcek, Gerhard (szerk.): *Rauchen im Recht. Tabakrecht und Tabakmonopol*. Wien, 2007.
- Zöllner, Erich: *Geschichte Österreichs*. Wien, 1990.

VII. ÖSSZEFOGLALÓK

Dolgozatomban azt a kérdést elemzem, hogy a dohánymonopólium magyarországi bevezetése (1850) előtt milyen kezdeményezések, tervek és kísérletek vetődtek fel (és kerültek le a napirendről) ebben a tárgykörben. Azaz a monopólium előzménytörténetének átfogó vizsgálatát tűztem ki célul. Értekezésem időkerete az első datálható, az örökös tartományokban a dohányadóztatást 1658-ban előirányzó adatig nyúlik vissza, és a monopóliumot Magyarországra behozó, 1850-ben kelt császári pátensig tart. A disszertációm tárgyának politika-földrajzi tere a Habsburg Birodalom, vagyis az a nehezen megnevezhető dinasztikus konglomerátum, amelyet összefoglalóan Habsburg- vagy Osztrák Monarchiának („Habsburgermonarchie”, „Österreichische Monarchie”), majd „Osztrák Császárságnak” („Kaisertum Österreich”) neveztek. Mivel a tervezetek és döntési mechanizmusok a kutatás fókuszába a „bécsi Burg”-ot állították, ezért kézenfekvő volt, hogy ne kizárólag az egyik oldal szempontjaira korlátozzam a vizsgálatot, s így a „bécsi-” illetve „magyar nézőpont” is egyenértékű szerepet kapjon – kiegészülve a dohánypiaci szereplők (kereskedők, termelők stb.) egyénített szempontjaival. A kusza piaci viszonyok, a császári regálé és Magyarország gazdasági szimbiózisa, a Habsburg vámpolitika hatásai miatt természetes (és minden bizonnyal előnyös) volt, hogy nem kizárólag az egyik oldal szempontjaira korlátoztam a kutatást. Hiszen leginkább éppen a „nézőpontok” árnyalt elemzése hiányzik a kérdés szakirodalmából, s emiatt maradt el a Magyarországra vonatkozó tervek vizsgálata.

A dohánymonopólium magyarországi bevezetésének akadályai a Magyar Királyság Habsburg Birodalmon belüli eltérő jogi státuszából eredt. A rendi alkotmány következtében az országgyűlés jóváhagyása feltétele volt az örökös tartományokban érvényben lévő egyedáruság bevezetésének. Tekintve, hogy a magyar politikum – néhány kivételtől eltekintve – idegenkedett az egyedáruság gondolatától, mint egy újabb indirekt adónemtől; a természet és kereskedést az exportvámokon felül nem korlátozták. A természetők nem voltak kötelezhetőek dohányuk átadására; a felvásárlás, kereskedés és gyártás piaci keretek között zajlott. Mindennek ellenére a magyarországi agrárium szolgáltatta a császári regálé beszerzésének jelentős hányadát, amely így kénytelen volt a Monarchián belül is magánkereskedőkkel konkurálni, mint bármely más piaci szereplő. Az ebből fakadó problémák megoldásaképpen felmerült az udvarban a kereskedőkkel való szerződéskötés mellett a természetőktől való közvetlen felvásárlás, valamint saját kertészetek telepítése. Az éppen aktuális döntéshozóktól függött, mely alternatívát követték. Mikor azonban a jövedék

működésének optimalizálása egybeesett a kincstár súlyosbodó pénzügyi zavaraiival, rendre felmerült a dohánymonopólium bevezetése.

1841-ben titkos határozat született Magyarország és Erdély a Monarchia egységes vámrendszerébe való beolvasztására. A döntés korszakfordulót jelentett a magyarországi dohánymonopólium előzmény-történetében. Maga az egyedárúság, vagy mint egy új indirekt adó kivetéseként, vagy a piaci viszonyok okozta károk megoldásának kontextusában bukkant fel eddig az illetékes kormányzati szervek iratváltásaiban, a vámsorompók felszámolása után viszont kivitelezhetetlenné válik a magyar dohánytermesztés és -kereskedés jövedék alóli mentessége. A legfelsőbb politikai körök számára ettől kezdve nem az volt a kérdés, hogy bevezessék-e az dohányegyedárúságot a Magyar Királyságban, hanem az, hogy mikor és milyen feltételekkel tegyék meg azt.

Az egyedárúság bevezetése ugyan többször visszatérő elképzelés volt, az erről szóló iratváltások között azonban jelentős időintervallumok teltek el. Ezért a kísérletek egymástól függetlenül, eltérő politikai-gazdasági kontextusban értelmezendők. S mivel az udvar folyamatosan elállt bevezetési szándékától, valószínűsíthető, nem tekintette gazdaságpolitikai kulcskérdésnek a dohánymonopólium Magyarországra való kivetését a közbenső vám eltörléséig. A dohánymonopóliumot az udvar az első bevezetési kísérlettől egészen 1845-ig politikailag károsabbnak tekintette, mint amennyi anyagi haszonnal járt volna. A pusztán pénzügyi kérdésként kezelt egyedárúság a vámszövetség következtében értelmeződött szélesebb kontextusban.

Az 1847–48-as országgyűlésen nem került napirendre a kincstári trafikok ügye, a márciusi események, az első felelős minisztérium pedig új belpolitikai helyzetet teremtettek. 1848. június 23-án az udvari kamara tiltakozása ellenére bezáratták a pesti raktárakat, a többi helyen pedig betiltották a kincstári árusítást. A kormányzat monopólium behozását előkészítő lépései tehát nem értek célra, Magyarországot nem sikerült a dohányregálé elképzelése mellé állítani. A helyzet azonban gyökeresen megváltozott a magyar szabadságküzdelem katonai vereségével és a neoabszolutizmus kiépítésével, hiszen így végérvényesen eldőlhett (császári pátens formájában) a dohánykérdés sorsa, lezárva a dohánymonopólium mintegy kétszáz éves előzménytörténetét.

In my dissertation I am examining what kind of proposals, attempts and plans were made before introducing the tobacco monopoly in Hungary (1850). Which means that my aim is to introduce the antecedent events of tobacco monopoly in Hungary. The beginning of my dissertation is the first date when tobacco monopoly was mentioned in the documents as a possible tax, which is 1658. The closure of my dissertation is 1850, when the final imperial decision was made to establish the tobacco monopoly in Hungary too. The geographical place of my dissertation is the area of the Habsburg Empire which was a very complex political environment during this period, and it is very difficult to define as it had different names like „Habsburgermonarchie”, „Österreichische Monarchie” and such as Kaisertum Österreich. Due to its complexity I decided to explain not only the viewpoints of the Hungarian and the imperial side but also the opinion of the merchants. Due to complexity of the trade and the political environment, and the influence of the Habsburg custom policy it came natural to introduce and examine all the different viewpoints. Mostly these different viewpoints are missing from the Hungarian works.

Due to the feudal constitution the permission of the parliament was necessary to launch the tobacco monopoly in Hungary too. The major part of the Hungarian politicians was against the individual sales as it meant a new tax; because the only tax which existed in trade and the economy was the export duty. Although the farmers could not have been obliged to give their tobacco; -as the forestalling, the mongering and the production was conducted in a regular way, - the Hungarian agriculture produced the major part of the imperial income. Therefore the Royal Court had to cooperate with merchant, as any other operator. Several ideas were constructed to solve the caused problems, such as: buy the tobacco directly from the farmers, make contracts with the merchants or establish a state owned tobacco garden. In the times when the treasury had financial issues/problems the establishment of the tobacco monopoly was suggested as a resolution.

In 1841 a secret decision was made to merge Hungary and Transylvania in the same customs policy with the Monarchy. This decision meant a main step in the antecedent events of tobacco monopoly in Hungary. Previously the tobacco monopoly was suggested as a solution to the financial problems of the treasury or as a new income. After the elimination of the custom policy it was unworkable not to pay tax after the Hungarian tobacco products. After the above described situation, there is no talk off if the monopoly should be introduced in Hungary or not, but when and how.

Although the introduction of the tobacco monopoly was a recurring idea, the documents mentioning it occurred between considerable time intervals. The attempt came up in different

political-economic contexts, independently from each other. The idea of monopoly kept reoccurring when the treasury faced financial problems. And as the Habsburgs was still hesitating, it probably did not regard the monopoly of tobacco as an industrial or political key question. The Habsburgs considered the tobacco monopoly from the very first attempt to introduce it up to 1848 politically more harmful than profitable. The monopoly that was treated solely as a financial matter got reinterpreted owing to the custom alliance.

At the 1847–48 Parliament, the tobaccoist's of the treasury was not discussed, and the March events and the first ministry created a new domestic political situation. On 23rd June 1848, the warehouses of Pest were closed down and the treasury sale was banned, opposed to the protest of the chamber. The first preparatory steps of the government failed and could not convince Hungary about the droit of the *régale*. The coming of the imperial troops put an end to 200-year old antecedents of the monopoly of the tobacco.